

A GYERMEKEKKEL KAPCSOLATOS NÉHÁNY KÉRDÉS A STATISZTIKA TÜKRÉBEN

FERGE SÁNDORNÉ

A gyermekek helyes nevelése egyike az élet legfontosabb kérdéseinek, hiszen sokban ezen múlik a holnap társadalmának formálása. Ennyi talán elég is, hogy megindokolja témaválasztásunkat és azt a szándékunkat, hogy a statisztikai adatokból levonható néhány következtetéssel hozzájáruljunk a kérdés körül régóta tartó vitához.

Azok az adatok, melyeket a továbbiakban felhasználunk, túlnyomórészt egy 1960-ban végrehajtott, a nők és a gyermekek helyzetével is foglalkozó statisztikai adatfelvételből származnak¹, de esetenként kiegészítettük ezeket más forrásból származó ismeretekkel is.

Az alapul szolgáló statisztikai adatfelvétel csak a munkás-alkalmazotti népeségre vonatkozott, a gyermekekkel kapcsolatos speciális kérdéseket pedig ezen a körön belül is csak a városi háztartásoknál tettük fel. A továbbiakból azonban kitűnik, hogy e látszólag homogén rétegen belül is milyen jelentős különbségek mutatkoznak számos vonatkozásban. (Közbevetőleg megjegyezzük, hogy éppen ezért jelentett volna igen nagy problémát több réteg bevonása az első, még úgyszólván kísérletinek tekinthető megfigyelésbe.) Éppen e heterogénitás az egyik olyan vonás, ami figyelemre méltóvá teszi az adatokat, mert ennek révén — a nagyon széles határok között mozgó tendenciákból — bizonyos következtéseket nagy vonásokban és megfelelő fenntartások mellett általánosítani lehet az itt nem vizsgált, de a vizsgálatba bevont csoportokhoz közelálló egyéb rétegekre is. (Mi e tanulmányban nem élünk ezzel a lehetőséggel, megállapításaink csak a vizsgált körre vonatkoznak.)

Természetesen lehetetlen a gyermekekkel kapcsolatos valamennyi kérdésre a statisztika eszközeivel válaszolni, hiszen bizonyos vonatkozásokat néhány eset részletes tanulmányozásával lehet csak megvilágítani. Vannak azonban olyan jelenségek is, amelyek elsősorban statisztikai vizsgálatot igényelnek. A szóban-

¹ 1960 elején a Központi Statisztikai Hivatal 18 000 munkás- és alkalmazotti háztartásra kiterjedő adatfelvételt hajtott végre, melynek fő célja a jövedelemeloszlás vizsgálata volt. A jövedelmi felvételt kiegészítette néhány más kérdés, így többek között a nők helyzetének vizsgálata. A felvétel módszereivel, főbb eredményeivel és a nőkre vonatkozó vizsgálat kérdéseivel a *Statisztikai Szemle* már foglalkozott. (Lásd például *Éltető Ödön*: A munkás-alkalmazotti jövedelmi felvétel egyes matematikai statisztikai vonatkozású kérdései. *Statisztikai Szemle*. 1960. évi 8-9. sz. 805-826. old.; *Dr. Lengyel László*: A bérből élő népesség jövedelem szerinti rétegződése. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 1. szám. 3-12. old. és 2. szám 175-187. old.; *Mód Aladárné*: A nők helyzete a munkahelyen és otthon. *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 8-9. sz. 791-806. old. c. tanulmányokat.) Ugyanez a felvétel tartalmazott néhány olyan kérdést is amely kifejezetten a gyermekekre — elhelyezésükre stb. — vonatkozott. Ennek a felvételnek az eredményei alkotják a jelen tanulmány gerincét.

forgó adatfelvételnél ezek közül a következő kérdésekre kíséreltünk meg — ha nem is teljes — választ kapni:

hogyan oldják meg a kereső anyák a különböző életkorú gyermekek napközbeni felügyeletét;

általában milyen — statisztikailag vizsgálható — tényezőkkel függ össze a gyermekek tanulmányi eredménye és befolyásolja-e azt az anya munkavállalása; milyen tényezők befolyásolják a továbbtanulást;

és végül, általában milyen kép alkotható a statisztikai adatok alapján a gyermekekkel való foglalkozásról.

I. A GYERMEKEK NAPKÖZBENI ELHELYEZÉSE

A kérdés feltevésének az ad különös súlyt, hogy a női munka egyre nagyobb teret és jelentőséget nyer a gazdasági és társadalmi élet szinte minden területén: ma már az összes munkás- és alkalmazotti keresők harmadrésze női munkaerő. Minthogy pedig ez egyben azt is jelenti, hogy az összes munkaképes korú nők fele (a fővárosban háromnegyede) kereső foglalkozást folytat,² természetes, hogy jelentős számban dolgoznak gyermekes anyák is, akiknél a munkavállalás elengedhetetlen előfeltétele, hogy meg tudják oldani a gyermekek napközbeni ellátását.

A gyermekes anyák munkavállalásával kapcsolatban két ellentétes tendencia érvényesül: egyfelől magától érthető, hogy azok az asszonyok, akiknek el kell látniuk gyermekeiket, nehezen tudnak házonkívül elfoglaltságot vállalni, másfelől viszont az asszony keresetére éppen a népes, sokgyermekes családokban van a legnagyobb szükség. E két hatás eredményeként a gyermekek számának növekedésével erősen csökken ugyan a kereső nők aránya az összes nőkhöz viszonyítva, de még így is viszonylag magas a többgyermekes családokban is.

1. tábla

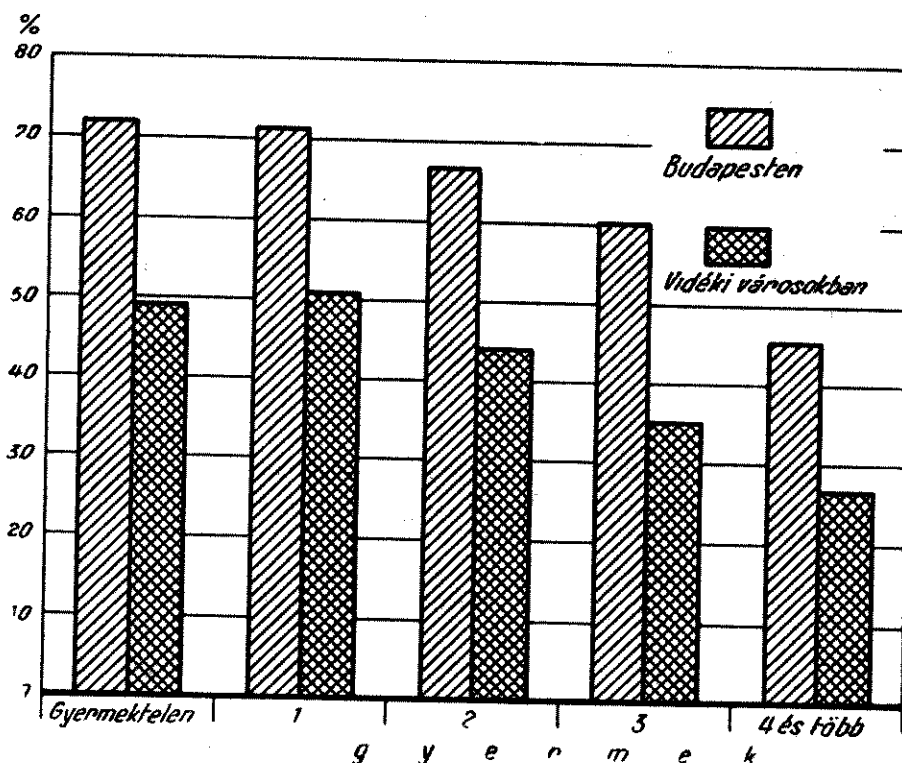
A háztartást vezető városi nők munkavállalása a gyermekek számától függően*

A gyermekek száma	A háztartást vezető kereső nők aránya az összes nőkhöz viszonyítva, a 15 éven aluli gyermekek száma szerint		
	Budapesten	a vidéki városokban	összesen
0	72	49	62
1	71	51	62
2	67	44	54
3	60	35	44
4	46	27	53

* Az adatok a családost, háztartást vezető nőkre vonatkoznak, hiszen csak így van értelme a gyermektelen és gyermekes asszonyokra vonatkozó adatok összehasonlításának. A munkavállalás kérdése ugyanis egészen másként vetődik fel náluk, mint akár az egyedülállóknál, akár azoknál a fiatal lányoknál, akiknek még nincs saját háztartásuk.

² A munkaviszonyban álló nők aránya az összes keresőképes korú nők számának százalékában 1960 elején a munkás-alkalmazotti háztartásokban az említett felvételek szerint a következő volt: Budapesten 73,7, a vidéki városokban 52,5, községekben 29,0, országosan 49,4 százalék.

1. ábra. A háztartást vezető városi nők munkavállalása a gyermekek számától függően

Az, hogy a kisgyermekes anyák közül is igen sokan dolgoznak, pontosabban az, hogy nem túlságosan jelentős a különbség a kereső, illetve nem kereső anyák gyermekeinek korösszetételében, arra mutat, hogy nem jelent sokkal nagyobb problémát a kisebb, mint a nagyobb gyermekek napközbeni elhelyezése.

2. tábla
A 15 éven aluli gyermekek kor szerinti megoszlása

Korcsoport	A kereső	A nem kereső	A kereső nők gyermekeinek száma a nem kereső nők gyermekeinek százalékában
	anyák 15 éven aluli gyermekeinek száma (százalék)		
1 éven aluli	6	7	95,9
1-4 éves	16	19	88,8
4-6 éves	21	19	116,0
0-6 éves együtt	43	45	101,4
Általános iskola 1-4 osztályos	32	32	106,2
Általános iskola 5-8 osztályos	25	23	115,2
6-14 éves együtt	57	55	110,0
Összesen	100	100	106,1

Megjegyzés. Abban, hogy az 1 éven aluliaknál nagyobb a kereső anyák aránya, mint az 1-3 éveseknél, szerepet játszhat az, hogy az anyák egy része a gyermek születése után megszakítja a munkaviszonyt (körülbelül arra az időre, míg a gyermek eléri az óvodás kort). A munkaviszony tényleges megszakítása azonban csak a szülési szabadság letelte után következik be, ezért adataink szerint az anya még keresőnek számít.

A 2. tábla adataiból az is kiolvasható, hogy az iskolás kor elérése előtt a gyermek születése utáni első időszak (a 0-4 éves kor) az iskolás korúaknál pedig a „kisiskolás” kor okozza az anya számára a munkavállalás szempontjából a legtöbb problémát (amennyiben ezekben a csoportokban legmagasabb azoknak

a gyermekeknek az aránya, akiknek anyja nem kereső). Végeredményben azonban valamennyi korosztályban jelentős a kereső anyák gyermekeinek aránya.

Az iskoláskoron aluli gyermekek napközbeni elhelyezésénél közismerten igen jelentős szerepük van a gyermekintézményeknek, a bölcsődéknek, óvodáknak. A városi munkás-alkalmazotti háztartásoknál az intézmények látják el a kereső anyák 0—6 éves gyermekeinek mintegy felét. (Tegyük ehhez hozzá, hogy a vizsgált réteg van ilyen szempontból a legkedvezőbb helyzetben az egész népességen belül, a népesség többi csoportjainál ennél alacsonyabb az említett arány.) Természetesen még ezen a korosztályon belül is jelentősek a kortól függő különbségek: a bölcsőde szerepe nagyobb az 1—3 éveseknél, mint a csecsemőknél, és az óvoda szerepe nagyobb, mint a bölcsődéé.

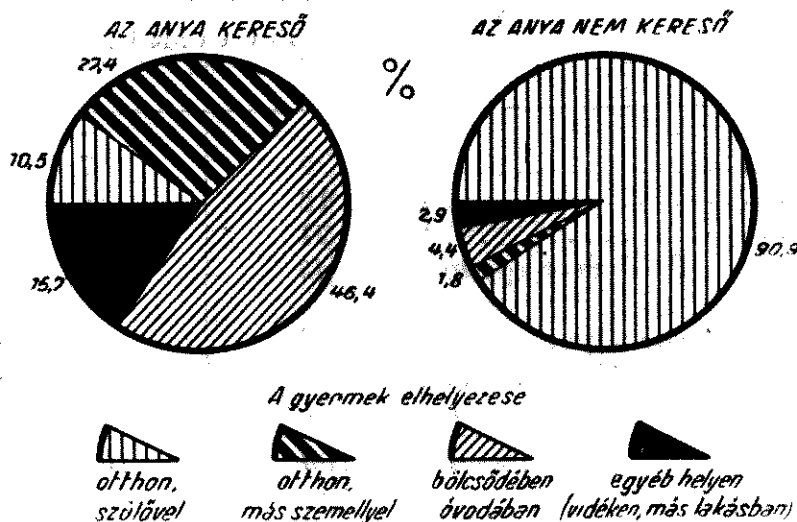
3. tábla

*Az iskoláskoron aluli gyermekek számának megoszlása
a napi tartózkodási hely szerint*

A gyermek napi tartózkodási helye	1 éven aluli	1-3 éves	4-6 éves	Összes	1 éven aluli	1-3 éves	4-6 éves	Összes
	gyermek számának százalékban, ha az anya							
	kereső*				nem kereső			
Otthon, szülővel	22	8	9	11	97	93	87	91
Otthon, más személlyel	37	32	22	27	2	2	1	2
Bölcsődében, óvodában	28	41	56	46	1	3	7	4
Vidéken (más helységeken)	1	2	1	2	—	0	1	0
Egyéb helyen (más lakásban stb.)	12	17	12	14	0	2	4	3
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Az otthon dolgozó (ún. bedolgozó) anyák nélkül.

*2. ábra. Az iskoláskoron aluli gyermekek számának megoszlása
a napi tartózkodási hely szerint*

Az intézmények kétségkívül rendkívül nagy segítséget jelentenek, azonban nem szabad elfelejteni, hogy a gyermekek oda-vissza szállítása sokszor fáradtságos, és esetleg — több gyermek esetén — szinte megoldhatatlan. Éppen ezért is, a gyermekek ellátásánál az intézmények mellett a másik fontos lehetőség a családdal együtt élő, nem kereső rokonok, elsősorban a nagyszülők segítségének igénybevétele, és — az esetek viszonylag kis hányadában — a fizetett

felügyelet. (Viszonylag gyakoribb eset, hogy más lakásban — szomszédoknál stb. — látják el pénzért a gyermeket, minthogy egész napra alkalmazottat tartanak, aki felügyel a gyermekekre.) A csecsemők ellátásában lényeges szerepe van még a fizetett vagy akár fizetés nélkül meghosszabbított szülési szabadságnak: ennek révén az egy éven aluli csecsemők ötödrészét a kereső édesanya látja el. Ez az átlag természetesen úgy értendő, hogy kb. 3—4 hónapig az anya van a csecsemővel, azután pedig körülbelül ugyanúgy oszlik meg a csecsemők száma is a napközbeni felügyelet szerint, mint például az 1—3 éves gyermekeké.

Az eddig felsorolt módok és lehetőségek biztosítják úgyszólván minden gyermek megfelelő ellátását, és így csak a legkritikább esetben — 100 közül 1—2 kisgyermeknél — kerül sor arra, hogy a szülők a gyermeket ne otthon neveljék, hanem kénytelenek legyenek az otthontól távol, vidékre adni.

Természetes, hogy mindez nem vonatkozik azokra a keresőkre, akik otthon dolgoznak (bedolgozók), hiszen ők el tudják látni a gyermekek felügyeletét. Megjegyzendő, hogy az intézményeknek van bizonyos szerepük a nem kereső nőknél is, de ez inkább szórványos eset.

Az iskoláskorú gyermekekénél szintén nagy segítséget jelent a kereső anyáknak az intézményes ellátás, vagyis az iskolai napközi, ez azonban valamivel kisebb kört érint, mint az óvoda: a kereső anyák gyermekeinek kevesebb, mint egyharmada van iskolai napköziben (tanulósobában). Ez az arány az általános iskola alsó tagozatában a legmagasabb (de itt sem haladja meg az egyharmadot), és aztán fokozatosan csökken, ahogyan egyre inkább nyílik lehetőség arra, hogy a gyermekeket felügyelet nélkül, egyedül hagyják otthon: az általános iskola felsőtagozatos tanulóinak egyharmadánál, a középiskolások közel felénél ezt a megoldást választják a szülők. (Lásd a 4. táblát és a 3. ábrát.)

4. tábla

Az iskolás gyermekek számának megoszlása a napi tartózkodási hely szerint

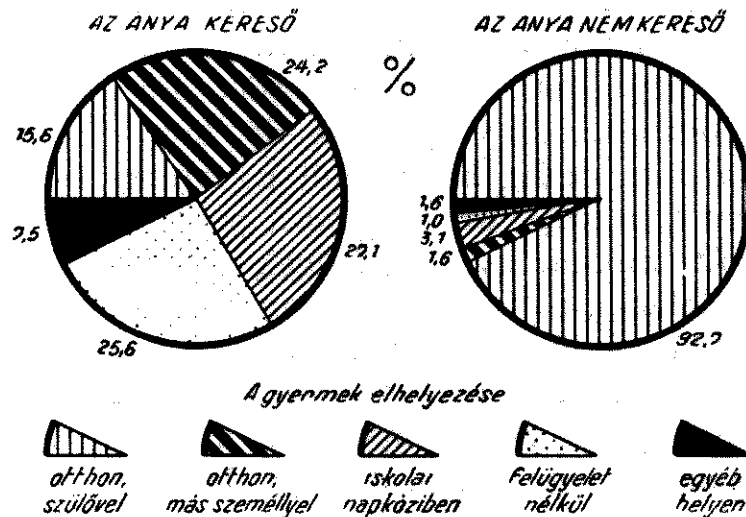
A tanuló napi tartózkodási helye	Az általános iskola		A középiskolás	Az összes	Az általános iskola		A középiskolás	Az összes
	1-4 osztályos	5-8 osztályos			1-4 osztályos	5-8 osztályos		
	tanulók száma százalékban, ha az anya							
	kereső*				nem kereső			
Otthon, szülővel	17	16	13	16	94	93	86	93
Otthon, más személlyel	27	23	18	24	2	2	1	2
Iskolai napköziben	33	26	13	27	2	3	5	3
Felügyelet nélkül	15	30	46	26	1	1	2	1
Egyéb helyen	8	5	10**	7	1	1	6**	1
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

* Az otthon dolgozó (ún. bedolgozó) anyák nélkül.

** Ebből diákotthonban 7, illetve 5 százalék.

Az a tény, hogy a napközisek aránya a gyermekek növekedésével csökken, nagyjából természetesnek tekinthető, az viszont nem, hogy az óvodáknak lényegesen nagyobb a szerepük a gyermekek elhelyezésében (az alsó osztályosoknál is), mint a napközinek. Feltehető, hogy ennek a napközik kapacitáshiánya az elsődleges oka, de e mellett az is közrejátszhat, hogy a szülők az iskolai napközit nem tartják olyan kielégítő megoldásnak, mint az óvodát.

3. ábra. Az iskolás gyermekek számának megoszlása a napi tartózkodási hely szerint

A felvétel további adatai azt mutatják be, hogyan alakul a gyermekek elhelyezése *Budapesten és vidéken*. Az iskoláskoron aluli gyermekek intézményekben való napközbeni elhelyezésére a kereső nőknek több lehetőségük van *Budapesten*, mint a vidéki városokban. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy — különböző okok miatt — *Budapesten* a nők jóval nagyobb hányada folytat kereső foglalkozást, akkor magyarázatot kapunk arra, hogy miért különbözik viszonylag nagymértékben az összes gyermekek közül intézményekben levők aránya *Budapesten*, illetve a vidéki városokban (34,8 illetve 18,8%).

5. tábla

Az iskoláskoron aluli gyermekek elhelyezése *Budapesten és vidéken*

A gyermek napi tartózkodási helye	Az iskoláskoron aluli gyermekek száma százalékban					
	ha az anya				összesen	
	kereső		nem kereső			
	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban
Otthon, szülővel	10	11	89	92	40	58
Otthon, más személlyel	24	32	2	2	15	14
Bölcsődében, óvodában	52	40	7	3	35	19
Egyéb helyen	14	17	2	3	10	9
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Az iskolás korú gyermekek napközbeni elhelyezésének arányainál más irányú a különbség *Budapest és a vidéki városok* közt, mint az iskoláskoron aluliaknál: vidéken viszonylag többen vannak napköziben, mint *Budapesten*. Abban, hogy a napközit jobban sikerült megoldani vidéken, mint az óvodai kapacitás kérdését, az játszhat főként közre, hogy az iskolai napközik létesítése sok esetben nem igényelt építkezést.

A középiskolai tanulók esetében egyébként már szerepe van a diákotthonoknak is. A diákotthonban történő elhelyezés lényegében független attól, hogy az anya dolgozik-e vagy sem, viszont nagyobb a jelentősége vidéken, mint a fővárosban, ahol erre alig van szükség, minthogy csaknem minden szakközépiskola helyben megtalálható.

6. tábla
Az iskolai napköziben, illetve diákotthonban elhelyezett tanulók aránya

A tanulók tartózkodási helye	A tanulók elhelyezése (százalék)					
	az anya kereső		az anya nem kereső		összesen	
	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban	Budapesten	vidéki városokban
Az általános iskola 1–4 osztályos tanulói						
Iskolai napköziben	31	36	4	2	20	16
Diákotthonban	1	.	1	.	1	.
Az általános iskola 5–8 osztályos tanulói						
Iskolai napköziben	24	28	4	2	16	14
Diákotthonban	2	2	0	.	1	1
A középiskolai tanulók						
Iskolai napköziben	11	16	5	5	9	10
Diákotthonban	5	9	1	8	4	8

A gyermekek napközbeni elhelyezése — az összes gyermekeket tekintve — nagyon szorosan összefügg a *jövedelmi helyzettel* (és ezen keresztül a család társadalmi-gazdasági csoportjával stb.), de ez a függés más jellegű a kisgyermekeknél, mint az iskolásoknál.

Az iskoláskoron aluliak közül az otthon levők aránya az egy főre jutó jövedelem növekedésével egy bizonyos — viszonylag magas — jövedelmi színvonalig csökken, majd ismét nő, és ennek megfelelően a bölcsődében, óvodában elhelyezettek aránya előbb gyors ütemben emelkedik, majd pedig csökken. A magyarázat nyilvánvalóan az, hogy az egy főre jutó jövedelem és az anya munkavállalása összefügg. Így a legalsó 1—2 jövedelemcsoportba többnyire olyan háztartások tartoznak, amelyekben az anya nem keres, vagyis a gyermekek otthon tartózkodhatnak. A legmagasabb jövedelműeknél viszont már azért csökken az intézményekben levők aránya, mert itt a fizetett segítségnek van nagyobb szerepe.

7. tábla
Az iskoláskoron aluliak közül az otthon, illetve a bölcsődében-óvodában levő gyermekek aránya

Egy főre jutó jövedelem (forint)	Otthon, szülővel vagy más személlyel	Bölcsődében, óvodában
	levő gyermekek az összes megfelelő korú gyermekek százalékában	
— 400	86	29
400 — 600	80	16
600 — 800	66	26
800 — 1000	53	36
1000 — 1400	46	38
1400 — 1800	48	34
1800 felett	63	30
<i>Átlagosan</i>	66	25

Az iskoláskorúaknál a jövedelem növekedésével természetesen szintén csökken a szülővel (vagy más személlyel) otthon levők aránya, hiszen itt is fennáll, hogy az anya munkavállalása összefügg a jövedelmi színvonallal. Viszont a kisebb gyermekeknél tapasztalt tendenciával ellentétben, az iskolai napköziben levő tanulók hányada alig emelkedik (sőt Budapesten csökken). Ugyanakkor — és ez látszólag ellentmondás — minél magasabb a jövedelmi színvonal, annál nagyobb a felügyelet nélkül levő gyermekek aránya.

A felügyelet nélkül levő tanulók aránya korcsoportonként természetesen igen jelentősen eltér: az általános iskola 1—4 osztályosoknál 8, az 5—8 osztályosoknál 16, és a középiskolásoknál 27 százalék átlagosan, és ezen belül 15, 30 illetve 46 százalék, ha az anya kereső. Már most az előbbi ellentmondásnak, vagyis annak, hogy a felügyelet nélkül levő gyermekek aránya a jövedelem növekedésével emelkedik, az a magyarázata, hogy magasabb jövedelem mellett mind a kereső nők, mind a középiskolások aránya nagyobb, mint alacsony jövedelem esetén.

8. tábla

**A kereső nők és a középiskolás gyermekek aránya
jövedelemcsoportonként**

Egy főre jutó havi összes jövedelem (forint)	A kereső nőknek az összes nőkhöz	A középiskolai tanulóknak a 18 éven aluli tanu- lók összes számához
	viszonyított aránya jövedelem- csoportonként	
— 400	30	8
400 — 600	35	11
600 — 800	48	14
800 — 1000	60	17
1000 — 1400	73	21
1400 — 1800	82	23
1800 felett	84	21

Ezek az adatok azonban már átvezetnek a továbbtanulás problémájához, amelyre részletesebben a következőkben még visszatérünk.

II. A TANULMÁNYI EREDMÉNYEK

A tanulmányi eredmények egy sor tényezővel többé-kevésbé szorosan összefüggenek. Ezek közül adatfelvételünk segítségével megvizsgáltuk, hogy milyen hatása van a tanulmányi eredményre a szülők társadalmi-gazdasági hovatartozásának, iskolai végzettségének, a család jövedelmi helyzetének, az anya munkavállalásának, valamint annak, hogy ki felügyel napközben a gyermekekre.

Az első három tényező mindegyikénél azt találtuk, hogy igen szorosan összefüggnek a tanulmányi eredményekkel. A gyermek tanulmányi eredménye jobb az értelmiségi-alkalmazotti, mint a munkásháztartásokban, jobb ott, ahol a szülők iskolai végzettsége magasabb, és végül jobb a magas-, mint az alacsonyjövedelmű háztartásokban. Itt természetesen nem három egymástól független tényezőről van szó, hiszen közismert, hogy az iskolai végzettség nagy-

jából meghatározza a társadalmi-gazdasági hovatartozást és ez utóbbi a jövedelmi helyzetet. (Lásd a 9. táblát és a 4. ábrát.)

9. tábla

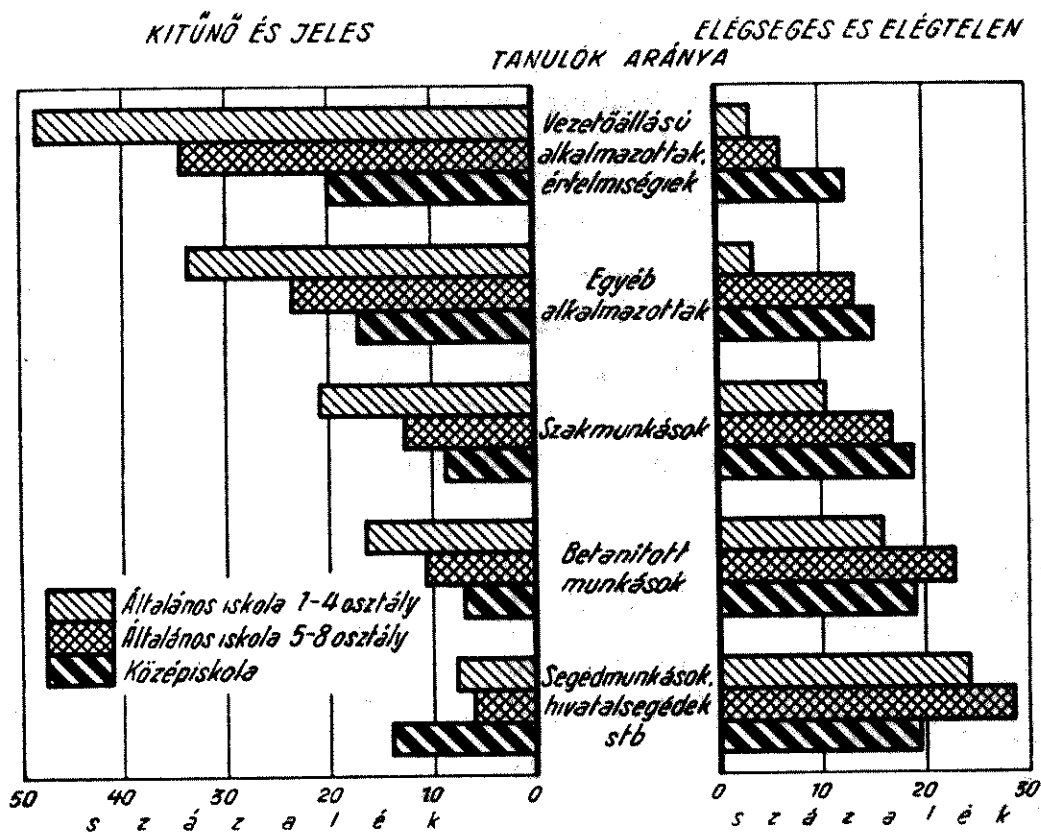
A gyermekek tanulmányi eredményét jellemző adatok

Az apa (anya) társadalmi-gazdasági csoportja*	Kitűnő és jeles	Elégséges és elégtelen	Kitűnő és jeles	Elégséges és elégtelen	Kitűnő és jeles	Elégséges és elégtelen
	tanulók aránya az összes tanulókhoz viszonyítva (százalék)					
	az általános iskola				a középiskolában	
	1-4 osztályában		5-8 osztályában			
A szülők társadalmi-gazdasági hovatartozása szerint						
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	49	3	34	6	20	15
Egyéb alkalmazott	34	4	24	12	17	15
<i>Alkalmazottak együtt</i>	40	4	28	10	18	14
Szakmunkás	21	10	13	17	9	19
Betanított munkás	17	16	11	23	7	19
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	8	24	6	29	14	20
<i>Munkások együtt</i>	17	15	11	21	10	19
A szülők iskolai végzettsége szerint						
Egyetem	49	2	41	2	22	10
Érettségi	40	1	29	7	16	18
8 osztály	25	8	16	14	13	17
8 osztálynál kevesebb	13	19	8	26	9	20
A háztartás egy főre jutó havi átlagos jövedelme (forint)						
- 400	10	25	9	29	6	22
400 - 600	19	15	12	25	13	19
600 - 800	25	8	16	14	16	16
800 - 1000	29	8	18	12	16	16
1000 - 1400	39	4	24	10	11	16
1400 - 1800	42	2	36	7	14	10
1800 felett	31	8	53	5	44	11
<i>Átlagosan</i>	25	11	17	17	14	17

* A csoportosítás az apa (elvált és özvegy asszonyok esetében az anya) társadalmi-gazdasági hovatartozása, illetve iskolai végzettsége alapján történt.

A fenti adatok alapján igen nehéz eldönteni, hogy a három közül melyik a domináns tényező, illetőleg hogy melyik milyen mértékben hat a tanulmányi eredményekre. Az egzakt módszerek (többszörös korreláció-számítás) alkalmazását szinte lehetlenné teszi a tényezők közti szoros összefüggés. Különböző megfontolások és tapasztalatok azonban arra engednek következtetni, hogy elsődleges jelentősége valószínűleg a társadalmi-gazdasági hovatartozásnak, illetve a szülők iskolai végzettségének van, míg a jövedelem szerepe másodlagos. (Az elsőnek említett két tényező hatása annyira összefonódik, hogy a különbségtétel közöttük szinte lehetetlen.)

4. ábra. A gyermekek tanulmányi eredménye a szülők társadalmi-gazdasági hovatartozása szerint

A különböző hatások szétválasztása nélkül is bizonyosra vehető azonban, hogy a gyermekek tanulmányi eredménye szorosan összefügg a szülők kulturális színvonalával. Ezt az összefüggést statisztikailag már ismét nem lehet vizsgálni, csupán az általános tapasztalatokból kiindulva mutathatunk rá egy sor olyan, kisebb vagy nagyobb jelentőségű tényezőre, amelyek itt szerepet játszhatnak.

Talán elsőnek említhetnénk azt, hogy az alkalmazotti és különösen az értelmiségi családokban élő gyermekek sok tekintetben előnyösebb helyzetben vannak az iskolában, mint a munkásgyermekek, mert az elsőknél lényegesen nagyobb az otthonról kapott közvetlen és közvetett segítség. A közvetlen segítség tartalma világos: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők sok esetben inkább tudnak segíteni az iskolai feladatok megoldásában vagy elsajátításában. A „közvetett segítség” definiálása ennél lényegesen nehezebb, de tartalma eléggé kézenfekvő. Annak következtében ugyanis, hogy az értelmiségi-al alkalmazotti családokban többen foglalkoznak szellemi munkával, többen beszélnek ilyen témákról (esetleg több otthon a könyv stb.), a gyermek már ennek révén elsajátít egy sor — az iskolában esetleg hasznosítható — ismeretet, és általában kézzelfoghatóbbá válnak számára, közelebb kerülnek hozzá az ilyen jellegű témák. Ez az otthonról kapott „alap” már egész apróságokban megnyilvánulhat — például ceruzakezelésnél, beszédkésztségben a kisebbeknél, az idegen nevek, szavak helyes kiejtésében a nagyobbaknál, és jelentősége szinte az iskolai tanulmányok egész ideje alatt megvan. (Az otthonról kapott „alap” hatását az óvodák némileg csökkentik, de távolról sem szüntetik meg.)

Némileg hasonló jellegű, de az előbb említettől azért elkülönülő, ugyanebbe az irányba ható tényező az, hogy mennyire tartják fontosnak a szülők a jó tanulmányi eredményt, mennyire ösztönzik a gyermekeket ennek elérésére. Ez az ösztönzés — véleményünk szerint — lényegesen erősebb azokban a családokban, amelyekben a szülők kulturális színvonala magasabb (amikor a kultúrális színvonalat az iskolai végzettség vagy a társadalmi-gazdasági hovatartozás

alapján határozzuk meg), és pedig két okból. Egyik az, hogy a szülők általában arra törekszenek, hogy gyermekük képzettsége legalábbis elérje az ő színvonalukat, sőt, sok esetben ennél tovább mennek, és kifejezetten azt szeretnék, ha gyermekük a szülők foglalkozását folytatná. Így azokban a családokban, amelyekben a szülők érettségizettek, egyetemet végzettek, szinte természetes követelmény, hogy a gyermek is megszerezze legalább ezt a végzettséget. Minthogy pedig köztudott, hogy a továbbtanulás előfeltétele a jó tanulmányi eredmény, az értelmiségi-alkalmazotti szülők már csak ezért is ösztönzik gyermekeiket a megfelelő tanulmányi eredmény elérésére.

A másik ok talán inkább érdemi. A jobb tanulmányi eredmény általában nagyobb tudásnak felel meg és bizonyos, hogy a szülők egy része nemcsak önmagában a jó eredmény elérését tartja fontosnak, hanem azt is vagy elsősorban azt, hogy gyermeke jól sajátítsa el a tananyagot, nem az osztályzat, hanem a tudás kedvéért. A tudás önmagáért való becslése, illetve általában a kulturális értékek megbecsülése távolról sincs osztályhoz, réteghez, iskolai végzettséghez vagy foglalkozáshoz kötve. Mégis azt hisszük, hogy azok között, akik maguk képzetebbek, viszonylag többen vannak olyanok, akik jobban látják fontosságát, és ezért — az érdemjegytől függetlenül is — a tananyag jobb elsajátítására ösztönzik gyermekeiket.

Amit az eddigiekben az otthoni környezet tanulmányi eredményekre gyakorolt hatásáról elmondottunk, abból elvileg az következne, hogy az átlagos eredmények közötti különbség úgy növekszik, ahogy nőnek az iskolában a követelmények (hiszen a kisebb képzettségű szülők egyre kevésbé tudnak segíteni az iskolai feladatoknál stb.). A valóságban azonban nem ez a helyzet: a munkás, illetve az értelmiségi-alkalmazotti gyermekek átlagos tanulmányi eredménye a középiskolában közelebb kerül egymáshoz, mint az általános iskolában.

10. tábla
Az értelmiségi-alkalmazotti és a munkásszármazású gyermekek átlagos tanulmányi eredménye

Megnevezés	Az értelmiségi és alkalmazotti	A munkás-	Értelmiségi és alkalmazotti származású tanulók eredménye a munkásszármazású tanulók eredményének százalékában
	családok gyermekeinek átlagos tanulmányi eredménye*		
Általános iskola 1 – 4 osztályos tanulói	4,01	3,40	117,9
Általános iskola 5 – 8 osztályos tanulói	3,72	3,16	117,7
Középiskolások	3,47	3,19	108,8

* A tendenciák jelzésére szolgáló becslés, melyet a továbbiakban is alkalmazunk. Az átlagszámításnál

a kitűnő tanulmányi eredményt	5-nek,
a jeles tanulmányi eredményt	4,5-nek,
a jó tanulmányi eredményt	4-nek,
a közepes tanulmányi eredményt	3-nak,
az elégséges tanulmányi eredményt	2-nek,
az elégtelen tanulmányi eredményt	1-nek tekintettük.

A tanulmányi eredmények egymáshoz közeledésének nyilvánvaló magyarázata az, hogy a munkásgyermekek közül viszonylag jóval kevesebben tanulnak tovább, mint az értelmiségi-alkalmazotti gyermekek közül, és már csak

ezért is nagyobb az előbbieknél a „szelekció”, inkább igaz az ő esetükben az, hogy valóban azok tanulnak tovább, akik arra leginkább alkalmasak. Ennek az állításnak az alátámasztására mutatjuk be az alábbi adatokat, amelyek szerint az átlagos tanulmányi eredmény az értelmiségi-alkalmazotti gyermekeknél az iskolaidő folyamán (nyilván a növekvő követelmények miatt) fokozatosan csökken, a munkásgyermekeknél viszont a középiskolában is az általános iskola felső tagozatával azonos, vagy annál is magasabb szinten van.

11. tábla

Az átlagos tanulmányi eredmény alakulása

Megnevezés	Az átlagos tanulmányi eredmény azoknál a tanulóknál, akiknek apja				
	vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	egyéb alkalmazott	szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás
Az általános iskola 1 – 4 osztályos tanulói	4,12	3,93	3,53	3,37	3,45
Az általános iskola 5 – 8 osztályos tanulói	3,92	3,58	3,26	3,14	2,92
Középiskolások	3,49	3,46	3,21	3,16	3,21

Végeredményben az eddigi adatokból azt a következtetést kell levonni, hogy még jelentős feladatok állnak előttünk az általános kultúr színvonal emelése terén, mert ez egyik előfeltétele annak, hogy a fiatalok hasonló feltételekkel induljanak el az iskolai életben is.

A tanulmányi eredmény alakulásának vizsgálatánál feltételezzük, hogy a jövedelmi színvonal jelentősége kisebb, mint például a társadalmi hovatartozásé. Annyi kétségtelen, hogy a jövedelmi színvonal ma már közvetlenül kevésbé hat, hiszen az iskolai könyvek, tanszerek beszerzése még alacsony jövedelmek mellett sem ütközik különösebb nehézségbe. Ugyancsak jelentéktelenné zsugorodott a tandíj-probléma, vagyis elhárultak mindazok az akadályok, amelyeket a múlt rendszer emelt a kiváltságos osztályok tanulási privilégiumának biztosítása érdekében. Közvetve azonban lehet bizonyos szerepe a család jövedelmi helyzetének is abban, hogy milyen eredménnyel tanulnak a gyermekek.

Ez a hatás statisztikai eszközökkel csak részben vizsgálható, részben ezáltal is feltételezésekre vagyunk utalva. Egyfelől lehetségesnek látszik, hogy a nehezebb anyagi körülmények között élő családokban a gyermekeket is terhelik a felnőttek gondjai, és ez némileg elvonja figyelmüket a tanulástól. Ennek a tényezőnek a jelentőségét statisztikailag egyáltalán nem tudjuk lemérni, csak feltételezhetjük, hogy az nem túlságosan nagy, hiszen nagyon sok más jelenség is van, ami a gyermekek figyelmét szétszórhatja, lekötheti. Másfelől az is feltételezhető, hogy az otthoni nyugodt tanulás feltételeit a nehezebb anyagi körülmények között élő családok kevésbé tudják biztosítani, elsősorban a lakás esetleges zsúfoltsága miatt. (Éppen a legalacsonyabb jövedelmű családok azok, amelyek a legnépesebbek és amelyekben viszonylag kevés a kereső, vagyis ahol napközben a legtöbb van otthon.) Adataink azonban arra mutatnak, hogy e tényezőnek önmagában nincs túl nagy jelentősége, mert az otthoni tanulás feltételeit eléggé jól jellemző laksűrűségben nem túl lényegesek a különbségek, sőt a munkások egyes csoportjai (szakmunkások, betanított munkások, segédmunkások) között e téren jóformán nincs eltérés, a tanulmányi eredményekben pedig van.

12. tábla

Az átlagos tanulmányi eredmény és a laksűrűség

Az apa (anya) társadalmi-gazdasági csoportja	Az átlagos tanulmányi eredmény	Az egy lakószobára jutó személyek száma
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	3,91	1,8
Egyéb alkalmazott	3,72	2,0
<i>Alkalmazottak együtt</i>	3,80	1,9
Szakmunkás	3,40	2,6
Betanított munkás	3,25	2,5
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	3,01	2,6
<i>Munkások együtt</i>	3,29	2,6
<i>Összesen</i>	3,47	2,3

A felvétel eredményei alapján még egy, a tanulmányi eredményekre ható tényezőt tehetünk vizsgálat tárgyává, és pedíg azt, hogy összefügg-e a gyermekek tanulmányi eredménye az anya munkavállalásával, illetve azzal, hogy hol tartózkodik a gyermek napközben.

Ami az első kérdést illeti, a felvételnek ebből a szempontból figyelemre méltó eredménye az, hogy az anya munkavállalása önmagában nem befolyásolja lényegesen a tanulmányi eredményeket.

13. tábla

A tanulók átlagos tanulmányi eredménye az anya munkavállalása szerint

Megnevezés	A tanulók átlagos tanulmányi eredménye, ahol	
	az anya kereső	az anya nem kereső
<i>Az apa (anya) munkás</i>		
Általános iskola 1-4 osztályos tanulói	3,39	3,42
Általános iskola 5-8 osztályos tanulói	3,12	3,22
Középiskolások	3,17	3,19
<i>Az apa (anya) alkalmazott</i>		
Általános iskola 1-4 osztályos tanulói	3,99	4,03
Általános iskola 5-8 osztályos tanulói	3,76	3,64
Középiskolások	3,49	3,43
<i>Összesen</i>		
Általános iskola 1-4 osztályos tanulói	3,63	3,59
Általános iskola 5-8 osztályos tanulói	3,35	3,35
Középiskolások	3,35	3,30

Valószínűnek látszik, hogy az anya munkavállalásával kapcsolatban két hatás érvényesül: a tanulmányi eredményekre pozitíven hat az, hogy az iskolázottsági és kulturális színvonal magasabb ott, ahol mindkét szülő dolgozik³ és

³ A kulturális, illetve iskolázottsági színvonal jellemzésére a már említett jövedelmi felvétel (illetve női felvétel) alapján csak az összes megkérdezett háztartást vezető nőről (azaz nemcsak a gyermekes anyákról) állnak rendelkezésre adatok, ezek azonban valóban nagy különbségeket mutatnak és minden valószínűség szerint a gyermekes anyáknál is hasonló tendenciát találunk. A megkérdezett kereső nők közül egyetemet végzett 5, érettségizett 13, 8 osztályt végzett 39 és 8 osztállyal kevesebbet végzett 43 százalék. A nem kereső nők iskolai végzettség szerinti megoszlása pedig megfelelően 1, 6, 35 és 58 százalék.

ellentétes irányú a hatása annak, hogy kevesebb idejük jut a gyermekekkel való foglalkozásra. E hatások együttesen azt eredményezik, hogy a tanulók egyes csoportjainál van ugyan az átlagos tanulmányi eredményekben különbség attól függően, hogy az anya kereső-e vagy sem, de a különbségek nem mutatnak szisztematikusan egy irányba.

Bizonyos mértékig más a helyzet, ha nemcsak az anya munkavállalását vesszük figyelembe, hanem azt is, hogy hol van a gyermek napközben.

14. tábla
Az átlagos tanulmányi eredmény a gyermekek elhelyezése szerint

Megnevezés	A szülővel otthon	Az iskolai napköziben	Felügyelet nélkül
	levő gyermekek átlagos tanulmányi eredménye		
Általános iskola 1 – 4 osztályos tanulói	3,59	3,48	3,46
Általános iskola 5 – 8 osztályos tanulói	3,37	3,16	3,28
Középiskolások	3,35	3,14	3,35

Igaz, hogy a fenti különbségek nem olyan nagyok, mint ahogyan azt gyakran feltételezik, lényegesen kisebbek például, mint a szülők foglalkozása szerinti különbségek, így is arra mutatnak azonban, hogy a napközik jelenlegi formájukban még nem oldják meg teljesen jól feladatukat. Elvileg a napköziben levő tanulók számára nagy előnyt jelent a képzett pedagógus állandó jelenléte, segítése, ez az előny azonban ma még nem érvényesül, mert a napközik sokszor túlszűfoltak, nincsenek meg a nyugodt tanulást biztosító előfeltételek. Megjegyzendő, hogy a felügyelet nélkül otthon levő gyermekek tanulmányi eredménye nem vagy alig különbözik a szülővel otthon levőektől, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy az esetek többségében a felelősségtudóbb, komolyabb gyermekeket hagyják egyedül.

*

A mondottakat kiegészítjük egy olyan adalékkal, amely — bár nem tartozik a tanulmányi eredményekkel kapcsolatos legfontosabb kérdések közé — önmagában igen érdekes. Ezek az adatok a testvérek tanulmányi eredményei közti kapcsolatra mutatnak rá.

15. tábla
A testvérek tanulmányi eredményei

Az első gyermek tanulmányi eredménye	A második gyermekek közül a						Összesen
	kitűnő	jeles	jó	közepes	elég-séges	elég-telen	
	tanulmányi eredményűek száma az összes százalékában						
Kitűnő	33	32	22	10	3	—	100
Jeles	18	26	33	16	4	3	100
Jó	5	15	46	24	7	3	100
Közepes	3	6	28	47	8	8	100
Elégséges	—	7	28	38	20	7	100
Elégtelen	5	1	22	39	12	21	100

Az összehasonlító adatokból az tűnik ki, hogy bár a tanulmányi eredmények a gyermekek egyéni képességeitől függnnek, az otthoni légkör és körülmények (és természetesen a testvérek adottságai közötti hasonlóságok) feltehetően azonos hatása következtében azokban a családokban, amelyekben több gyermek tanul, a gyermekek tanulmányi eredményei elég közel vannak egymáshoz (például ahol az első gyermek kitűnő tanuló, ott a második testvérek 65 százaléka is kitűnő és jeles stb.).

III. A TOVÁBBTANULÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE

Mindazok az egyes rétegeknél megnyilvánuló helyzetbeli, felfogásbeli és törekvésbeli különbségek, amelyek a tanulmányi eredmények közötti eltéréseket magyarázzák, éreztetik hatásukat a továbbtanulási arányokban is,

A tanulási arányok közötti különbségek a tankötelezettségi korhatár felemelése óta lényegében csak a középiskolától kezdve mutatkoznak, itt azonban elég jelentősek. Ezek az arányok kétségtelenül legalacsonyabbak a paraszti népe-ségnél (ami kitűnik például a középiskolai tanulók, illetve egyetemi hallgatók származás szerinti megoszlásából), de nagy a szóródás a munkás-alkalmazotti népesség körén belül is.⁴ E körön belül a társadalmi-gazdasági hovatartozás szerint legnagyobb a különbség az értelmiségi-alkalmazotti réteg javára az egyetemi hallgatók, majd a középiskolások számában, az ipari tanuló oktatás viszont a munkásháztartásokban gyakoribb. (Lásd a 16. táblát és az 5. ábrát.)

16. tábla

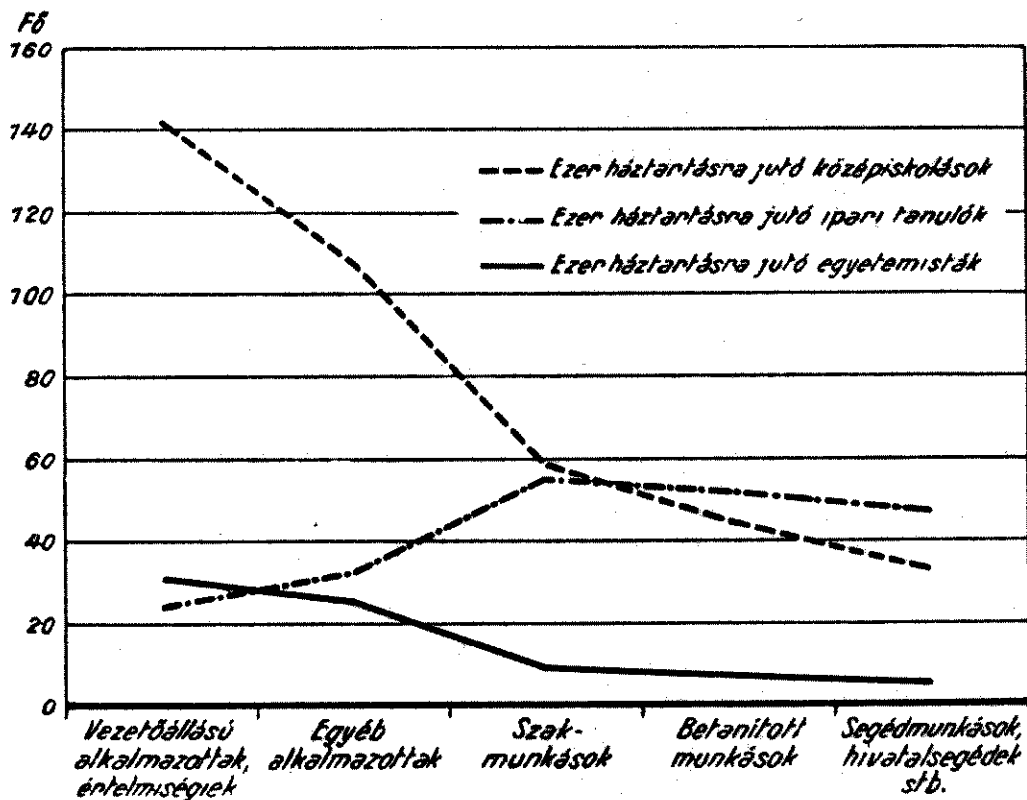
A továbbtanulási arányok társadalmi-gazdasági csoportonként

A háztartásfő társadalmi-gazdasági csoportja	Ezer háztartásra jutó			Ezer háztartásra jutó egyetemi hallgatók száma
	középiskolások	ipari tanulók	együtt	
	száma			
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	142	24	167	31
Egyéb alkalmazott	108	32	140	25
<i>Alkalmazottak együtt</i>	<i>121</i>	<i>29</i>	<i>150</i>	<i>28</i>
Szakmunkás	59	55	114	9
Betanított munkás	44	52	96	7
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	33	47	81	5
<i>Munkások együtt</i>	<i>48</i>	<i>52</i>	<i>100</i>	<i>7</i>
<i>Összesen</i>	<i>69</i>	<i>46</i>	<i>115</i>	<i>13</i>

A továbbtanulási arányokat kialakító körülmények igen sokrétűek. A gyermek hajlamai, képességei mellett szerepet játszanak az anyagi és a tanulási lehetőségek, továbbá a szülők elképzelései, óhajai, a szülők (vagy más felnőtt) példája stb.

⁴ E tanulmány keretén belül — mint már utaltunk rá — részletesebben csak ezt a kört vizsgáljuk.

5. ábra. A továbbtanulási arányok társadalmi-gazdasági csoportonként

A család jövedelmi helyzetének ebben a vonatkozásban érthető módon nagyobb a jelentősége, mint a tanulmányi eredményeknél. Az anyagi helyzet nemcsak, sőt nem is elsősorban annyiban játszik közre, amennyiben maga az oktatás pénzbe kerül. Ha így lenne, akkor — elvileg — a jövedelmi színvonallal egyidejűleg jelentősen emelkedni kellene a továbbtanulási arányoknak. Ez a tendencia azonban nem érvényesül töretlenül, ugyanis a jövedelmi szint és a továbbtanulás nyilvánvaló kölcsönhatásban vannak: egyrészt igaz, hogy a továbbtanulásnak vannak bizonyos elemi anyagi feltételei, de másrészt az a helyzet, hogy ha a keresőképes korú fiatalok nem dolgoznak, hanem tanulnak, akkor ez visszahat a család jövedelmére, pontosabban, ha a továbbtanulás helyett a kereső foglalkozást választják, akkor ezzel jelentősen növelik a család jövedelmét. Ez a kettősség tükröződik az egyetemi hallgatókra vonatkozó adatokban: egy bizonyos — elég alacsony — jövedelmi színvonalig a továbbtanulási arányok emelkednek, majd ismét csökkennek. Ez a tendencia bizonyos rétegeknél a középiskolások esetében is megmutatkozik, az egyetemi hallgatóknál azonban sokkal határozottabban érvényesül, mert ebben a korban már magasabb kereseteket lehet elérni. (Lásd a 17. táblát.)

A jövedelem hatása tehát inkább a tekintetben érvényesül a továbbtanulásra vonatkozó döntésnél, hogy részben a szülők, részben maguk a fiatalok is számításba veszik a tanulmányi idő alatti keresetkiesést, illetve azt a jövedelem-többletet, amelyre szert tehetnek, ha a megfelelő képesítés megszerzése után vállalnak állást. Ha csak az anyagiakat veszik számításba, akkor a középiskola elvégzésének nincs különösebb jelentősége: a középiskolánál rövidebb ideig tartó ipari tanuló oktatás, mely már az oktatási idő alatt is bizonyos keresettel jár, lényegében ugyanakkora keresetet biztosít, mint az érettségi. Az érettségizett alkalmazottak átlagos havi keresete 1799, az összes szakmunkásoké pedig 1834 forint.⁵ Feltételezzük egyébként, hogy a középiskola elvégzése, bár önmagában szakképzettséget nem nyújt, nagy előnyt jelenthet a fizikai szakmunkában, hiszen

⁵ Ugyanezen adatfelvétel országos átlagos eredményei.

a 4 évi tanulás szélesebb látókört nyújt, gyorsabb áttekintést enged stb. Mint-hogy ma még viszonylag kevés az érettségizett szakmunkás, erre vonatkozóan kevés bizonyító adat áll rendelkezésre, a meglevők azonban ezt a tendenciát mutatják, például a műszerészeknél stb.

Az egyetemi végzettségnek viszont elég jelentős „keresetnövelő” hatása van. Az egyetemi végzettségnek betudható keresetkülönbség az alkalmazotti munkakörökben a férfiaknál 500, a nőknél 550 forint.⁶ Itt azonban az egyetemi tanulmányokkal járó 4—6 évi keresetkiesés teszi megfontolandóvá a tanulmányok folytatását. (Ha a hallgató nem kap ösztöndíjat, a 4 év alatti keresetkiesést kb. 10—15 év alatt ellensúlyozza az egyetemi végzettség révén szereshető kereset-többlet. Megjegyzendő, hogy ezek természetesen átlagok, bizonyos pályákon jóval kedvezőbb, másutt kedvezőtlenebb a helyzet.)

17. tábla
A továbbtanulási arányok és a jövedelmi helyzet közti összefüggés

Egy főre jutó havi átlagos jövedelem (forint)	A középiskolai tanulók	Az egyetemi hallgatók
	aránya az összes középiskolás, illetve egyetemista korú család- taghoz viszonyítva (százalék)	
– 400	18	3
400 – 600	28	8
600 – 800	34	11
800 – 1000	33	9
1000 – 1200	34	7
1200 – 1400	42	7
1400 – 1600	47	3
1600 –	44	6
<i>Átlagosan</i>	32	8

Ezek az adalékok csak közvetve tájékoztatnak az anyagi szempont fontos szerepéről. Más forrásból azonban közvetlen információkkal is rendelkezünk. A budapesti tanulók pályaválasztási indítékaival foglalkozó tanulmány⁷ adatai szerint a megkérdezett 5300 általános- és 900 középiskolai tanuló közül (akik pályaválasztás előtt álltak, azaz 14, illetve 18 évesek) több, mint 50 százalék azzal indokolta pályaválasztását, hogy az jó kereseti lehetőséget ad.⁸ Ez a motívum egyébként a fizikai szakmát választóknál magasabb, mint a szellemi foglalkozást választóknál.

Az eddig elmondottak természetesen korántsem jelentik azt, hogy a továbbtanulásnál, pályaválasztásnál egyedül vagy főleg az anyagiak játszanak szerepet. A szülők felfogásának, képzettségének, példájának jelentős hatását jól mutatja a középiskolások és egyetemisták arányának alakulása azonos jövedelmek mellett, azaz néhány kiemelt jövedelem-kategóriában a különböző társadalmi-gazdasági csoportoknál. (Ezek az adatok arról is képet adnak, hogy miként alakul az egyes rétegeknél a jövedelmi színvonal és a továbbtanulási arány közötti, már ismertetett összefüggés.)

⁶ Ennyi a különbség az érettségizett és az egyetemet végzett alkalmazottak havi átlagos keresete között a hivatkozott adatfelvétel szerint.

⁷ Budapesti tanulók pályaválasztási indítéka. Tankönyvkiadó, 1961.

⁸ Több motívumot lehetett megjelölni, a fenti adat tehát úgy értendő, hogy a tanulók fele az anyagi okot is megjelölte.

18. tábla

A továbbtanulási arányok társadalmi-gazdasági csoportonként

A háztartásfő társadalmi-gazdasági csoportja	Azokban a háztartásokban, amelyekben		
	600–800	1000–1200	1400–1600
	forint az egy főre jutó havi jövedelem		
	a középiskolai tanulók aránya az összes középiskolás korú (15–18 éves) családtaghoz viszonyítva (százalék)		
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	71	83	81
Egyéb alkalmazott	66	53	59
<i>Alkalmazottak együtt</i>	68	64	72
Szakmunkás	33	21	33
Betanított munkás	20	17	—
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	12	15	10
<i>Munkások összesen</i>	24	19	21
	az egyetemi hallgatók aránya az összes egyetemista korú (19–23 éves) családtaghoz viszonyítva (százalék)		
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	36	22	10
Egyéb alkalmazott	36	13	4
<i>Alkalmazottak együtt</i>	36	16	7
Szakmunkás	7	4	—
Betanított munkás	4	3	—
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	3	3	—
<i>Munkások együtt</i>	5	4	—
<i>Összesen</i>	11	7	3

Az adatok értékelésénél lényegében elismételhetnénk, amit a tanulmányi eredményeknél mondtunk, azt ti., hogy az értelmiségi-alkalmazotti családok különböző okokból nagyobb fontosságot tulajdonítanak a szellemi értékeknek és így az értelmiségi pályáknak, mint a munkáscsaládok, és ezért jobban ösztönzik gyermekeiket a továbbtanulásra, a magasabb képezés megszerzésére. Az otthon hatása egyébként olyan erős, hogy rendszerint nincs (legalábbis a pályaválasztás pillanatában már nincs) is szükség a szülők kifejezett ösztönzésére. Erre ismét a már hivatkozott tanulmány adatai utalnak. Ebben az esetben a pályaválasztási motívumok vizsgálatánál kettéválasztották a szülők kívánságát és a szülők (más családtagok) példájának hatását, vagyis azt, hogy a családtagok hasonló foglalkozásúak. Már most az eredményekből az tűnik ki, hogy a szellemi foglalkozást választó fiataloknál viszonylag ritkán fordul elő olyan válasz, hogy „ez a szülők kívánsága”, viszont elég gyakori az a pályaválasztási indok, hogy a családtagok hasonló foglalkozásúak.

A feldolgozás csak azokban az esetekben emelte ki a pályaválasztás motívumait, ha azt az indokot több mint 50 százalék említette. A „szülők kívánsága” motívum (a legnépszerűbb választott szakmák közül) a következőknél fordul elő (50 százaléknál nagyobb aránnyal): műszerész (és rádióműszerész), fodrász, technikus (és elektrotechnikus, gépésztechnikus), szabó és tisztviselő. Ugyanakkor a legnépszerűbb pályák a következők: mérnök, tanár, orvos, műszerész, fodrász, szerelő, technikus, szabó, tisztviselő stb. vagyis éppen első helyen a szellemi pályák szerepelnek.

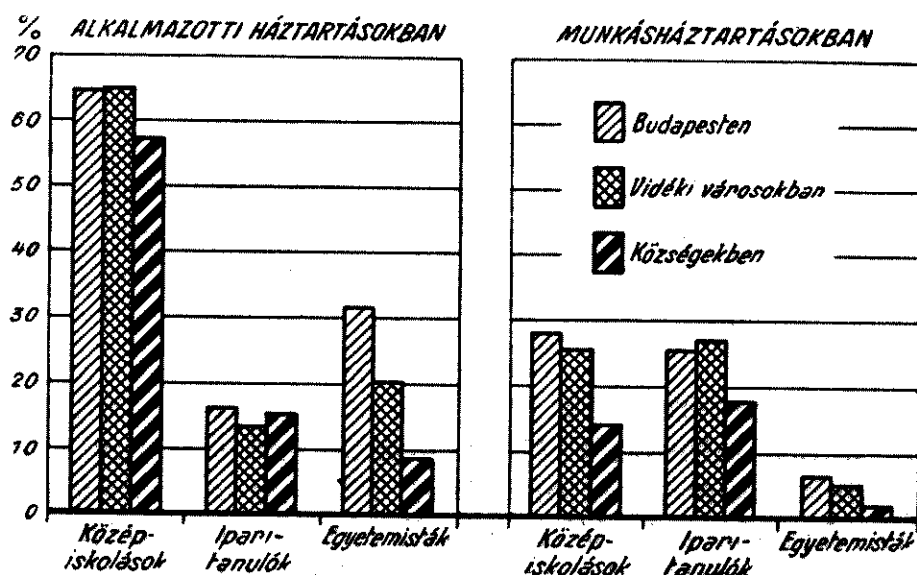
A továbbtanulási arányokat befolyásoló körülmények között említést tettünk arról, hogy a tanulási lehetőség maga is természetesen szerepet játszhat, vagyis az, hogy van-e (helyben vagy elérhető közelségben) megfelelő iskola-típus. Ennek a körülménynek a hatását természetesen korlátozza az, hogy mind bizonyos szakközépiskolák, mind az egyetemek mellett működnek bentlakásos kollégiumok, de hatása így is kétségtelen. A kérdést a rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk közvetlenül olyan módon megvilágítani, hogy bemutatsunk a középiskolások és egyetemisták arányát, attól függően, hogy a család lakóhelyén van-e középiskola, egyetem vagy nincs (ilyen feldolgozás nem készült). Rendelkezésre állnak azonban ezek az arányok a városokban és községekben, és ez a tagolás bizonyos mértékig egyezik az iskolatípus léte vagy nem léte szerinti tagolással. A rendelkezésre álló adatok szerint igen nagy — a középiskolásoknál kb. kétszeres, az egyetemistáknál közel ötszörös — különbség van a továbbtanulási arányokban Budapest és a községek között. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ebben az esetben a „lehetőség” (iskolatípus léte vagy hiánya) mellett egyéb olyan, a továbbtanulási arányra ható okok is vannak, mint például a jövedelmek közti különbség (melynek színvonala a városokban magasabb), a társadalmi-gazdasági csoportok szerinti eltérő összetétel vagy az általános szemlélet, a közfelfogás kérdése (hogy hol mennyire értékelik, mennyire tartják fontosnak a továbbtanulást). Mindezen tényezők sokkal kevésbé érvényesülnek a szakmunkásképzésnél: az ipari tanulók aránya Budapesten és a többi városban lényegében azonos, és a községeknél is csak kevéssel alacsonyabb.

19. tábla

A továbbtanulási arányok a lakóhely jellege szerint

Lakóhely	Középiskolások	Ipari tanulók	Egyetemi hallgatók
	aránya az összes megfelelő korú népességhez viszonyítva (százalék)		
Budapest	41	23	15
Vidéki városok	37	23	9
Községek	22	18	3
<i>Átlagosan</i>	<i>32</i>	<i>21</i>	<i>8</i>

6. ábra. A továbbtanulási arányok a lakóhely jellege szerint

A bemutatott tendenciák a munkás- és alkalmazotti háztartásokban egyaránt érvényesülnek, de a munkásháztartásoknál (a középiskolások, ipari tanulók esetében) sokkal határozottabban. Ez arra enged következtetni, hogy — legalábbis a gyermekek továbbtanulásával kapcsolatos kérdésnél tanúsított magatartás tekintetében — nagyobbak a különbségek a városi és falusi munkás-, mint a városi és falusi alkalmazotti családok között. (Lásd a 20. táblát és a 6. ábrát.)

20. tábla

A továbbtanulási arányok az alkalmazotti és a munkás-háztartásokban a lakóhely jellege szerint

Lakóhely	Középiskolások	Ipari tanulók	Egyetemi hallgatók
	aránya az összes megfelelő korú népességhez viszonyítva (százalék)		
	az alkalmazotti háztartásokban		
Budapest	65	16	32
Vidéki városok	65	14	20
Községek	58	16	9
<i>Összesen</i>	63	15	21
	a munkásháztartásokban		
Budapest	28	27	7
Vidéki városok	26	27	5
Községek	14	18	2
<i>Összesen</i>	21	23	4

21. tábla

A fiúk, illetve a lányok továbbtanulása

A háztartásfő társadalmi-gazdasági csoportja	Ezer háztartásra jutó					
	középiskolás		ipari tanuló		egyetemi hallgató	
	fiúk	lányok	fiúk	lányok	fiúk	lányok
	száma					
Vezetőállású alkalmazott, értelmiségi	71	71	19	5	18	13
Egyéb alkalmazott	53	55	24	8	17	8
<i>Alkalmazottak együtt</i>	60	61	22	7	18	10
Szakmunkás	30	29	43	12	5	4
Betanított munkás	23	21	45	7	4	3
Segédmunkás, hivatalsegéd stb.	14	19	39	8	3	2
<i>Munkások együtt</i>	24	24	42	10	4	3
<i>Összesen</i>	34	35	37	9	8	5

Különös figyelmet érdemelnek azok az adatok, amelyek a fiúk és lányok továbbtanulásával kapcsolatosak. E téren köztudomású, hogy a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetések eltörlésével 1961-re a középiskolákban átlagosan 55, az egyetemeken 39 százalékra emelkedett a nők aránya, a háború előtti 35 és 15 százalékkal szemben. Az azonban talán kevésbé köztudott, hogy ez a

változás milyen mértékben érintette az egyes rétegeket, hogy mennyiben sikerült leküzdeni az e téren fennálló előítéleteket. Adataink arra mutatnak, hogy ma már e téren alig vannak különbségek: falun és városban, munkásoknál és alkalmazottaknál egyaránt a fiúk és lányok azonos arányban tanulnak tovább a középiskolákban és elég jelentős a lányok aránya az egyetemeken is. Kevésbé kedvező e tekintetben a helyzet a szakmunkásképzés területén: az ipari tanulók között lényegesen kisebb a lányok, mint a fiúk aránya. Ebben feltehetően elsősorban a lehetőségek játszanak szerepet (viszonylag kevés ún. női szakmában folyik szakmunkásképzés), de talán az is, hogy éppen a fizikai szakmákban még nagyobb az idegenkedés a női munkaerőtől, mint a szellemi pályákon.

IV. A GYERMEKEKKEL VALÓ FOGLALKOZÁS ÁLTALÁBAN

A nők a hozzájuk intézett kérdések megválaszolására során több ízben utaltak — közvetlenül vagy közvetve — a gyermekekkel való foglalkozásra is. Ezeket a mozaikokat kíséreljük meg itt összeilleszteni és ebből próbálunk meg egy-két következtetést levonni.

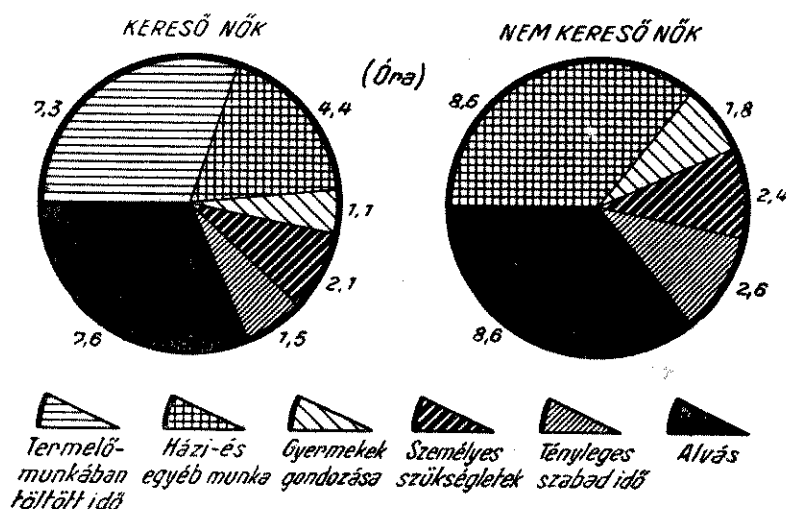
Azok a fő kérdések, amelyekkel itt foglalkozunk, a következők:

mennyi a gyermekekkel töltött idő tartama átlagosan naponta és milyen formában foglalkoznak az anyák a gyermekekkel.

Az elsőként vizsgálandó kérdés szempontjából természetesen perdöntő, hogy van-e az anyának kereső foglalkozása vagy sem. Ha igen, akkor eleve erősen korlátozott a gyermekekkel tölthető idő, hiszen naponta átlagosan (munkaszüneti napokkal is számolva) közel 8 órát leköt a kereső foglalkozás, ezenkívül el kell látni a háztartást és természetesen saját magukat. Am, ha csak otthon dolgoznak, akkor is jelentős kötelezettséget ró rájuk a háztartás ellátása. Ez jóval hosszabb időt vesz náluk igénybe, mint a kereső asszonyoknál, részben azért, mert kevesebb a (családon belüli és a fizetett) segítségük, de azért is, mert „több idejük van erre”. Ezen azt értjük, hogy a „csak háziasszonyok” egyrészt feltehetően kisebb intenzitással végzik az otthoni munkát, mint a keresők, másrészt pedig — és ezt minden háziasszony tudja — a házimunkát szinte „nem lehet befejezni”: ha idő van rá, tennivaló mindig akad.

Abból a célból, hogy az anyák elfoglaltságáról általános képet adhassunk, bemutatjuk, miként alakul a kereső és a csak otthon dolgozó anyák időmérlege, azaz a nap 24 órájának felhasználása.

7. ábra. A megkérdezett gyermekes asszonyok időmérlege (a teljes napi idő százalékos megoszlása)

22. tábla

A gyermekes asszonyok „időmérlege”

Megnevezés	Tényleges időráfordítás (óra, tizedóra)		Teljes napi idő százalékos megoszlása	
	a kereső	a nem kereső	a kereső	a nem kereső
	nőknél			
I. Termelőmunkában töltött idő				
a) tényleges termelőmunka ideje	6,5	—	27,1	—
b) járulékos munkaidő-ráfordítás (közlekedés)	0,8	—	3,3	—
<i>Együtt</i>	7,3	—	30,4	—
II. Egyéb kötött idő				
a) házi- és egyéb munka	4,4	8,6	18,3	35,8
b) gyermekek gondozása	1,1	1,8	4,6	7,5
c) személyes szükségletek	2,1	2,4	8,8	10,0
<i>Együtt</i>	7,6	12,8	31,7	53,3
III. Tényleges szabadidő				
a) aktívan töltött szabadidő ..	1,2	2,0	5,0	8,3
b) pihenés	0,3	0,6	1,2	2,5
<i>Együtt</i>	1,5	2,6	6,2	10,8
IV. Alvás	7,6	8,6	31,7	35,9
<i>Összesen</i>	24,0	24,0	100,0	100,0

Megjegyzés. Az időmérleg összeállítása úgy történt, hogy minden megkérdezett asszonynál feljegyeztük egy teljes napi tevékenység részletes fényképét oly módon, hogy minden egyes tevékenység kezdetének időpontját rögzítettük. Ennek révén megállapítható, összehajtható és átlagolható volt minden tevékenység tartama, a nap 24 órájának felhasználása.

Az anyák sokirányú elfoglaltsága mellett nem meglepő, hogy viszonylag kevés időt töltenek a gyermekekkel. Igaz, annak megítélése, hogy ez az idő „sok” vagy „kevés”, nagyon nehéz, hiszen erre általános szabályt kialakítani nem lehet. E mellett feltétlenül hangsúlyozni kívánjuk, hogy a gyermekekkel való foglalkozás kielégítő vagy nem megfelelő voltát nem lehet és nem szabad egyedül az időráfordításon keresztül lemérni. Legalább ennyire fontos lenne annak ismerete is, hogy milyen módon foglalkoznak gyermekeikkel. Ez azonban éppen azon kérdések egyike, amelyeknek megválaszolása meghaladja egy tömeges adatokra támaszkodó statisztikai felvétel lehetőségeit.

Végül rá kell mutatnunk arra is, hogy a szóbanforgó adatfelvételnél nem vizsgáltuk azt, hogy az édesapák (és más családtagok) hogyan, mennyit foglalkoznak a gyermekekkel, holott ez — főként a nagyobb gyermekeknél — esetleg lényegesen módosítaná a képet.

Azt hisszük azonban, hogy a 23. táblában közölt adatok még e fenntartások ellenére is érdekesek lehetnek. Az adatok szerint a gyermekekkel töltött idő napi átlagos hossza — mely a keresőknél 1,1 óra, a nem keresőknél 1,8 óra — viszonylag kevésbé emelkedik a gyermekek számának növekedésével, a kereső nőknél még akkor sem éri el a napi másfél órát, ha három-négy 15 éven aluli gyermekük van. (Lásd a 23. táblát.)

A kereső nőknél tehát — nyilvánvalóan az időhiány miatt — viszonylag kevés idő jut a gyermekekre, az otthon levő anyáknál viszont, főleg, ha több gyermekük van, első pillantásra elég soknak tűnik az az idő, amit a gyermekekkel töltenek. (Nem szabad szem elől téveszteni, hogy ez a különbség szükség-szerű, hiszen a nem kereső anyák jóformán a gyermekkel kapcsolatos minden

teendőt maguk végeznek, míg a kereső nőknél az intézmények veszik át a feladatokat egy részét.) Az átlagok körül azonban jelentős a szóródás mind a keresőknél, mind a nem keresőknél: a szélsőséges esetek — nagyon sok, illetve nagyon kevés foglalkozás — egyaránt gyakoriak. Az utóbbi esetek nagy száma arra mutat, hogy a családok egy részénél hiányoznak a gyermekekkel — főleg a nagyobb gyermekekkel — való tudatos foglalkozás módszerei és formái vagy pontosabban, az ilyen jellegű foglalkozás szükségessége még nem általánosan felismert.

23. tábla

A gyermekekkel töltött idő napi átlagos hossza

A 15 éven aluli gyermekek száma	A kereső nőknél	A nem kereső nőknél
	óra (tizedóra)	
1	1,0	1,5
2	1,2	2,1
3	1,4	2,3
4 és több	1,3	2,4
<i>Átlagosan</i>	1,1	1,8

Hogyan lehet erre a következtetésre jutni a felvétel eredményeiből? Közvetve már erre mutatnak azok a válaszok is, amelyeket a megkérdezett nők arra a kérdésre adtak, hogy szabadidejükben mivel foglalkoznak, illetve ha több szabadidejük lenne, mivel foglalkoznának legszívesebben. E válaszok között viszonylag kevésszer említik a megkérdezettek a gyermekekkel való foglalkozást, ami éppen arra mutat, hogy a gyermekekkel kapcsolatban kötelességszerűen elvégzett munkák mellett még nem alakultak ki általában a gyermekekkel való együttlét olyan formái, amelyek már nem jelentenek fizikai igénybevételt, hanem az anya számára is örömet, kikapcsolódást nyújtanának, illetve — és ez főként a keresőkre vonatkozik — az anyáknak olyan sok vonatkozásban kell helytállniuk, hogy fel sem merül a gyermekekkel való felszabadult foglalkozás lehetősége.

24. tábla

Azon nők aránya, akik szabadidejüket legszívesebben a gyermekekkel való foglalkozással töltik

A 15 éven aluli gyermekek száma	Kereső nők	Nem kereső nők	Kereső nők	Nem kereső nők
	közül azoknak az aránya (százalék), akik legszívesebben a gyermekekkel foglalkoznak, illetve foglalkoznának			
	szabadidejükben		ha több szabadidejük lenne	
1	11	9	12	4
2	12	10	15	6
3	13	12	15	10
4 és több	18	15	15	5

Figyelemre méltó, hogy a tényleges helyzet és az óhaj között ellenkező előjelű az eltérés a keresőknél, mint a nem keresőknél: az előbbieknél, ha több idejük lenne, a jelenleginél többen foglalkoznának a gyermekekkel, a nem

keresőknél viszont nem él elevenen ilyen értelemben „hiányérzet”. Az is megjegyzendő, hogy mind a tényleges helyzetnél, mind az óhajnál nagyobb arányban szerepelnek a kereső anyák válaszai. Mindez feltehetően részben annak tudható be, hogy a kereső anyák jobban látják az ilyenfajta foglalkozás szükségességét.

Annak érdekében, hogy közvetlenebbül és mondhatnánk életszerűbben tanulmányozzuk ezt a kérdést, minden olyan megkérdezett nő napirendjét megvizsgáltuk, akinek volt 1 évnél idősebb gyermeke. (Az 1 éven aluli csecsemőkkel való foglalkozást nem vizsgáltuk, mert az ő esetükben egyáltalán nem lehet e kérdőívek alapján megállapítani, hogy mennyi a gyermek testi ellátásához feltétlenül szükséges és mennyi az azon túli tevékenység.) A kérdőíveket a következő szempontok szerint csoportosítottuk:

1. a napi tevékenység felsorolása során (vagyis az időmérlegben) sehol, egyetlen esetben sincs külön említve a gyermekekkel való foglalkozás, még testi ellátás stb. sem, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a gyermekeket nem látják el megfelelően, csupán nem tartották szükségesnek ezt jelezni;

2. az időelszámolás során a megkérdezett nő külön kitért a gyermekekkel való foglalkozásra, de csak feltétlenül elvégzendő teendőket sorolt fel (öltöztetés stb.);

3. a napi időmérlegben fel van tüntetve a gyermekekkel kapcsolatos olyan tevékenység is, amely túlmegy a „feltétlenül szükséges” teendők fogalmán, vagyis olyasmi, hogy az anya sétált, játszott a gyermekkel, leckéjét kikérdezte, „foglalkozott” vele, mesélt neki stb. (bármilyen rövid ideig tartott is ez a tevékenység).

A három csoportba tartozó asszonyok aránya a következő.

25. tábla

A gyermekekkel való foglalkozásra utaló nők aránya

A napi időelszámolás tartalma	Kereső anyák	Nem kereső anyák
	számának megoszlása (százalék)	
Nincs utalás a gyermekekkel való foglalkozásra	35	21
Csak a testi ellátás szerepel az időmérlegben	40	46
A feltétlenül szükségesen túlmenő foglalkozás is szerepel	25	33
<i>Összesen</i>	100	100

A 25. tábla adatainak értékelésénél természetesen számos fenntartással kell élnünk.⁹ Annyi azonban elég nagy biztonsággal elfogadható, hogy viszonylag kevés azoknak az aránya, akik a feltétlenül szükséges testi ellátáson kívül is tudatosan foglalkoznak gyermekeikkel (ami egyébként összhangban van a „legkedvesebb elfoglaltság” megjelölésnél adott válaszokkal). Ez az alacsony arány a kereső nőknél egyáltalán nem meglepő, hiszen jelentős részük 5—6 óra körül (egy részük ennél is később) ér haza, akkor kezdenek hozzá az otthoni

⁹ Az adatok értékét korlátozó szempontok például: a napirendek kitöltésénél nem fektetünk súlyt arra, hogy a gyermekekkel kapcsolatos minden tevékenységet bediktáljanak vagy feljegyezzenek; nem kombináltuk a napirendben rögzítetteket azzal, hogy foglalkozik-e valaki más (nagyamama stb.) a gyermekkel; nem vizsgáltuk, hogy mennyire különbözik a gyermekek korösszetétele az egyes csoportokban, illetve csak annyit állapítottunk meg, hogy az első csoportba (nem foglalkozik az anya a gyermekekkel) tartozó nők 28, illetve 30 százalékának csak 15 éven felüli iskolásgyermeke van.

teendők ellátásához, a vacsorakészítéshez, és 8—9 óra felé már le kell fektetni a gyermekeket. Nem igen van tehát gyakorlatilag idejük, amit kötetlenül a gyermekekkel tölthetnének. Nem egészen ez a helyzet azonban a nem kereső asszonyoknál. Mert bár igaz, hogy az otthoni munka nagyon leköti őket, nem kis részben saját magukon múlik, miként osztják be a napi teendőket, és ha a gyermekekkel való játékot, sétálást stb. ugyanolyan múlhatatlanul fontos teendők tartanak, mint akár a főzést vagy a vasalást, akkor — elvileg — erre a célra is lehetne talán minden nap bizonyos időt találni.

Végeredményben tehát itt is arról van szó, hogy az ilyenfajta foglalkozás szükségessége nem minden esetben felismert. Az adatokból kiolvasható másik érdekes tény, ami szintén elég biztonsággal állítható, hogy a kereső és a nem kereső anyák között — az előbbiek sokkal nagyobb lekötöttsége ellenére — lényegében azonos azoknak az aránya akik érdemben, a „feltétlenül szükségesen” túl is foglalkoznak a gyermekekkel. (Vagyis itt is hasonló a tendencia a legkedvesebb elfoglaltság megjelölésénél tapasztaltakkal.) Ennek magyarázata ismét túlmegy a statisztika lehetőségein, azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy ez is összefügg a kereső nők magasabb kulturális színvonalával.

Adatfelvételünk még egy olyan jelenségre mutatott rá, ami arra utal, hogy a gyermekek nevelése nem egészen „korszerű”. A háziasszonyokat megkérdeztük, hogy kik segítenek a házimunkában. Kitűnt, hogy a gyermekek részéről viszonylag kevés segítséget kapnak az édesanyák. Értelemszerűen csak azokat a családokat vettük itt számításba, amelyekben volt 10 éven felüli, vagyis olyan gyermek, akitől már elvárható, hogy kisebb-nagyobb segítséget nyújtson a háztartásban.¹⁰ Az anyák közlése szerint a családoknak mindössze 33,8 százalékában segítenek a gyermekek, ha az anya kereső és 20,6 százalékban, ha nem kereső (a segítségnek semmiféle alsó határt nem szabtuk, tehát elvileg azt is segítségek tekinthették az anyák, ha a gyermek csak vásárolni ment, vagy más kisebb szolgálatot tett.) Az alacsony arány magyarázata nyilvánvalóan nem az, hogy nincs szükség a gyermekek nyújtotta segítségre, inkább bizonyos más szempontok játszhatnak itt szerepet. Egyik ok valószínűleg a gyermekek tévesen értelmezett kímélése: a szülők egy része, talán saját nehéz fiatalságára gondolva, „megóvjá” a gyermekét minden munkától és gondtól. A másik ok az lehet, hogy ez a bevonás kezdetben, főleg a kisebbeknél, munkát és fáradságot igényel, sokszor többet, mintha az anya segítség nélkül végezné el ugyanazt a munkát. Az idősebbeknél pedig már nehéz pótolni ezt a mulasztást.¹¹ A teljeség kedvéért azt is tegyük hozzá, hogy a túlzott kímélés ellenkezője, a gyermek túlzott megterhelése is feltehetően előfordul. Legalábbis erre enged következtetni az, hogy azok a gyermekek, akik segítenek, naponta átlag 3 órát töltenek házimunkával, ami önmagában sem kevés, de jelentős szélsőségeket takarhat.

*

A felvétel, melynek bizonyos részeredményeit itt ismertettük, átfogó és egyben részletes bepillantást nyújtott a munkás- és alkalmazotti háztartások életébe. A vizsgálat során a valóságnak megfelelően kedvező és kevésbé kedvező jelenségeket egyaránt tapasztaltunk. A gyermekekkel kapcsolatos legfontosabb megállapítások talán a következőkben foglalhatók össze: a női munkavál-

¹⁰ A felső korhatárt sem lehet itt egyértelműen meghatározni, ezért ennél a vizsgálatnál minden olyan háztartást „gyermekesnek” tekintettünk, amelyekben a megkérdezett szülők együtt éltek kereső vagy nem kereső, de még nem családos gyermekükkel.

¹¹ Ebben az esetben egyébként ismét feltehető, hogy az esetek egy részében az anyák elfelejtették megemlíteni a gyermekek segítségét. Itt az „elfelejtést” azonban semmi sem indokolja, inkább az ellenkező irányú torzítástól kellene tartani.

lalás mind a család anyagi körülményei, mind a munkavállaló nő társadalmi, kulturális stb. helyzete szempontjából egyaránt kedvező és kívánatos. Rendkívül nagy problémát jelent azonban — különösen, ha több gyermek van — a kereső anyának a gyermekek ellátása, a gyermekekkel való foglalkozás, és a társadalom ma még nem mindenben nyújt elég segítséget e nehézségek leküzdésében.

A másik lényeges mondanivaló az, hogy az eddigi kétségtelenül jelentős fejlődés ellenére még mindig sok a tennivaló az általános kultúrszínvonal emelése terén, mert ez az előfeltétele mind annak, hogy a gyermekekkel való foglalkozás korszerű formái széles körben meghonosodjanak, mind pedig annak, hogy a fiatalok egyik rétege se legyen ilyen okok miatt hátrányos helyzetben már a tanulmányok folytatása során sem.

Annak tudatában, hogy bár az itt ismertetett adatok nem alkalmasak a gyermekekkel kapcsolatos, hosszú ideje tartó viták lezárására, mégis reméljük, hogy hasznosan szolgálhatják az ilyen irányú problémák tisztázását.

AZ IPARI TERMELÉS ÉRTÉKMUTATÓINAK REPREZENTATÍV VIZSGÁLATA*

V. NIKITIN

A népgazdasági tervezés tökéletesítése szempontjából nagy jelentőségűek azok a mutatószámok, amelyeknek segítségével kielégítő teljességgel és pontossággal ki lehet számítani az ipari termelés terjedelmét, valamint a munkatermelékenység színvonalát és növekedésének dinamikáját.

Az erre a célra alkalmazott teljes termelésnek és árutermelésnek megvan az a sajátossága, hogy visszatükrözi nemcsak az élőmunka-ráfordításokban, hanem a holt- (tárgyi alakot öltött) munka-ráfordításokban bekövetkezett változásokat is. A nyersanyagok és félkésztermékek egymásutáni feldolgozásának bármely folyamata e ráfordítások fokozatos növekedésével jár együtt; egyáltalán nem kötelező azonban az, hogy ez a növekedés egyenes arányban legyen a megelőző ráfordításokkal. Viszonylag olcsó anyagokból előállítható olyan termék, melynek termelése jelentős munkaráfordításokat igényel és megfordítva, drága termék előállítása gyakran nem igényel nagy munkaráfordítást stb. A teljes és az árutermelési érték viszont mindkét esetben tartalmazza az összes ráfordításokat. A gyakorlatban a vállalati tevékenység értékelésénél a teljes termelés mutatószámának felhasználása gyakran pontatlanságokhoz vezet az egy dolgozóra jutó teljesítmény nagyságának meghatározásánál, ami viszont a terv túlteljesítése esetén a munkabérialap pontatlan meghatározását eredményezi. Kívánatos éppen ezért egy olyan mutatószám, amely pontosan tükrözi a vállalatnál bekövetkezett munkaráfordítások változásait.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala, a Szovjetunió Tervhivatala és a Szovjetunió Államgazdasági Tanácsa mellett működő Népgazdasági Tudományos Kutatóintézet a termelés terjedelmét jellemző bizonyos mutatószám gyakorlati alkalmazhatóságának ellenőrzése céljából különböző iparágakhoz tartozó mintegy 500 vállalatnál megszervezték az értékmutatók reprezentatív vizsgálatát.

A vállalatok részére javasolt táblázatokban összehasonlították a teljes termelésre vonatkozó adatokat a befejezetlen termelés figyelembevételével és anélkül, az áru- (befejezett) termelés értékét az anyagráfordítások figyelembevételével, illetve levonásával, a normatív megmunkálási költségek alapján számított termelés terjedelmét és az összes kibocsátásra vonatkozó adatokat.

* A cikk a Szovjetunió Államgazdasági Tanácsa Népgazdasági Tudományos Kutatóintézetének anyaga alapján készült. *Planovoe Hozajszto*. 1962. évi 1. sz. 48—56. old.

Az egyes mutatószámokat a következőképpen határozták meg.

1. Az anyagmentes áru- (befejezett) termelést oly módon határozták meg, hogy a terv szerinti nagykereskedelmi árakon kifejezett árutermelésből levonták az árutermelés előállításával kapcsolatos anyagrafordítások terv szerinti árakon kifejezett értékét. A számításnál figyelemmel voltak a módszertan egységességére: ott, ahol az árutermelést az üzemen belüli halmozódás kiszűrése nélkül számították, a termelési ráfordításokat az üzemen belüli halmozódás figyelembevételével állapították meg, és megfordítva.

2. A normatív megmunkálási költségek alapján számított termelés terjedelmét oly módon állapították meg, hogy a megmunkálási költségnormatívákat szorozták az adott időszak alatt előállított termelés természetes mértékegységben kifejezett adatával (az 1958. és 1959. évre vonatkozóan a beszámolójelentés adatai, az 1959. és az 1960. évre vonatkozóan pedig a terv adatai alapján számoltak).

A normatívákat vagy a késztermékekre és az értékesítésre kerülő félkésztermékekre, vagy pedig a termelés szakaszai szerint az egyes termék- és félkésztermék-fajtákra állapították meg (az elfogadott kalkulációs módszertől függően), az 1960. évre vonatkozó tervszámítások alapján.

A megmunkálás költségnormatívájának megállapításánál a következő kalkulációs tételeket összegezték: „A termelőmunkások alap- és kiegészítő munkabére a társadalombiztosítás javára eszközölt levonásokkal”; „Műhelyi általános költségek”; „Összüzemi általános költségek”. Az ily módon meghatározott normatívákat azután megszorozták a megfelelő termékfajtának a beszámolási vagy a tervidőszakban előállított természetes mértékegységben kifejezett mennyiségével. A nyert szorzatok összege megadta a termelésnek a megmunkálás költségnormatívái alapján számított értékét. Olyan esetekben, amidőn valamely terméket kivontak a termelésből a megmunkálás költségnormatíváját az utolsó gyártási évre vonatkozó tervkalkuláció alapján határozták meg.

3. Az összes kibocsátást úgy állapították meg, hogy összegezték a vállalat különböző ipar-, illetve gyártási ágaiba tartozó végső termékeinek nagykereskedelmi áron kifejezett értékét, a megállapított osztályozásnak megfelelően (beleértve a kisegítő- és melléküzemágak termékeit is), azonban a befejezetlen termelés állománykülönbözetének figyelembevétele nélkül. Az összes kibocsátás nem tartalmazta azon késztermékek, félkésztermékek és munkák értékét, amelyeket teljes egészben az adott vállalatnál használtak fel az ugyanazon ágazathoz tartozó termékek termeléséhez.

A vizsgált vállalatok sorába csupán a népgazdasági tanácsok vállalatait vették fel, többek között a moszkvai (városi), leningrádi, szverdlovszki, harkovi és más népgazdasági tanácsok vállalatait. Az egyetlen népgazdasági tanáccsal rendelkező szövetségi köztársaságokban a vizsgált vállalatok közé főként azokat a vállalatokat vették fel, amelyek az adott köztársaság fő iparágait jellemzik. A mondtak a meghatározott iparágba tartozó, vizsgált vállalatok számára vonatkoznak; általában pedig a népgazdasági tanács keretében előforduló, lehető legtöbb iparágból jelöltek ki vállalatokat. A vállalatok kiválasztása a következőképpen történt. A vaskohászatban elsősorban a legnagyobb kombinátokat (magnitogorszki, nizsnij-tagili), a legnagyobb csőhengerdéket (Első Urali Csőhengerde, Cseljabinszki Csőhengerde) választották ki, de ezek mellett több közepes és kisebb vállalatot („Krasznaja Etna” üzem a gorkiji népgazdasági tanácsnál, szinarszki csőgyár) is bevontak a vizsgálatba. Hasonló módon választották ki a tüzelőanyagipari, vegyipari és papíripari, valamint a gépgyártási vállalatokat. A vizsgálatba bevonták például az Uráli Gépgyárat, a Harkovi Traktorgyárat és

a Gorkij Autógyárat, valamint más gépgyártási nagy- és középüzemeket (teljes-termelés terjedelme alapján). A könnyű- és élelmiszeripari vállalatok óriási számából az olyan nagy-, közepes- és kisvállalatokat választottak ki, amelyek „szűk keresztmetszetű ágazatokat” képviselnek és különböző köztársaságokban és területeken működnek.

Ily módon a vizsgálat eléggé reprezentatív jellegű volt. A népgazdasági tanácsoknak alárendelt vállalatoknál dolgozók összlétszámához képest a vizsgált vállalatoknál foglalkoztatott dolgozók létszáma kb. 7,5 százalékot tett ki. Az 1959. évi teljes termelési terv teljesítése az összes vizsgált vállalatnál együttvéve pontosan megegyezett a népgazdasági tanácsok egész iparára vonatkozó terv teljesítésével.

A beérkezett anyagok végleges ellenőrzése és a szükséges helyesbítések elvégzése után az összesítésbe 477 vállalatot vettek fel, amelyek iparágak szerint az 1. táblában látható módon oszlottak meg.

1. tábla

A vizsgált vállalatok számának megoszlása iparágak szerint

Iparág	Szovjetunió összesen	Ebből:		
		OSZSZK	Ukrán SZSZK	Üzbég SZSZK
Kohászat	35	19	12	1
Tüzelőanyagipar	38	14	6	4
Gépgyártás	134	73	22	6
Vegyipar	44	26	7	2
Famegmunkáló- és papíripar	39	26	4	1
Építőanyagipar	25	17	4	1
Könnyűipar	69	27	6	6
Élelmiszeripar	84	31	13	4
Egyéb iparágak	9	7	1	1
<i>Összesen</i>	<i>477</i>	<i>240</i>	<i>75</i>	<i>26</i>

Miként az 1. táblából látható, a vizsgált vállalatok sorába felvették az összes fő iparág vállalatait.

Minden egyes vizsgált vállalatról 5 speciális táblázatot töltöttek ki. Az első két táblázat azokat az adatokat tartalmazza, amelyek az 1959. évi termelési terv teljesítését és a termelés dinamikáját jellemzik az 1958., 1959. és 1960. években, valamennyi vizsgált mutatószám tekintetében. Ugyanezek a táblázatok számított és tájékoztató adatokat tartalmaztak az anyagráfordításokról, a bér- alapról és a nyereségről. A többi táblázat számítások céljára készült, és pedig a megmunkálás normatív költségei alapján számbavett termelésnek és az összes kibocsátás terjedelmének meghatározásához.

A beérkezett anyagok összesítése tájékoztatást nyújt az 1959. évi terv teljesítési fokáról, valamint az 1958-hoz viszonyított növekedésről a termelés terjedelme tekintetében a különböző mutatók alapján. (Lásd a 2. táblát).

A 2. táblában közölt adatok összehasonlítása alapot nyújt arra a feltevésre, hogy a népgazdasági tanácsok hatáskörébe tartozó egész ipar tekintetében egyik vagy másik mutatószám alkalmazása csupán igen jelentéktelen mértékben módosítja a termelési terv teljesítését a termelés, illetve a termelőtevékenység terjedelme, valamint alakulásuk tekintetében. Viszonylag nagyobb eltérés csupán az anyagráfordítások nélkül számított árutermelésnél mutatkozik.

2. tábla

A termelési terv teljesítése és a termelés alakulása

Mutatószám	1959-ben	
	a tervhez	az 1958. évi tényleges termeléshez
	viszonyítva, százalékban	
Teljes termelés, 1955. július 1-i árákon	103,3	110,9
Ugyanaz, a befejezetlen termelés figyelembevétele nélkül	103,4	111,0
Árutertermelés	103,7	111,3
Árutertermelés az anyagráfördítések nélkül	104,6	114,4
A termelés terjedelme a megmunkálási normatív költségei szerint	102,7	110,4
Összes termékkibocsátás, 1955. július 1-i árákon ..	103,1	111,2

Ugyanilyen megállapítás tehető a munkatermelékenység növekedésének mutatószámaira is: az új mutatószámok alapján megállapított egy dolgozóra jutó teljesítmény alakulása jóformán egyáltalán nem tér el a teljes termelés és az árutertermelés alapján számított teljesítménytől. Nevezetesen, az egy dolgozóra jutó teljesítmény a teljes termelés alapján 1959-ben 1958-hoz képest 106,6 százalékot tett ki, a normatív megmunkálási költségek alapján számított termelést figyelembe véve pedig 106,2 százalékot. Lényegesebb eltérést mutat az anyagráfördítések nélkül számított árutertermelés alapján számított teljesítmény dinamikája, ami a nyereség arányának növekedésével magyarázható az árutertermelési értékben. Míg 1958-ban az összes vizsgált vállalat nyeresége az árutertermelés 11 százalékát tette ki, addig 1959-ben a nyereség aránya 12,1 százalékra növekedett.

Az egész iparra vonatkozó eredményektől eltérően, az egyes iparágak tekintetében és különösen az egyes vállalatok tekintetében kapott eredmények — B. Glusker¹ állításai ellenére — jelentős eltéréseket mutatnak. Jól látható az eltérések tömeges jellege a termelés és termelőtevékenység terjedelmére vonatkozó terv teljesítésének mértékében a 3. táblában, amely a teljes termelési terv és a normatív megmunkálási költségekben számított termelési terv teljesítésének összevetése alapján készült.

Az adatok ágazonként mutatják a tervteljesítés mértékében fennálló eltéréseket, amelyek különösen nagyok a gépgyártásban és az élelmiszeriparban. Erre a körülményre igen fontos rámutatni, minthogy éppen a vállalatoknál adódnak pontatlanságok a teljes termelés mutatószámának alkalmazása miatt a munkatermelékenység színvonalának és dinamikájának meghatározásánál, az Állami Bank részéről a terv túlteljesítése címén történő munkabér-kifizetésnél.

A vállalatoknak a dolgozók létszáma és a tervteljesítés foka alapján történő csoportosítása azt mutatja, hogy az 1959. évi termelési tervet a normatív megmunkálási költségek alapján számítva az összes dolgozók 14,4 százalékával rendelkező vállalatok nem teljesítették, a teljes termelés alapján számítva pedig csupán az összes dolgozók 3,4 százalékát képviselő vállalatok; következésképpen, a tervet a termelő tevékenység terjedelme tekintetében nem teljesítő vállalatok

¹ B. Glusker: A népgazdasági terv mutatószámrendszerének felépítése. *Planovoe Hozajsztvo*. 1961. évi 9. sz.

biztosítják a tervnek a teljes termelés (a termelés terjedelme) tekintetében való teljesítését anyagigényesebb és rentábilisabb termékek előállításával.

3. tábla
Eltérések az 1959. évi terv teljesítésének mértékében a teljes termelés és a normatív megmunkálási költségek mutatószámát alapul véve

Megnevezés	Azon vállalatok száma, amelyeknél a teljes termelési terv és a normatív megmunkálási költségekben kifejezett terv teljesítésének mértéke között az eltérés		
	3 százalék alatt van	3,1–10 százalék	10,1 százalék-nál több
Az összes vizsgált vállalat	313	131	33
Ebből:			
Vaskohászat	27	5	—
Tüzelőanyagipar	33	4	1
Gépgyártás	90	33	11
Vegyipar	29	12	3
Erdő-, papír- és famegmunkálóipar	20	16	3
Építőanyagipar	14	9	2
Könnyűipar	45	24	—
Élelmiszeripar	47	25	12
Egyéb iparágak	8	3	1

A vegyipar egyes ágazataiban a teljes termelés mutatószáma gyakran nemcsak hogy nem hat ösztönzőleg, hanem éppen ellenkezőleg, akadályozza egyes termékfajták előállítását. Így, például, a vinnicai szuperfoszfátgyár az egész termelt szuperfoszfátmennyiséget hatékonyabb, granulált terméké dolgozza fel, aminek következtében munkatermelékenységi mutatószámai lényegesen alacsonyabbak, mint más üzemekben, amelyek egyáltalán nem, vagy csak részben gyártanak granulált szuperfoszfátot. A szuperfoszfátból nyert trikalcifoszfát termelés növekedése egyáltalán nem növeli a teljes termelést, jóllehet a munkaráfordítások növekednek.

A papíriparban a teljes termelés mutatószáma szintén alkalmatlan a termelés terjedelmének meghatározására, minthogy nem veszi figyelembe sem a termelés növekedését, amikor a cellulózt maga a vállalat állítja elő, sem a termékválasztékban bekövetkezett változásokat. A kamai papírcellulózipari kombinátnál például a hengerpapír és az ívpapír normatív megmunkálási költségének aránya 1:2-höz, ugyanakkor a nagykereskedelmi árak jóformán egyenlők. Következésképpen a teljes termelés nem tükrözi a termelés terjedelmének azzal kapcsolatos növekedését, hogy növelték az ívpapír gyártását.

Nagyok az eltérések a tervteljesítés mértékében a termelés és a termelőtevékenység terjedelmének összehasonlítása esetén az élelmiszeripar ágazataiban is. Ezek a nagy eltérések a nagyfokú anyagigényességgel és a termékek különböző rentabilitási színvonalával kapcsolatosak. A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának adatai szerint az anyagráfördítések aránya az élelmiszeriparban 1959-ben meghaladta az összes termelési ráfordítások 92 százalékát.

Ugyanakkor nagy jelentőséget nyernek azok a tényezők, amelyek a termékek munkaigényességének növekedésével kapcsolatosak, növekszik a termékek jobb kiállításban, kis tételben, kiszerezve történő kibocsátása. Az 1959—1965. évekre vonatkozó hétéves terv a kis tételben kiszerezelt édesipari termékek arányá-

nak az 1958. évi 26 százalékról 1965-ig 60 százalékra való növekedését irányozza elő. Növekszik a húsfélék, a tésztaárak kiszérelése stb. Ez a körülmény nem tükröződik vissza kellőképpen a teljes termelésben. A kazáni „Zarja” édesipari gyár az 1959. évi tervét a teljes termelés alapján, az anyagigényes félkésztermék figyelembevételével, 109 százalékra teljesítette. Ha viszont figyelmen kívül hagyjuk a félkésztermékek értékét (melyeknek termelése 11,7 százalékkal haladta meg a tervet), akkor a terv teljesítése az alapvető termékfajták tekintetében, nagykereskedelmi árakon számítva csupán 99,2 százalékot tesz ki.

Az olaj- és zsíradékipari vállalatoknál lényeges eltérések mutatkoznak a tervteljesítésnek a teljes termelés és a normatív megmunkálási költségek alapján történő értékelésénél annak ellenére, hogy ebben az ágazatban bizonyos mértékben „korrigálják” az ún. üzemi módszert, illetve lényegében a halmozott termelés mutatóját. Így, a szaratovi zsíradékipari kombinátnál az 1959. évi terv teljesítésének értékelésénél az eltérések 4,4 pontértéket tettek ki (a tervteljesítés a halmozott termelés alapján 104,8 százalék, a normatív megmunkálási költségek alapján 100,4 százalék). Az eltérések azzal magyarázhatók, hogy a margarintermékek többségénél a normatív megmunkálási költségek azonosak, tonnánként 165 rubelt tesznek ki, ugyanakkor, amikor a nagykereskedelmi árak ugyanezen termékfajták tekintetében 819 és 1235 rubel között ingadoznak; a halmozott termelés mutatószáma nem küszöböli ki a választékban bekövetkezett eltolódások torzító hatását.

Minthogy az árutermelés mutatószámának ugyanolyan sajátosságai vannak, mint a teljes termelésnek, a tervteljesítésnek e két mutatószám alapján történő értékelésénél az eltérés a vizsgált vállalatok túlnyomó többségénél jelentéktelen: az eltérések egészben véve mindössze 0,4 pontot tettek ki, a kiszámításukhoz felhasznált fennálló különbségek ellenére.

Az anyagmentes árutermelés alapján számított tervteljesítési adatok elemzése azt mutatta, hogy a termelőtevékenység terjedelme dinamikájának meghatározásához ez a mutató a legkevésbé alkalmas a reprezentatív vizsgálat során tanulmányozott összes mutatószámok közül: eltúlozza a tervteljesítés mértékét és a növekedés ütemét. Lényeges szerepe van ebben a termékek különböző rentabilitási fokának.

A termékek rentabilitásában bekövetkezett változásoknak az anyagmentes árutermelési mutatóra gyakorolt torzító hatása jól látható a Novo-Kujbisevi Szintétikus Szeszgyár példáján.

*A termékkibocsátás változása és a nyereség
a Novo-Kujbisevi Szintétikus Szeszgyárban 1959-ben,
1958-hoz viszonyítva*

Mutatószám	Százalék
Szesz előállítása	160,5
Teljes termelés	163,8
Árutermelés (anyagráfordítások nélkül)	263,5
Nyereség	920,0

Az üzem nyereségének nagymértékű növekedése az (anyagráfordítások nélkül számított) árutermelés erős (164 százalékos) növekedéséhez vezetett, ugyanakkor, amikor a szeszelőállítás — az üzem egyetlen termékfajtájának előállítása — összesen csupán 60 százalékkal növekedett. A mutatószám eltúlozza a termelőtevékenység volumenének növekedését.

A nyereség változásának az anyagráfordítások nélkül számított árutermelés mutatószámára gyakorolt hatása szemléltethető a Mogilevi Emelő- és Szállítóberendezések Gyárának példáján is. A gyár az 1959. évi tervét a teljes termelés alapján számítva 5,6 százalékkal, az anyagráfordítások nélkül számított árutermelés alapján pedig 17,6 százalékkal teljesítette túl. A nagy eltérés oka a nagyobb rentabilitású termékek kibocsátásának növekedése.

Az itt közölt példák nem szórványosak, a vizsgálatba bevont vállalatok közül 70-nél tapasztaltak olyan óriási eltéréseket az anyagráfordítások nélkül számított árutermelés és a teljes termelés mutatószáma között, amelyek a 30 pontot is meghaladják.

A reprezentatív vizsgálat végrehajtása során úgy gondolták, hogy az összes kibocsátás mutatószáma teljesebben fogja jellemezni a vállalat ipari termelőtevékenységét az egyes iparágai és gyártási ágai tekintetében. Mit mutattak a vizsgálat eredményei?

Az összes vizsgált vállalatot együttevén az 1959. évi terv teljesítése az összes termékkibocsátás alapján mindössze 0,2 pontértékkal tért el a teljes termelés alapján számított tervteljesítéstől; csupán azon ágazatoknál és vállalatoknál voltak jelentékenyebbek az eltérések, amelyeknél eltérnek az üzemi módszertől. Így például az „Apatit” bányavegyészeti kombinátnál, jóllehet van bizonyos eltérés a teljes termelés és az összes termékkibocsátás abszolút terjedelmében, az 1959. évi terv teljesítése mindkét mutatószám alapján csaknem azonos (101,3 és 101,6 százalék), ugyanakkor, amikor a halmozott termelés mutatószámát alkalmazó húsipari kombinátoknál ezek az eltérések igen jelentékenyek és egyes esetekben eléri a 10—14 százalékot is. A halmozott termelés mutatószáma azonban pontosabban jellemzi a vállalat termelőtevékenységének terjedelmét. Következésképpen, az összes termékkibocsátás mutatószáma nem rendelkezik semmiféle előnnyel a teljes termelési mutatóhoz képest; éppen ellenkezőleg, ha a vállalat részére a tervet az összes termékkibocsátás alapján állapítják meg, akkor ezáltal ösztönzést kap a kisegítő üzemek termelésének (villamosenergia, gőz stb.) céltalan, minden különösebb szükség nélküli felduzzasztására.

A reprezentatív vizsgálat adatai arról tanúskodnak, hogy a normatív megmunkálási költségek mutatószáma a többi mutatószámánál jobban küszöböli ki a torzító tényezők hatását és a teljes termeléssel összehasonlítva helyesebb képet nyújt a dinamikáról és a tervteljesítés fokáról a termelőtevékenység terjedelmének tekintetében.

A normatív megmunkálási költségekben kifejezett termelés terjedelmének dinamikájában mutatkozó eltérés a teljes termeléshez képest a Csardzsouszi Gyapottisztító Üzemnél 1959-ben 1958-hoz képest 17,3 pontot tett ki a feldolgozásra kerülő nyersgyapot minőségének rosszabbodása, vagyis az üzemtől független ok miatt. Ezzel kapcsolatban a teljes termelés 8,1 százalékkal csökkent, a normatív megmunkálási költségekben kifejezett termelés pedig éppen megfordítva 9,2 százalékkal növekedett, helyesen tükrözve a termelőtevékenység tényleges terjedelmét.

Mint már említettük, a reprezentatív vizsgálatnál a normatív megmunkálási költségeket oly módon határozták meg, hogy összegezték a „Termelőmunkások munkabére”, a „Műhelyi általános költségek”, „Az összüzemi általános költségek” elnevezésű kalkulációs tételek adatait. Termelő továbbfeldolgozás esetén normatívákat nemcsak a késztermékekre állapítottak meg, hanem az egyes félkésztermékekre is. Így, a kanibadami üzem először ún. nyers gyapotmagolajat állít elő,

azután pedig annak egy részét finomítja. A normatív megmunkálási költségeket ennél az üzemnél a következő módon állapították meg.

4. tábla

A normatív megmunkálási költségek kiszámítása a kanibadami olajüzemben

Kész- és félkésztermékek	Az egy tonnára jutó kalkulált ráfordítások rubelben (az 1960. évi terv szerint)			Normatív megmunkálási költség (1+2+3)
	Termelő- munkások munkabére	Műhelyi általános költségek	Összüzemi általános költségek	
	1	2	3	
Nyers gyapotmagolaj..	4,6	18,1	22,9	45,6
Olajfinomítás	1,4	13,6	3,9	18,9

A normatívák kidolgozásának ez a módja lehetővé teszi a vállalati munkaráfordítások terjedelmének pontosabb visszatükrözését. Ha a normatív megmunkálási költségeket az itt közölt példában a késztermék alapján határozták volna meg, akkor a finomításra került nyers gyapotmagolaj előállításával kapcsolatos munkaráfordítások nem tükröződtek volna vissza a termelőtevékenység terjedelmében.

A bemutatott módszerrel kiszámított normatívákat vették alapul a termelőtevékenység terjedelmének meghatározásához. A normatív megmunkálási költségek alapján számított terjedelem dinamikájának a teljes termelés dinamikájával való összehasonlítása például a fent említett kanibadami olajüzemnél az alábbi eltérésekre mutatott rá.

5. tábla

A termelőtevékenység terjedelmének kiszámítása a kanibadami olajüzemnél az 1958—1959. években

Kész- és félkésztermék	Az egy ton- nára jutó normatív megmunká- lási költség (rubel)	Kibocsátás (tonna)		A termelőtevékenység terjedelme (ezer rubel)		1959-ben 1958-hoz viszonyítva (százalék)
		1958.	1959.	1958-ban (1×2)	1959-ben (1×3)	
		évben		4	5	
Nyers gyapotmagolaj	45,6	9 405	10 460	429	478	—
Olajfinomítás	18,9	—	1 265	—	24	—
Egyéb termékfajták	—	—	—	4	5	—
<i>Összesen</i>	—	—	—	433	507	117,0

Azzal kapcsolatban, hogy 1959-ben a nyers gyapotmagolaj egy része finomításra került, a normatív megmunkálási költségek 1958-hoz képest az olajnál 17 százalékkal növekedtek, ugyanakkor, amikor az olajkibocsátás természetes mértékegységben kifejezve mindössze 9 százalékkal növekedett. A teljes termelés is tükrözte a termelés munkaigényességének növekedését, de jóval kisebb mértékben.

6. tábla

A teljes termelés kiszámítása a kanibadami olajüzemnél az 1958—1959. években

Kész- és félkésztermék	Az egy ton- nára jutó nagykeres- kedelmi áron számított érték (rubel)	Kibocsátás (tonna)		Érték nagykereskedelmi árakon (ezer rubel)		1959-ben 1958-hoz viszonyítva (százalék)
		1958.	1959.	1958.	1959.	
		évben				
Nyers gyapotmagolaj (áru) .	7000	9405	9017	6780	6440	—
Finomított gyapotmagolaj ..	7600	—	1265	—	960	—
Egyéb termékfajták	—	—	—	700	910	—
<i>Összesen</i>	—	—	—	7480	8310	111,1

A közölt adatok szerint a termelőtevékenység terjedelmének dinamikája a teljes termelés dinamikáját 5,9 ponttal megelőzte. Az ok a nyers- és finomított olajra vonatkozó normatívák és a nagykereskedelmi árak arányaiban fennálló eltérésekben rejlik. Míg a finomított olaj tonnájára jutó normatív megmunkálási költség a nyers gyapotmagolaj tonnájára jutó normatív költségnél 41 százalékkal magasabb $\left(\frac{45,6 + 18,9}{45,6} \cdot 100 \right)$, addig a finomított olaj nagykereskedelmi ára csupán 9 százalékkal magasabb a nyers gyapotmagolaj nagykereskedelmi áránál. A normatív megmunkálási költség tehát pontosabban tükrözte vissza a termelőtevékenység dinamikáját, mint a teljes termelés.

Ami az anyagráfördítések nélkül számított árutermelést illeti, ennek kiszámítása a kanibadami olajüzemnél a következő eredményeket adta.

7. tábla

Az anyagmentes árutermelési érték kiszámítása a kanibadami olajüzemnél
(ezer rubel)

Mutatószám	1958.	1959.	1959 évben az 1958. évihez viszonyítva (százalék)
	évben		
Árutermelés 1958. évi átlagos nagykereskedelmi árakon	7310	8280	113
Anyagráfördítések 1958. évi átlagos nagykereskedelmi árakon	5540	5920	107
Árutermelés az anyagráfördítések nélkül	1760	2360	134
Amortizáció	230	290	126
Árutermelés az anyagráfördítések nélkül + amortizáció	1990	2650	133
Nyereség	710	1230	173

Az anyagráfördítések nélkül számított árutermelés 1959-ben 1958-hoz képest 34 százalékkal növekedett főleg a nyereség növekedése révén. Nem változtak az anyagmentes árutermelés dinamikájára vonatkozó eredmények az amortizáció hozzáadása után sem: a dinamika a korábbihoz hasonlóan indokolatlanul magas maradt. Míg a munkabér, amely a normatív megmunkálási költségek fő alkotórésze, meghatározott mértékben tükrözi az előállított termék munkaigényességét,

addig a nyereség nem minden esetben kapcsolatos az élők-munka-ráfordításokkal és számos esetben változhat a vállalatok tevékenységi eredményeitől függetlenül (például, csökkenhet új termékek bevezetésének időszakában).

A fentiekben közölt példák azt mutatják, hogyan végezték el a számításokat a reprezentatív vizsgálat során azokban az esetekben, amikor a vállalatok korlátozott számú termékféleséget állítottak elő. A termékek különösen nagy nomenklatúrája esetén technikai természetű nehézségek keletkeznek. Ezek a nehézségek azonban nem olyan nagyok, hogy azok miatt le kellene mondani a termelőtevékenység terjedelme olyan haladó mutatószámának alkalmazásáról, mint a normatív megmunkálási költség.

Ez a mutatószám minthogy átfogja a munka egész tényleges terjedelmét a vállalat valamennyi továbbfeldolgozó részlege és kisegítő termelőüzeme tekintetében, és mentes a termelés rentabilitási színvonalában, valamint a feldolgozandó anyagok értékében bekövetkező különféle változások hatásától, a legalkalmasabb az üzemben belüli tervezés szempontjából is. A mutatószám felhasználása az ipar „szűk keresztmetszetű ágazataiban”, valamint egyes gyártási ágaknál lehetővé teszi az egyes vállalatoknál elért munkatermelékenységi színvonal pontosabb összehasonlítását.

Ahhoz azonban, hogy a normatív megmunkálási költségek mutatószáma ténylegesen pontosabban tükrözze vissza a vállalati dolgozók munkaráfordításait, mint a teljes termelési mutató, ahhoz a normatívákat meghatározott feltételekből kiindulva és meghatározott módszer szerint kell kidolgozni. Melyek ezek a feltételek és milyen ez a módszer?

A reprezentatív vizsgálat végrehajtásakor minden egyes vállalat maga dolgozta ki a normatívákat saját termelési feltételeiből kiindulva. Úgy gondoljuk, hogy valamely iparág normatív megmunkálási költségeinek kidolgozásakor ezeket az ágazat valamennyi vállalata számára egységes normatívák gyanánt kell megállapítani, és pedig az élenjáró vállalatok átlagos adatai alapján. A normatívákat meg kell állapítani az alapvető termelés körébe tartozó valamennyi termékfajtára; olyan esetekben, amidőn egyedi termékeket állítanak elő, úgyszintén a javítási munkára normatívákat nem kell kidolgozni. Az ilyen munkák értékét célszerű a termelőtevékenység terjedelmébe a tervszerinti vagy a tényleges önköltség alapján felvenni az anyagráfordítások levonásával.

Magától értetődő, hogy a normatíváknak érvényben kell lenniök 5—7 évig; olyan esetekben, amidőn új terméket állítanak elő, a vonatkozó normatívákat azon tervkalkulációk alapján lehet megállapítani, amelyek alapul szolgálnak az adott termékre vonatkozó összehasonlítható nagykereskedelmi árak meghatározásához. Minden egyes vállalatnál teljes mértékben megvalósítható a megállapított normatív megmunkálási költségeknek a félkésztermékek fajtái szerinti tagolása.

Annak érdekében, hogy a normatív megmunkálási költségek mutatószáma jobban tükrözze az új technika bevezetésének hatását, meg kell változtatni a járulékos költségeknek az egyes termékek önköltségében való elszámolására jelenleg érvényben levő módszert. Az esetek többségében ezeket a költségeket a termelőmunkások munkabérével arányosan számolják el. Világos, hogy ilyen módszer mellett az amortizációs leírások és a berendezés karbantartásával kapcsolatos ráfordítások — a vállalat műszaki felszereltségének növekedése arányában — egyre nagyobb mértékben terhelik majd a kézierővel vagy a félig gépesített eljárással előállított termékek önköltségét, minthogy a termékegységre jutó munkabérek költségek éppen ott maradnak a legjelentékenyebbek.

Véleményünk szerint az amortizációs leírásokat és az állóeszközök karbantartásával kapcsolatos összes költségeket, ideértve a folyó javítási költségeket is, az egyes termékfajták önköltségében kell elszámolni, és pedig vagy az állóeszközök értékével arányosan, vagy közvetlen számítás alapján. Az ilyen módszer bonyolultabb, viszont sokkal helyesebb mind a termékegység kalkulációja, mind pedig a normatív megmunkálási költségek felépítése szempontjából.

A normatív megmunkálási költségek mutatószámát már alkalmazzák a ruházati iparban, a nyomdaiparban, a konzerviparban és a gyapottisztító iparban. Célszerű volna kísérleteket végezni több népgazdasági tanácsnál e mutatószámnak a vegyipar, a könnyűipar, az élelmiszeripar egyes ágazataiban, a csőhengerdekben és néhány más ágazatban történő bevezetését illetően azzal a céllal, hogy az említett mutatószám felhasználására kerüljön a vállalatok dolgozóinak anyagi ösztönzésénél. A normatív megmunkálási költségek kidolgozását célszerű az ágazati tudományos kutatóintézetekre bízni.

A normatív megmunkálási költségek mutatószámát általánosan ki lehetne terjeszteni valamennyi iparág, az összes népgazdasági tanács és az egész népgazdaság vállalatai számára, természetesen anélkül, hogy az univerzális mutatószám szerepét adnák e mutatónak. Ehhez azonban bonyolult munkát kellene elvégezni a kalkulációs módszerek egységesítése érdekében.

Egyedi gyártásos és kissorozatokat termelő ágazatokban célszerű volna kísérleti célokból bevezetni az anyagmentes árutermelés mutatószámát is. Ezzel kapcsolatban azonban figyelembe kell venni azt, hogy ez a mutatószám mindenkor közbelső helyet fog elfoglalni a rentabilitás mutatószáma és a termelőtevékenység terjedelmének mutatószáma között. Az éves és negyedéves beszámolóba viszont valamennyi ágazat vállalatainál feltétlenül fel kellene venni ezt a mutatót. Alapulvételével pontosabban lehetne meghatározni a nemzeti jövedelem nagyságát egyes népgazdasági tanácsok, köztársaságok szerint és az egész országra vonatkozóan, úgyszintén a nemzeti jövedelem arányát egyes ágazatok szerint.

Végül, a reprezentatív vizsgálat feltárta azt is, hogy a gépgyártás legtöbb ágazatában a befejezetlen termelés állománykülönbségének ingadozása jelentéktelen és éppen ezért nincs szükség e változásoknak az egész gépgyártásnál való figyelembevételére; elegendő, ha ezeket a változásokat csupán az energiatermelő berendezések gyártásában, a nehézgépgyártásban, valamint a hajógyártásban veszik figyelembe.

A termelés és a termelőtevékenység terjedelme értékmutatóinak vizsgálata lehetőséget nyújt számos konkrét következtetés levonására és arra, hogy javaslatokat tegyünk a terv mutatószámrendszerének további tökéletesítésére. Ahhoz azonban, hogy e kérdések megkezdett feldolgozását sikeresen fejezzük be, további kísérleteket kell végezni az egyes népgazdasági tanácsoknál.

A KÉSZLETEK MEGHATÁROZÁSA A RUHÁZATI KERESKEDELEMBEN

DR. ENGEL GÁBOR

A kereskedelmi hálózat egységeinek az egyes árucikkekből olyan készletekkel kell rendelkezniük, melyek lehetővé teszik a forgalom zavartalan lebonyolítását. A készletek biztosítják a szükséges árukínálatot és választékot, s így előfeltételét jelentik annak, hogy az áruk újratermelése és a fogyasztóhoz történő eljuttatása alatti időben is biztosítva legyen a forgalom folyamatossága.

A forgalom adott terjedelme, a termelés és az áruellátás kialakult rendszere mellett a kereskedelmi készletek a népgazdaság erőforrásainak jelentékeny hányadát kötik le, s nem utolsó sorban terjedelmüktől, összetételüktől és területi elosztásuktól függ a lakosság ellátásának színvonala. Nyilvánvalóan nem közömbös kérdés tehát, hogy az áruforgalmat milyen terjedelmű és összetételű készletekkel bonyolítjuk le.

Belkereskedelmünk munkájában jelenleg tisztázatlan kérdés, hogy milyen módszerekkel lehet meghatározni az optimálisnak tekinthető készletszintet.

A probléma általános megfogalmazása a következő lehet: milyen készletvolumen biztosítása szükséges meghatározott feltételek között adott nagyságrendű forgalom lebonyolításához, illetve a forgalom tervezett növekedése vagy csökkenése a készletek milyen mértékű változtatását követeli meg.

Az elmúlt években a belkereskedelem az ellátási színvonal egyidejű javulása mellett az áruforgalmat viszonylag csökkenő készletekkel bonyolította le. 1955—1960 között a kereskedelmi forgalom 1 százalékos emelkedése átlagosan 0,7 százalékos készletnövekedéssel járt. Ez azon céltudatos intézkedések következménye, melyeket a bolthálózat szakosítása, a szocialista országokkal folytatott választékcseré, a tranzitszállítások fokozott elterjesztése, a vállalati készletgazdálkodás tervszerűbbé tétele stb. terén történtek. Meg kell azonban állapítani azt, hogy emellett továbbra is erőteljesen hatottak és hatnak az immobiliák keletkezése és növekedése irányába ható tényezők is.

A kereskedelem készletgazdálkodásának alapvető problémái — s így a forgalom lebonyolításához szükséges készletek nagyságrendjének és összetételének meghatározását célzó módszerek — az általános fejlődés ellenére is még megoldatlanok.¹

¹ Ez annak ellenére így van, hogy az utóbbi években néhány nagy érdeklődésre számottartó munka készült el e tárgykörben. Csak a legjelentősebbeket említve:

Az MTA Gazdaságtervezési és Gazdaságirányítási Tudományos Munkabizottsága által 1958-ban lefolytatott vizsgálatok.

Rényi Alfréd—Ziermann Margit: Üzletek áruellátásával kapcsolatos szélsőérték feladatok. Kinyt. az MTA Matematikai Kutató Intézet közleményei, V. évf. B sorozat, 4. füzet. Budapest. 1960. 495—506. old.

Dr. Szabó Kálmán és munkaközösség: Az 1958. évi cipőellátás néhány kérdéséről. (Kézirat.)

Az elmúlt évben a Belkereskedelmi Kutató Intézet a Belkereskedelmi Minisztérium Ruházati Főigazgatóságával egyetértésben olyan vizsgálatot indított, melynek célkitűzése volt e kérdésnek a holtpontról való kimozdítása. Cikkünk e vizsgálat eredményeinek felhasználásával készült, s ismerteti azt a — Ruházati Főigazgatóságon egyelőre kísérleti jelleggel alkalmazott — számítási módszert, mely lehetővé teszi irányítászervi szinten, a tervezés időszakában a tervezett forgalom lebonyolításához szükséges készletek számszerű meghatározását. Következésképpen, bár a módszer nem jelenti az optimum elérését, mégis lépést jelent előre, mivel alkalmazási feltételei nagyrészt jelenleg is biztosítottak, s így a gyakorlatban nyújt lehetőséget a megfelelő készlet eddiginél objektívebb alapon történő meghatározására.

Mindebből következik, hogy a közölt módszerek csak megkezdését jelentik a munkának. A vállalati, bolti készletszükségletnek az ágazati szükséglettel összhangban történő meghatározására szolgáló módszereket további kutatások feladata megállapítani. Külön kell vizsgálni majd a készletnormák és a népgazdaság erőforrásai közötti összhang kérdését stb.

I. A RUHÁZATI FORGALOM LEBONYOLÍTÁSÁHOZ SZÜKSÉGES KÉSZLETEK MEGHATÁROZÁSÁNAK MÓDSZERE

Az ismertetésre kerülő számításoknál abból indultunk ki, hogy a készleteket hosszabb időszak átlagában alapvetően a forgalom határozza meg. A készleteket befolyásoló egyéb tényezők e szerint tehát másodlagosnak tekinthetők.

1. tábla

*A ruházati kiskereskedelmi forgalom és az átlagkészletek alakulása árucsoportonként**

Év	Méteráru	Felső konfekció	Egyéb konfekció	Konfekció összesen	Egyéb textil-ruházat	Lábbeli	Bőr- és szőrmeárúk	Ruházat összesen
Kiskereskedelmi forgalom								
1955...	3430,6	1916,8	983,0	2899,8	2739,7	1734,2	257,7	11 062,0
1956...	3907,1	2442,6	1278,3	3720,9	2819,6	2258,4	257,0	12 963,0
1957...	3998,5	2854,1	1274,6	4128,7	3229,8	2180,5	317,5	13 855,0
1958...	3412,7	3967,9	1303,1	4271,0	3141,7	2235,0	450,3	13 510,7
1959...	3695,2	3324,9	1693,7	5018,6	3565,7	2440,5	517,6	15 237,6
1960...	3771,8	3703,0	1738,5	5441,5	3947,3	2386,5	797,9	16 645,0
A kereskedelem átlagkészletei (kis- és nagykereskedelem együtt)								
1955...	1932,0	1280,4	513,8	1794,2	1225,4	1164,9	115,4	6 232,8
1956...	1831,1	1370,4	571,4	1941,8	1474,7	1244,2	97,7	6 589,5
1957...	2082,0	1006,3	364,6	1370,9	1364,9	957,8	67,6	5 843,2
1958...	2613,6	1531,8	645,6	2177,4	1772,2	1388,6	148,1	8 099,9
1959...	2457,3	1621,3	675,0	2996,3	1813,4	1177,1	212,7	7 956,8
1960...	2122,9	1771,3	701,2	2472,5	1945,6	1227,6	261,9	8 039,5

* Az árucsoportokra vonatkozó 1955—1958. évi adatok számítottak. A „Ruházat összesen” és az 1959—1960. évi adatok forrása a Központi Statisztikai Hivatal „A ruházati forgalom és készlet”, illetve a „Belkereskedelem 1957.” c. kiadványa. Az elvégzett kontrollszámítások szerint a számított adatoknál a lehetséges hiba évenként és árucsoportonként 1 százalékon belül van. Az 1959—1960. évi adatok a Központi Statisztikai Hivatal által közzétett végleges adatoktól minimális eltérést mutatnak.

Kiindulópontunk mellett szölt egyrészt, hogy a készlettartás fő célja a tervben meghatározott nagyságrendű, térbeni és időbeni megoszlású — általában

növekvő — áruforgalom árufedezetének biztosítása. Másrészt az elmúlt évek statisztikai adataiból kitűnik, hogy a készletek nagysága — fő tendenciáit tekintve — a forgalom függvényeként változott.

Feltételezzük továbbá, hogy a várható forgalom megállapítása objektív alapon történik, és a tervezett forgalom meg is valósul. Nem foglalkozunk tehát azzal az esettel, hogy a tervezett és tényleges forgalom közötti eltérések következtében a számított és a tényleges készletek között különbségnek kell lennie. E kiindulás

a) lehetővé teszi a mindenkori készletszínvonal elemzését abból a szempontból, hogy megfelel-e az adott időszak forgalmi szükségleteinek;

b) módot nyújt arra, hogy a készletek változását egy alapvető tényezőre visszavezetve, megállapítsuk néhány egyéb befolyásoló tényező hatásának irányát és nagyságrendjét.

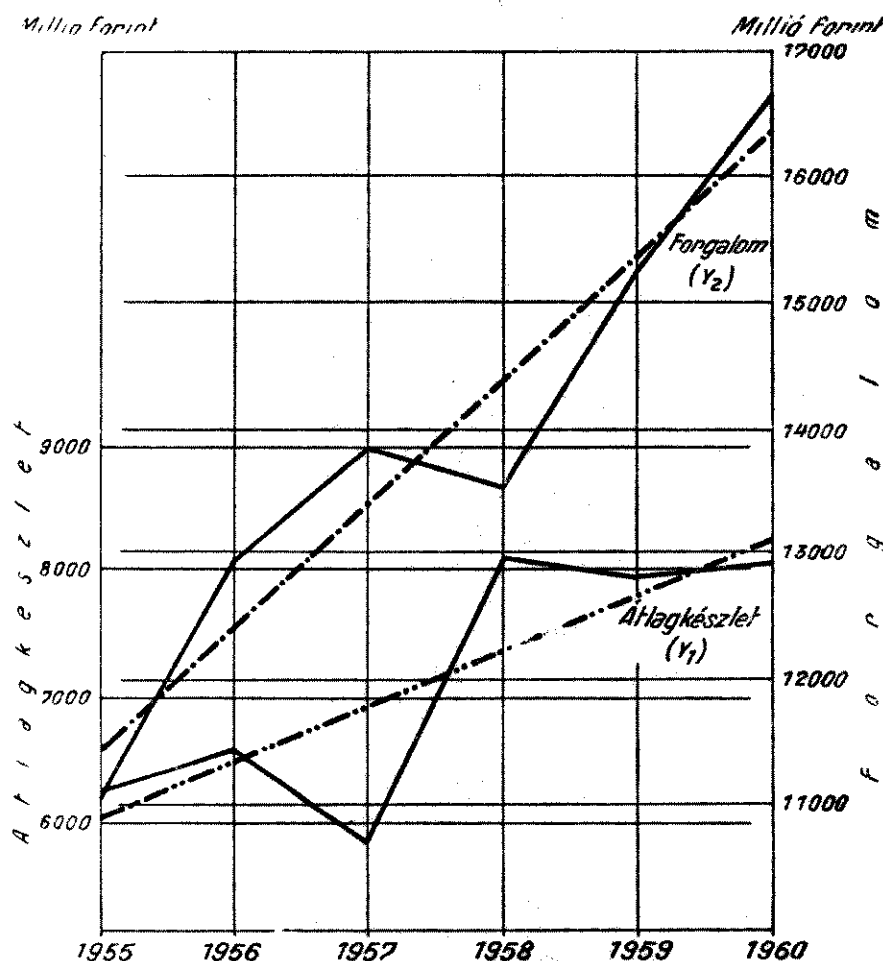
Számításaink elvégzésekor a ruházati forgalom és készletek alakulására vonatkozó, az 1. táblában közölt adatokból indultunk ki.

1. A forgalomban előirányzott változások készletigényének meghatározása

Az 1. tábla adatainak tanúsága szerint mind a forgalom, mind a készletek a vizsgált hatéves időszakban — kisebb-nagyobb ingadozások ellenére — emelkedő tendenciát mutattak.

Ugyanezt igazolták a forgalom és az átlagkészletek trendértékei is.

1. ábra. A ruházati összforgalom és a készletek eredeti és trendértékei

A jövőbeni forgalomváltozás készletigényének meghatározásakor is a trendértékből indultunk ki. Mint ismeretes, a lineáris trend általános egyenlete:

$$Y' = a + bx$$

Közelebbről egyelőre a b paraméterrel foglalkozunk, ez ugyanis kifejezi az emelkedés vagy csökkenés évi átlagos ütemét. A továbbiakban b_k a készletek, b_f pedig a forgalom évi átlagos emelkedésének értékét jelenti.

A forgalom egységnyi változására jutó készletváltozás (a fajlagos készlet-szükséglet) meghatározható a

$$b_{kf} = \frac{b_k}{b_f}$$

képlet segítségével.²

A jövőbeni forgalomváltozás által támasztott készletváltozási igény — legalábbis elvileg — meghatározható e mutató segítségével. Ezzel kapcsolatosan azonban néhány megfontolás adódik.

Ezek szükségessége abból származik, hogy az 1955—1960. években mind a forgalom, mind a készletek alakulását nagymértékben befolyásolták rendkívülinek tekinthető, csak esetileg ható „véletlen” tényezők. Kérdés tehát, hogy a számítások eredményei extrapolálhatók-e a jövőre nézve? Másszóval megengedhető-e a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján a javasolt módszer gyakorlati alkalmazása?

a) Az extrapoláció lehetősége

Megfelelő hosszúságú időszakot véve alapul, a vizsgált gazdasági jelenséget — esetünkben a készleteket — jellemző adatok irányzatában a jelenség alakulását befolyásoló tényezők fejeződnek ki. Másszóval, a helyesen kiválasztott időszak adatainak trendje általában elfogadható pontossággal, számszerűen fejezi ki az érvényesülő minőségi törvényszerűségeket. A tervezésnél tehát az ilyen jellegű kiindulás a múlt adataiból nemcsak megengedhető, hanem szükségszerű is. Bármiféle — a múlt időszakok adataira épülő — tervezésnél azonban figyelembe kell venni, hogy az elmúlt időszak adatai alapján kapott értékek a jövőre nézve csak egyébként azonos körülmények között érvényesek. Nyilvánvaló azonban, hogy ilyen teljesen azonos körülmények nincsenek. Ellenkezőleg, azok a feltételek, melyek között az áruforgalom lebonyolódik, és amelyek a készletek alakulását befolyásolják, évről évre jelentősen változnak. Mindezek az egyes években a reálistól, illetve a kívánatostól eltérő tendenciákat is eredményezhetnek. Ezeket az egyedi eseteket az összefolyamat szempontjából „véletlennek” tekinthetjük. Kétségtelen azonban, hogy e „véletlen” hatásoknak a tervekben történő kivetítése megengedhetetlen.

Az elmondottakból következően az extrapolációt meg kell előznie a bázis-időszakban a forgalom és a készletek összefüggéseire ható tényezők minőségi és mennyiségi elemzésének. Ennek során:

1. Biztosítani kell a csak időlegesen ható, „véletlen” tényezőknek tulajdonítható hatások kiszűrését. Az általunk vizsgált 1955—1960-as időszakban ilyen „véletlen” tényezők nagy számban mutatkoztak. Megkíséreltük ezért ezek korrekcióját is. (A korrekciós számításokat a Belkereskedelmi Minisztérium Ruházati Főigazgatósága végezte.)

2. Emellett fel kell mérni és a tervszámok kidolgozásánál figyelembe kell venni az állandóan ható tényezők változásait is.

² Az így számított mutató azonos a forgalom és készletek trendsorai korrelációjának b paraméterével.

Ilyen tényezők lehetnek például esetünkben:

az áruforgalom összetételének megváltoztatása;

a választékban bekövetkezett változások hatása a készletszükségletre;

a forgalmat lebonyolító bolthálózat nagyságában és profilozottságában bekövetkező változások,

a forgalomra történő felkészülés időtartamában bekövetkező változások stb.

A mondottakból következik továbbá, hogy az általunk javasolt számításokat és elsősorban a trendek meghatározását nem elegendő egyszer s mindenkorra elvégezni. A tervezés pontosságát, megalapozottságát növeli, a befolyásoló tényezők hatásának fokozott figyelembevételét jelenti a számítások permanens — tehát az újabb tényadatokkal kiegészített és esetleg egyes régebbi adatok elhagyásával történő — elvégzése.

Mindemellett rá kell mutatni arra, hogy az extrapoláció a tervezésnek csak egyik s nem feltétlenül legjobb módszere. A készletszükséglet meghatározásánál is törekedni kell egyéb módszerek kidolgozására és alkalmazására. Ez esetben lehetséges, hogy az extrapoláció szerepe csökkenni fog. Tökéletesebb módszerek alkalmazása esetén is megmarad azonban jelentősége a feltétlenül szükséges kontrollszámítások módszereként.

b) A szükséges korrekciók becsült mértéke

A továbbiakban a ruházati forgalmat és készleteket az 1955—1960. években meghatározó néhány olyan tényezővel foglalkozunk, amelyeknek hatását a tervezési számításoknál korrigálnunk kell.

1956. második felében az ellenforradalom következtében megindult vásárlási láz egészen 1957. I. negyedévének végéig tartott, s ez mind a forgalomban, mind a készletekben a normálistól eltérő irányú és mértékű változásokat eredményezett. Ez a készletek vonatkozásában 1956-ban csak az éves zárókészleteket, 1957-ben pedig csak az éves átlagkészleteket érintette jelentősebb mértékben.

1957-ben az ellenforradalmi eseményeket követő első időszakban a ruházati kereskedelem teljesen dezorganizált és alacsony készletekkel kezdte meg a munkát. A készletek rendezését időben eltolta, hogy az első hónapokban a kereskedelem dezorganizált iparral állt szemben. Így a ruházati forgalomban az 1956—1957. évi rendkívül nagymértékű kiugrás lebonyolítását az tette lehetővé, hogy az iparcikk szakmák közül a ruházati kereskedelemnek voltak a legjobban eladható készletei, amihez 1957. I. negyedévében mintegy 800 millió forint értékű importból, segélyből származó áru járult. Ez lehetővé tette, hogy az operatív forgalmi tervet éves szinten 0,9, az I. negyedévben pedig 14,4 százalékkal túlteljesítsék. Az év II. negyedétől kezdve csökkentően hatottak a forgalomra a kiskereskedelem, illetve a nagykereskedelem részére megszabott értékesítési plafonok, valamint a kötelező zárókészlet-előírások.

A készletek alakulása szempontjából döntő jelentőségű az áruellátás. 1957-ben az előirányzott áruellátást több, mint egymilliárd forinttal teljesítette túl a ruházati szakma, mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy éves szinten az átlagkészletek erőteljes csökkenését ellensúlyozni tudja. Tükröződik ez abban is, hogy 1957-ben 1955-höz viszonyítva a kiskereskedelmi forgalom 25,3 százalékkal, a rendelkezésre álló árumenyiség pedig csak 22,9 százalékkal emelkedett. A ruházati kereskedelem néhány cikkcsoportban lényegesen magasabb készlettel rendelkezett a szükségesnél, a cikkcsoportok jelentős részében azonban a szükséglethez viszonyítva kevés volt a készlet. 1957-ben a készletek alakulását befolyásoló fő tényezők a következők voltak:

a) az év elején a külkereskedelem raktáraiból nagyobb mennyiségű, később nehezen eladhatónak bizonyuló árut vettek át;

b) a jelentős mennyiségű import, valamint a felszabaduló export termelési kapacitás nem az elsősorban szükséges választékot biztosította.

1958-ban — mintegy az 1957. évi vásárlási láz reakciójaként — a forgalom alatta maradt mind az előző évi, mind a tervezett színvonalnak. Ez számításaink szerint mintegy 700 millió forintos többletkészletet eredményezett. Annak ellenére, hogy a forgalom a tervezett színvonal alatt maradt, az áruellátási előirányzatot a ruházati keres-

kedelem mintegy 200 millió forinttal túlteljesítette. Mindez összegezve azt jelenti, hogy az 1958. évi forgalom a 8,1 milliárdos színvonallal szemben 7,2 milliárd forintos átlagkészlettel lebonyolítható lett volna. Ez egymagában azt jelenti, hogy a forgási sebesség 220 napról 193-ra csökken. Ha figyelembe vesszük a választékeloszlást, az immobiliák s az ugyanezen évben megvalósított készletrendezés hatását is, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1958. évi forgalom hozzávetőlegesen 178—180 napos forgási sebességű készlettel lebonyolítható lett volna.

1959-ben az előző évhez viszonyítva mind a záró-, mind az átlagkészletek jelentős mértékben csökkentek. A vásárlóerőnek a tervezettnél nagyobb mértékű növekedése következtében a ruházati kereskedelem 5,5 százalékkal teljesítette túl értékesítési tervét. A forgalom növekedését segítette az is, hogy az áru kínálat mennyiségileg és választékát tekintve is — különösen az év második felében — kedvezően alakult. Kedvezően hatott az export biztonsági tartalék áruk leértékelése, valamint az importárúk megnövekedett aránya, amely lehetővé tette számos cikkszoportban a mennyiségi hiányok megszüntetését. A forgalomhoz viszonyítva ebben az évben az áruellátás mennyiségi növekedése alacsonyabb volt (1,7 százalékos tervtúlteljesítés), a forgalom lebonyolításában azonban ez nem okozott akadályokat az előző évről származó jelentős készletlebbelések miatt. Az 1959. évi forgalom és az áruellátási arányok alakulása a készletek mennyiségi színvonalát kedvező irányban befolyásolta.

1960-ban folytatódott a készletek relatív (forgalomhoz viszonyított) csökkenése. A ruházati kereskedelem készleteinek forgási sebessége az 1959. évi 190 napról 176 napra csökkent. A ruházati kiskereskedelmi forgalom 1960. évi növekedését elősegítette az áruellátás kedvező alakulása. A szakma beszerzési előirányzatát 2,7 százalékkal teljesítette túl, és ezen belül különösen jelentős volt az import beszerzési előirányzat több, mint 27 százalékos túlteljesítése. Mind a forgalom, mind a készletek alakulására jelentős befolyást gyakorolt, hogy erőteljesebben megindult a ruházati cikkeket árusító bolthálózat profilozása. A készletek alakulására ebben az esztendőben is kedvezőtlenül hatott területi megoszlásuk. Tekintve, hogy a tervezés időszakában nem állnak rendelkezésre a területi vásárlóerőre vonatkozó számítások, másrészt ismeretlen az egyes területeken végbemenő, az áruforgalmat befolyásoló változások mértéke, nehézségbe ütközik az áruellátás és így a készletek helyes területi arányainak kialakítása.

Látható tehát, hogy a ruházati forgalom és a készletek alakulását 1955 és 1960 között minden évben különböző, egymással ellentétes irányban ható tényezők befolyásolták. Jelentősebb mértékű torzulás elsősorban az 1957., illetve az 1958. évben jelentkezett, s ezek hatása még 1959—1960-ban is tapasztalható volt. Ez szükségessé teszi, hogy mielőtt következtetni próbálnánk a készletek jövőbeni alakulásának kívánatos színvonalára, megkíséreljük adatainkból e tényezők hatását kiküszöbölni.

A szükséges korrekciók számszerű mértékét utólagosan objektív számítások segítségével nem volt lehetséges meghatározni. A véletlennek tekinthető tényezőkre vonatkozóan ugyanis semmiféle nyilvántartás nem létezett. A tervezett forgalom és beszerzés, valamint a tényszámok ezektől való eltérésének adataiból kiindulva, a Ruházati Főigazgatóság megkísérelte e korrekció elvégzését. A kapott eredmények természetesen csak megközelítő pontosságúak lehetnek, mert a jelentkező és gyakorta ellentétes hatást kiváltó tényezők befolyását csak becsülni lehetett. A korrekciókat végrehajtva, a számításoknál az alábbi reálisabbnak tekinthető adatokat vettük alapul.

2. tábla
A ruházati készletek forgási sebessége
(átlagkészletek alapján)

Év	A tényleges	A korrigált
	forgási napok száma	
1955.....	204	183
1956.....	185	175
1957.....	153	173
1958.....	220	178
1959.....	188	170
1960.....	176	166

Hasonló helyesbítéseket hajtottunk végre az egyes árucsoportok vonatkozásában is. A további számításoknál a korrigált adatok alapján számított következő mutatókból indultunk ki.

3. tábla

A forgalom, valamint az átlagkészletek évi átlagos növekedése és a fajlagos készletszükséglet az 1955—1960. évek korrigált adatai alapján

Megnevezés	Méteráru	Felső	Alsó	Kötöttáru	Lábbeli	Egyéb ruházat	Ruházat összesen
		konfekció					
millió forint (fogyasztói folyóáron)							
A forgalom növekedésének évi átlagos értéke (b_f)..	6,22	342,56	143,58	142,92	152,88	164,04	952,20
Az átlagkészletek évi átlagos növekedése (b_k)..	1,44	141,14	37,78	55,80	49,74	67,84	353,74
Fajlagos készletszükséglet (b_{kf})..	0,247	0,412	0,263	0,391	0,325	0,414	0,372

E korrigált adatokból kiindulva, most már meghatározható a forgalom tervezett változása által szükségessé váló készletmódosulás.

A készletek szükséges változását a következőképpen számíthatjuk:

$$K_n = F_n \cdot b_{kf}$$

ahol:

K_n — a szükséges készletmódosulás,
 F_n — a forgalom előirányzott változása.

(A számítás eredményét a 4. tábla tartalmazza.)

2. Adott ruházati forgalom lebonyolításához szükséges készletvolumen

Az eddigi számítások csupán arra adnak választ, hogy a ruházati forgalomban előirányzott növekedés vagy csökkenés a készletek tekintetében milyen változást tesz szükségessé. Hátra van még az alapkérdés megoldása, nevezetesen, hogy mihez viszonyítsuk a forgalom és a készletek változását?

Számításainknál viszonyítási alapként a bázisidőszak korrigált forgalmi és készletadatainak átlagát választottuk. A tervezett forgalom lebonyolításának készletigénye e szerint:

$$K_{tf} = a_k + K_n$$

és ebből

$$K_n = F_n \cdot b_{kf} \text{ és}$$

$$F_n = T_f - a_f,$$

ahol:

F_n — a tervezett forgalomnövekedés,
 T_f — az előirányzott forgalom,
 a_f — a forgalmi adatokból számított lineáris trend a paramétere (a számítási időszak forgalmának számtani átlaga),
 K_{tf} — a tervezett forgalom készletszükséglete,
 a_k — a készletadatokból számított trend a paramétere (a számítási időszak készleteinek átlaga).

E számítási módszer elfogadása annak feltételezését jelenti, hogy a bázisidőszak átlagos forgalmához tartozó korrigált készletlekötés a szükséges mértékű volt. A készletek optimális színvonalon törtérvő meghatározása szempontjából azonban ezt nem tekinthetjük teljesen megnyugtatónak. A korrekciók a szembeötlő kiugrások hatását ugyan kiszűrték, de az ilyen módon megállapított — alapnak tekinthető — készletszükséglet csak többé-kevésbé közelít az optimális szinthez.

Az optimálisnak tekinthető alapkészlet meghatározásához — véleményünk szerint — a hálózati készletnormatívák kidolgozása útján célszerű közelíteni.³ Ennek során:

meg kell állapítani az egyes ruházati árucsoportokba tartozó cikkek országos, területi és bolti, illetve nagykereskedelmi lerakati választékát (a bolti választéki előírásokat bolttípusonként kell kidolgozni);

normatívát kell kidolgozni az adott választék meletti készletszükségletre, figyelembe véve, hogy ezáltal az egyes bolttípusoknál a kereslet milyen mértékű kielégítése biztosítható;

módszert kell kidolgozni a forgalom, a készletek és a választék változása közötti összefüggések számszerű meghatározására.

E vizsgálatok elvégzését akadályozza azonban, hogy jelenleg még csak megközelítő képünk sincs a ruházati készletek választékának alakulásáról. Annak érdekében, hogy e téren előrehaladást érhessünk, szükséges lenne legalább esetenként reprezentatív úton adatokat gyűjteni a ruházati készletek választékában bekövetkezett változásokról.

*

Az ismertetett módszerrel megállapítottuk az 1961—1965. évekre előírányzott ruházati forgalom készletszükségletét. A bázisidőszak (1955—1960) korrigált forgalmának átlaga (a_f , 13,8 milliárd forint, a számítási időszak korrigált készleteinek átlaga (a_k) pedig 6,7 milliárd forint volt.

4. tábla
Az 1961—1965. évi ruházati forgalom előirányzatának készletszükséglete*

Megnevezés	1961.	1962.	1963.	1964.	1965.
	évben				
Az előirányzott forgalomnövekedés, százalék	100,0	101,2	114,4	117,9	128,3
A szükséges készletnövekedés, millió forint ($K_n = F_n \cdot b_{kf}$)	—	691,6	1451,1	1658,7	2253,9
A szükséges készletvolumen, millió forint ($K_{kf} = a_k + K_n$)	—	7369,6	8132,1	8336,7	8931,9
A készletszükséglet százalékos változása	100,0	100,9	114,2	111,4	122,3

* A közölt készletszükséglet a számításoknak csak első lépését jelenti. A végleges tervszámok kialakításakor a továbbiakban közölt készletbefolyásoló tényezők hatása is figyelembe veendő.

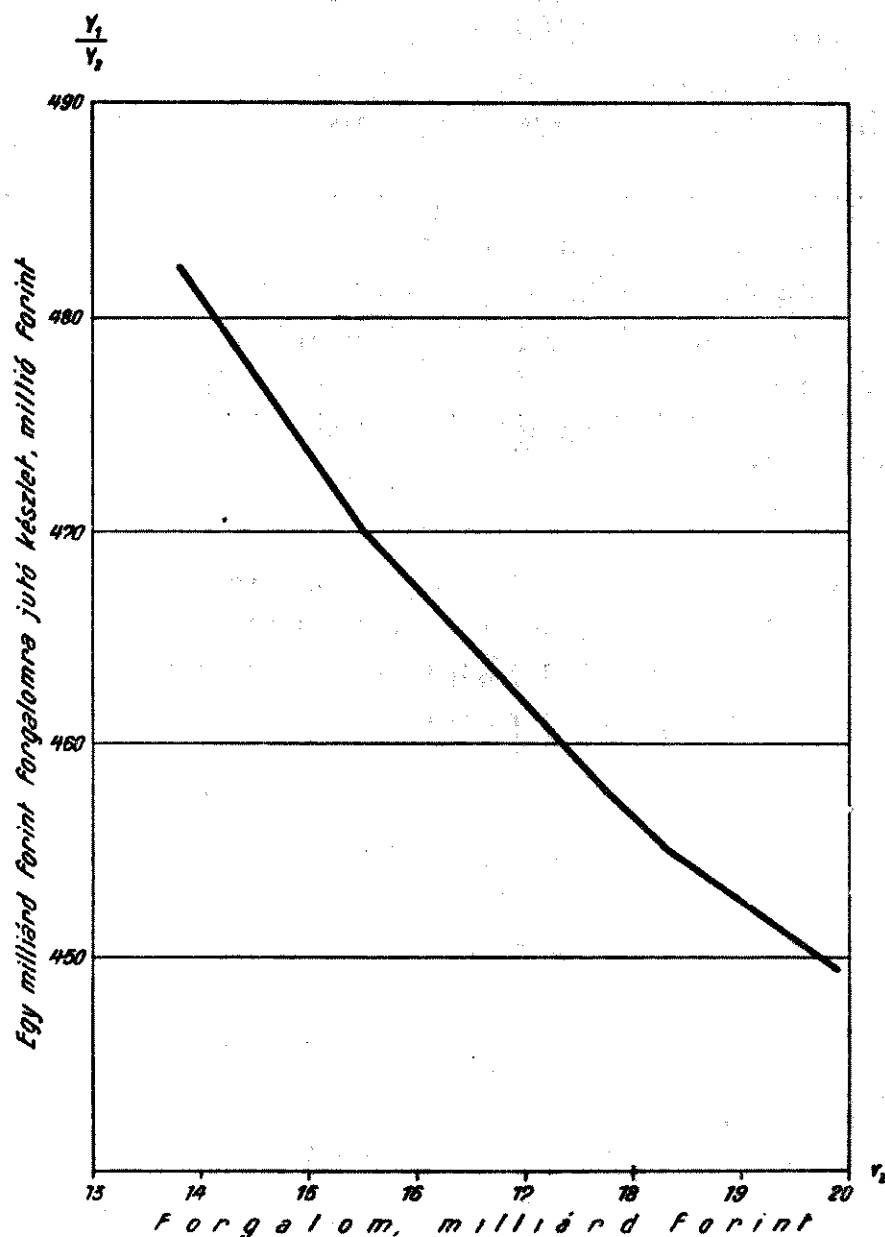
A forgalom alakulásának eme variánsa alapján számolva megállapítható, hogy pusztán a forgalom növekedésének következtében 5 év alatt a ruházati készletek forgási sebességének kb. 8—10 napos gyorsulása lenne indokolt.

³ Hálózati készletnormatíván mind a kis-, mind a nagykereskedelmi hálózat készletnormáit értjük.

A közölt metodikával szemben fel lehetne hozni, hogy a forgalom és a készletek közötti összefüggések nem feltétlenül lineárisak. Ez a valóságban így is van, s módszerünkben ezt figyelembe is vettük. Ennek bizonyításául szolgál a 2. ábra⁴, mely az előirányzott ruházati forgalom függvényében mutatja az egysegnyi forgalomra jutó készletlektetés alakulását.

Látható, hogy a közölt módszer a készletszükséglet alakulását hűen tükröző hiperbola megállapításához vezetett lényegesen egyszerűbb számítási módszerekkel.

2. ábra. Az 1961—1965. évi készletlektetés a forgalom függvényében

Az eddigiekben hallgatólagosan feltételeztük, hogy a „véletlen” tényezők hatásának kiküszöbölése után a készletek volumenét, illetve növekedésének és csökkenésének mérvét kizárólagosan a forgalom, illetve változásai határozzák meg.

⁴ Az ábrázolt görbe számításához szükséges képlet:

$$Y = \frac{Y_1}{Y_2} = \frac{b_1}{b_2} + \left(a_1 - \frac{b_1}{b_2} a_2\right) \frac{1}{Y_2} = \frac{BY_2 + A}{Y_2}$$

A forgalom feltételei, a forgalom által a készletekkel szemben támasztott követelmények állandóan változnak. Változik a forgalom áruösszetétele, a választék stb.

Emellett a forgalomtól többé-kevésbé függetlenül olyan tényezők is hatnak, melyek egyidejűleg és sokszor egymással ellentétes irányú befolyást gyakorolva, a forgalom által meghatározottól eltérő készletalakulást eredményeznek. Mind ezen készletekre ható tényezők közül a továbbiakban a következőkkel foglalkozunk:

- a forgalom strukturális változásának hatása a készletekre;
- a forgalomra történő felkészülés időtartamának hatása a készletekre;
- a választék és a készletek összefüggése;
- a bolthálózat szakosítottóságának és az áruterítés mélységének hatása a készletek alakulására.

II. A FORGALOM SZERKEZETÉBEN BEKÖVETKEZŐ VÁLTOZÁSOK HATÁSA A KÉSZLETEKRE

A forgalom lebonyolításához szükséges készletvolumen meghatározását célzó számításainkba be kell kapcsolnunk a forgalmi struktúrában bekövetkező változások hatását. Ezáltal egy lépéssel közelebb jutunk a készletszükséglet pontosabb meghatározásához.

Az áruforgalomban bekövetkező változásoknak a készletekre gyakorolt hatását attól függő pontossággal lehet megállapítani, hogy a várható forgalmat milyen mélységű bontásban tervezzük meg. Számításainknál a forgalom árucsoportos bontásából indultunk ki, s így a ruházati forgalmon belül csak az egyes árucsoportok között bekövetkező eltolódásoknak az összes ruházati készletre gyakorolt hatását vizsgáltuk. Strukturális változások azonban nemcsak a ruházati forgalmon belül, hanem az egyes árucsoportok vonatkozásában is érvényesülnek. Ha pontos eredményeket kívánunk kapni, akkor figyelembe kell venni e változásoknak az összes ruházati készletre gyakorolt hatását is. Ezen „alacsonyabb szinten” jelentkező szerkezeti változások elhanyagolása a forgalom készletszükségletének meghatározásakor jelentősebb torzulásokat is okozhat.

Az egyes árucsoportok forgalmának összetételében bekövetkezett eltolódások hatásának figyelembevételére megköveteli, hogy az ismertett számításokat cikkcsoportos bontásban végezzék el. Véleményünk szerint jelentős előrelépést jelentene és gyakorlatilag lehetséges is a készletek meghatározásánál a reprezentatív ruházati statisztikában alkalmazott bontásnak megfelelően végezni a számításokat. Ehelyütt azonban ettől eltekintettünk, mivel célunk elsősorban a számítások metodikájának ismertetése s a közölt módszerek értelemszerűen vonatkoznak a mélyebb bontásban végzendő számításokra is.

Az áruforgalom szerkezeti eltolódásának hatását tehát az árucsoportos adatok alapján vizsgáljuk.

A szerkezeti eltolódások hatása az összes ruházati készletre megállapítható, ha az egyes árucsoportokra vonatkozóan külön-külön meghatározzuk a tervezett forgalom készletigényét a fajlagos készletszükséglet (b_{kf}) alapján.

Az összforgalom készletigénye a szerkezeti változások figyelembevételével e szerint:

$$K_{f\bar{o}} = \sum_n^i K_{kf}^{i-n}$$

A strukturális változások hatása pedig értelemszerűen:

$$V = K_{t\bar{0}} - K_{tf},$$

ahol:

- $K_{t\bar{0}}$ — az összforgalom készletszükséglete a szerkezeti változások hatásának figyelembevételével;
 K_{tf}^{i-n} — a tervezett forgalom készletszükséglete $i-n$ árucsoportokban;
 K_{tf} — az összforgalom készletszükséglete az összforgalom fajlagos készletszükséglete alapján.

5. tábla

A ruházati összforgalom készletszükséglete a szerkezeti változások figyelembevételével
 (az árucsoportonként várható, általunk becsült forgalmi adatok alapján)

Megnevezés	1962.	1963.	1964.	1965.
	évben (millió forint, fogyasztói folyóáron)			
Az összforgalom készletszükséglete a szerkezeti változások nélkül	7369,6	8132,1	8336,7	8931,9
Az összforgalom készletszükséglete a szerkezeti változásokat figyelembe véve	7545,0	8198,0	8398,0	9003,0
A szerkezeti változás hatása az összkészletre	+ 175,4	+ 65,9	+ 61,3	+ 71,1
Affajlagos készletszükséglet a szerkezeti változás A figyelembevételével.....	0,390	0,399	0,397	0,393
szerkezeti változás hatása a fajlagos készletszükségletre	+ 0,018	+ 0,027	+ 0,025	+ 0,021

A számítások szerint tehát az előirányzott ruházati forgalomban feltételezett szerkezeti eltolódások a készletszükségletet csak minimális mértékben változtatják meg. (Ez természetesen a forgalom várható összetételének ez esetben alkalmazott variánsára vonatkozik.)

III. A FORGALOMRA TÖRTÉNŐ FELKÉSZÜLÉS IDŐTARTAMÁNAK HATÁSA A KÉSZLETSZÜKSÉGLETRE

A forgalom lebonyolításához szükséges készletek nagyságát nagymértékben befolyásolja az az idő, amely az árunak a fogyasztóhoz történő eljuttatásához szükséges. Eme időszükséglet a szállítás és a kereskedelmi hálózaton történő átfutás időigénye mellett nagy részben abból adódik, hogy a ruházati cikkek forgalma és összetétele nem egyenletes megoszlású az éven belül. Így a termelés és a kereslet időbeni megoszlása eltér egymástól. Nyilvánvaló tehát, hogy a forgalomra történő felkészülés időtartamának esetleges változásai jelentős mértékben befolyásolják a készletszükségletet.

A ruházati forgalom megoszlásának egyenlőtlenségét mutatja, hogy 1955—1960. között a forgalomnak átlagosan 45,6 százalékát az első, 54,4 százalékát pedig a második félévben bonyolították le. Ezen belül általában a második és a negyedik negyedévben jelentkezett forgalmi csúcs.

Ami a ruházati ipar termelését, illetve a belkereskedelem rendelkezésére bocsátott áruk mennyiségének időbeni megoszlását illeti, itt is jelentős egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk. A termelés megoszlását az elmúlt években az jellemezte, hogy az egyes negyedévek utolsó hónapjának termelése jelentősen meghaladta az első két hónap szintjét.

A termelésben, illetve a készárukibocsátásban jelentkező csúcsok nagyrészt eltérnek a forgalom időbeni megoszlásától. Így természetesen, hogy nem egyenletes a keres-

kedelem áruellátása sem. A szükséges árumennyiség egy részét késve, más részét pedig túl korán kapja meg a kereskedelem. E tényező a kívánatos mérték fölé emeli a forgalomra történő felkészülés időszükségletét és így a készleteket. Végül soron tehát a forgalom és a készárú kibocsátás időbeli eltérése közötti különbség a forgalom és a készletek éven belüli megoszlása közötti eltérésben fejeződik ki.

A forgalom és a készletek éven belüli megoszlását kifejező idényindexekből kiindulva közlíthetünk azon kérdés megoldásához, hogy a forgalomra történő felkészülés időszakának hossza, illetve az ebben bekövetkező változások hogyan hatnak a készlet-szükségletre.

a) *A forgalomra történő felkészülési időszak hosszának hatása a készletek nagyságára*

A forgalom és a készlet idényindexeinek különbsége kifejezi, hogy az egyes időszakokban a készletek milyen hányada szolgálta a következő időszak forgalmára történő felkészülést.

$$i_n = I_{s_n}^k - I_{s_n}^f,$$

ahol:

i_n — a forgalom és a készlet éven belüli megoszlását kifejező szezonindexek különbsége,

I_s^k — az átlagkészlet idényindexe az n időszakban,

$I_{s_n}^f$ — a forgalom idényindexe az n időszakban.

A forgalom és a készlet éven belüli megoszlását kifejező idényindexek közötti különbséget felfoghatjuk úgy is, mint a készletek szóródását egy meghatározott átlagtól. (Az átlag ebben az esetben a forgalom éven belüli megoszlásának megfelelő készletmegoszlás.) Abban az esetben, ha sikerül megállapítani ezen eltérések (szóródások) átlagos értékét, akkor meghatároztuk az időben előre történő felkészülés készletekre gyakorolt hatását. A szóródás átlagos értékét a leg egyszerűbben a szóródási négyzetek átlaga alapján határozhatjuk meg. A szóródás átlagos értéke eszerint:

$$s_y = \sqrt{\frac{\sum i_n^2}{n}}$$

Az 1961. évi forgalom és készletek példáján elvégezve a számítást:⁵

	6. tábla			
	I.	II.	III.	IV.
	negyedév			
i_n	-3,4	+1,3	+10,3	-20,5
i_n^2	11,6	1,7	106,1	420,2

$$s_y^t = \sqrt{\frac{539,6}{4}} = 11,5$$

1961-ben tehát az átlagkészletek 11,5 százaléka származik a forgalomra történő felkészülés időigényéből.

⁵ A számítást, mivel egyéb adat a korábbi évekre vonatkozóan nem állott rendelkezésre, a negyedéves indexek alapján végeztük. Pontosabb eredményeket kapnánk a havi adatok alapján.

b) A felkészülési időszak változásának hatása a készletekre

A forgalom készletszükségletének meghatározására irányuló számításoknál az 1955—1960. évek átlagának megfelelő fajlagos készletszükséglet alapján végeztük el az extrapolációt. Az ily módon meghatározott készletek tehát tartalmazzák ezen időszak átlagos körülményeinek megfelelően a forgalomra történő felkészülés időtartamának hatását. Ezért minden alkalommal évenként külön-külön vizsgálni kell, hogy várhatóan hogyan fog alakulni a tervidőszakban a forgalomra történő felkészülés időszükséglete. Amennyiben a bázisidőszak és a tervidőszak között a forgalom, illetve a készletek éven belüli megoszlása változik, a számításoknál ezt figyelembe kell venni, és korrigálni kell a számított készletszükségletet.

Az 1961. évi átlagkészleteknél ilyen jellegű változások hatása is érvényesült. Annak érdekében, hogy ennek hatását számszerűen is meghatározhassuk, meg kell állapítani, hogy a számítások alapjául szolgáló 1955—1960. évek átlagában az átlagkészletekre milyen hatással volt az említett tényező. Eszerint:

7. tábla

	I.	II.	III.	IV.
	negyedév			
j_n	+ 1,1	+ 6,5	+ 16,0	- 23,6
j_n^2	1,2	42,3	256,0	557,0

$$S_y^a = \sqrt{\frac{856,5}{4}} = 17,7.$$

A forgalom és a készletek idényszerűsége tehát 1961-ben a készletek szempontjából kedvező irányban változott.

A változás mértéke:

$$S_y^t - S_y^a = 11,5 - 17,7 = -6,2 \text{ százalék.}$$

A tervidőszakokra a forgalom és a készletek éven belüli várható megoszlását meghatározva, hasonlóképpen számítjuk ki a szükséges korrekciós tényezőt. Természetszerű, hogy a tervezés időszakában az ilyen jellegű számítások elvégzése csak a forgalomra ható tényezők és a termelési lehetőségek alapos elemzése és a szükséges intézkedések kidolgozása esetén lehetséges, illetve reális.

IV. A VÁLASZTÉK ALAKULÁSA ÉS A KÉSZLETEK

A forgalom lebonyolításához szükséges készletek mennyiségének megállapításánál az egyik nehézséget a választék problémája okozza. Ez jelenti ugyanis az ütközőpontot a fogyasztó, a kereskedelem, valamint az ipar között. A fogyasztó érdeke bizonyos pontig nyilvánvalóan a minél szélesebb választék. Az iparnál a választék terjedelmének növelését egy bizonyos ponton túl korlátozzák a termelés gazdaságossági szempontjai. A kereskedelem feladata e két — bizonyos mértékben ellentétes — követelmény összehangolása. E mellett a kereskedelemben a választék kérdése különleges problémákat is felvet. Ezek közül egyik legjelentő-

sebb a választék változásának a készletekre gyakorolt hatása. A választék és a készlet problémája különösen élesen vetődik fel a ruházati kereskedelemben, ahol a divat, az idény, sőt a fogyasztók egyéni ízlésének kielégítése rendkívül széles és változó választékot igényel. Így a ruházati szakmában különösképpen bonyolult a választék szükséges nagyságának, valamint a készletekre gyakorolt befolyásának meghatározása.

A szakirodalom a választékkal kapcsolatban túlnyomórészt az optimális választék és az optimális sorozatnagyság kérdésével foglalkozik, a választék és a kereskedelmi készletek közötti összefüggések vizsgálata elhanyagoltabb probléma.

A választékelemek számának az egyes gazdasági jelenségekkel való főbb összefüggéseit a következőkben lehet összefoglalni:⁶

1. Az iparban — adott termelési mennyiség esetén — a választékelemek száma a széria nagyságának növekedésével szűkül és fordítva.

2. A kereskedelemben a forgalom növekedésével a választék terjedelme kezdetben lassan, majd gyorsabban emelkedik, és egy bizonyos határon túl a forgalom növekedése nagyobb választékot nem igényel. Az összefüggést matematikailag logisztikus görbével lehet kifejezni.

E tényezők és a választék összefüggésére vonatkozóan tehát konkrét, a gyakorlat számára is hasznosítható számítási módszerek állnak rendelkezésre. A választék és a készlet összefüggéséről viszont azon általános megállapításon túlmenően, hogy a választék bővülése növelőleg hat a készletekre, többet nem tudunk, vagyis az összefüggések számszerű meghatározására elfogadható módszer nem áll rendelkezésre.

A továbbiakban ismertetjük azt a számítási módszert, melynek segítségével figyelembe vehető a választék bővülésének a készletekre gyakorolt hatása. Ez előtt azonban meg kell említenünk, hogy e számításoknak a gyakorlati tervmunkában való alkalmazásához jelenleg hiányoznak a feltételek. Nincs biztosítva ugyanis országos adatszolgáltatás a választék alakulásáról és a választék alakulásának tervezése, illetve tervszerűsítése.

Mindaddig, míg e feltételeket létre nem hozzuk, a választék alakulásának készletekre gyakorolt hatását illetően csak becslésekre szorítkozhatunk. Lehetőség van azonban arra, hogy néhány nagykereskedelmi vállalatnál a meglévő nyilvántartásokból végzendő kigyűjtéssel biztosítsuk e számítások elvégzéséhez szükséges, megközelítően elfogadható pontosságú alapadatokat.

A választékbővülés készletekre gyakorolt hatásának megállapítása

A választékalakulás hatásának vizsgálatakor abból az extrém esetből indulunk ki, hogy:

feltételezzük a forgalom változatlanságát, vagyis a tervidőszak forgalma a_f , továbbá,

azt az esetet vizsgáljuk, amikor az újonnan bevezetésre kerülő választékot az ország valamennyi ruházati cikket árusító boltja tartani fogja.

Ez esetben a forgalom lebonyolításához szükséges készletek növekedése a választék bővülésével lesz egyenesen arányos. Ez azzal magyarázható, hogy a választék bővülése esetén egy-egy választékelem előfordulásának valószínűsége a változatlan terjedelmű forgalomban a választékbővüléssel arányosan csökken. Ezért a forgalom zavartalansága, a kereslet kielégítése csak arányosan nagyobb készletekkel lehetséges.

⁶ Részletesen lásd Berényi József: Választék és készlet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1958. 147. old.

Az egy választékelem előfordulási valószínűségét, illetve az ebben bekövetkező változásokat a következőképpen fejezhetjük ki:

$$\text{a forgalomnál: } R = \frac{a_f}{v_t} : \frac{a_f}{v_b} = \frac{v_b}{v_t}$$

$$\text{a készleteknél pedig: } R = \frac{a_k}{v_t} : \frac{a_k}{v_b} = \frac{v_b}{v_t},$$

ahol:

- R — az előfordulási valószínűség változása százalékban,
 v_b — a választék elemeinek átlagos száma a bázisidőszakban,
 v_t — a választék elemeinek száma a tervidőszakban.

A készletszükséglet pedig ez esetben:

$$a_k : \frac{v_b}{v_t} = a_k \frac{v_t}{v_b}$$

Vagyis a készletszükséglet a választék bővülésével arányos.

Igen kevés azonban annak valószínűsége, hogy a tervidőszak forgalma a bázisidőszak átlagos forgalmával azonos lesz. Kérdés, hogy miként fog alakulni a készletszükséglet, ha mind a választék, mind a forgalom változásával számolnunk kell.

Kiindulópontnak ismét az egy választéki elem előfordulási valószínűségét, illetve ennek változását tekintjük.

Megváltozott forgalom esetén az egy választékelem előfordulási valószínűsége:

$$\frac{1 \pm f}{v_t} \quad (\text{ahol } f \text{ — a forgalom változása százalékban}).$$

Az előfordulási valószínűség változása pedig:

$$R = \frac{1 \pm f}{v_t} : \frac{1}{v_b} = \frac{(1 \pm f) v_b}{v_t}$$

következésképpen a készletszükséglet:

$$K_v = a_k : \frac{(1 \pm f) v_b}{v_t} = \frac{a_k \frac{v_t}{v_b}}{1 \pm f}$$

ahol:

- K_v — készletszükséglet a választék változásának figyelembevételével, változó forgalom esetén.

Más szóval, a forgalom és a választék nagyságának változása esetén a változatlan forgalomra megállapított készletszükségletet módosítani kell a megnövekedett forgalomnak megfelelően.

A forgalom növekedése vagy csökkenése a választéktól függetlenül is változtatja a készletszükségletet. Ennek mértékét határoztuk meg a fajlagos készletszükséglet alapján. A választékbővülés hatásának meghatározásakor azonban

ettől időlegesen eltekintettünk. Biztosítanunk kell azonban e tényező további figyelembevételét is.

A készletszükséglet eszerint a választék bővülésének figyelembevétele után:

$$K_n + K_v$$

A következőkben még egy feltételezésünket kell helyesbíteni. A választék hatásának megállapítását célzó számítások megkezdésekor ugyanis azt feltételeztük, hogy az új választékot valamennyi ruházati cikket tartó bolt árusítani fogja. A valóságban ilyen eset nem fordulhat elő. Nyilvánvaló, hogy amennyiben az új cikkeket csak a boltok egy része fogja árusítani, a készletszükséglet az eddig számítottnál alacsonyabb lesz.

Az ezáltal előálló csökkentési lehetőség mértékét megközelítően jól becsülhetjük, ha a választékelemek előfordulási gyakoriságának értékét csökkentjük az adott (az új választékot is felölelő) árucsoport összkészleteinek az új választékot tartó boltokban fellelhető (az adott árucsoportához tartozó), készletekhez viszonyított arányának megfelelően. Vagyis: a forgalom lebonyolításához szükséges készletek mennyisége abban az esetben, ha a forgalom és a választék egyidejűleg növekszik és az új választékot csak a boltok egy része árusítja:

$$K_{fv} = K_n - K_v^a$$

és ebből

$$K_v^a = \frac{a_k \cdot b}{R_k \cdot b_n},$$

ahol:

- b – az új választékot is felölelő árucsoportoz tartozó cikkek készlete az új választékot is árusító boltokban,
- b_n – az új választékot is tartalmazó árucsoport átlagos összes készlete a számítások alapjául szolgáló időszakban.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a választék bővülése általában növelőleg hat a forgalom lebonyolításához szükséges készletigényre.

a) Változatlan forgalmat és országosan teljes választékot feltételezve a készletszükséglet a választékelemek számának növekedésével (vagy csökkenésével) egyenes arányban változik.

b) Amennyiben az adott árucsoport forgalma a választékelemek számának emelkedésével azonos mértékben növekszik, a választékbővülés nem befolyásolja a fajlagos készletigény alapján számított készletszükségletet.

c) Ha a forgalom emelkedésének üteme meghaladja a választék bővülésének ütemét, a forgalom viszonylag alacsonyabb készletekkel is lebonyolítható, mivel ez esetben csökkenthető az alapnak vett (a számítási időszak átlagának megfelelő) készletszükséglet.

d) A választék bővülésének a forgalom emelkedésénél nagyobb üteme esetén a forgalom lebonyolítása a fajlagos készletigény alapján meghatározottnál több, de az a) pontban említetttnél kevesebb készletet igényel.

e) Végül a választékbővülés készletigénye az új választékot tartó boltok és az adott árucsoportot is tartó összes bolt készletének egymáshoz viszonyított arányának megfelelően csökken.

V. A BOLTHÁLÓZAT SZAKOSÍTOTTSÁGÁNAK ÉS AZ ÁRUTERÍTÉS MÉLYSÉGÉNEK HATÁSA A KÉSZLETEK ALAKULÁSÁRA

A ruházati kiskereskedelemben a készletek szétaprózottsága és a bolti profilozás nem kielégítő mértéke következtében a készletek területi elhelyezkedéséről és összetételéről megbízható képet alkotni jelenleg nem lehet. Kétségtelen azonban, hogy — a legutóbbi néhány évben jelentkező fejlődés ellenére — az általában széles választékot igénylő ruházati cikkek forgalombahozatalával túlzottan sok bolt foglalkozik. 1960-ban az ország kiskereskedelmi boltjainak közel fele foglalkozott ruházati cikkek árusításával is.

Ennek következtében a boltok jelentős részében ruházati cikkekből csak deszortált, lényegében forgalomképtelen készlet van. 1959. január 1-re vonatkozó adatok szerint például a férfi felső ruházati cikket árusító boltok 48,9 százalékának 10 000 forint alatti készlete volt ebből az árucsoportból.

A ruházati cikket is árusító kiskereskedelmi boltok többségében a ruházati készletek volumene annyira alacsony, hogy azzal a forgalom szempontjából kielégítő választék nem biztosítható s így készletük az átlagosnál kevésbé mobil.

Nyilvánvaló, hogy a készletek elaprózottságának csökkentésével, a szakosítás és a boltprofilozás megfelelő szintig való növelésével számottevően csökkenteni lehet a forgalom készletszükségletét.

A boltok szakosításának hatása a készletekre

A szakosított ruházati boltoknál (beleértve az áruházakat is) 1959-ben az egy boltra jutó átlagos ruházati készlet 1,3 millió forint, az egyéb ruházati cikket is árusító boltoknál pedig 183 000 forint,

a ruházati készletek átlagos forgási sebessége ugyanakkor a szakboltoknál 3,62, az egyéb boltoknál pedig 1,66 volt.⁷ (Az egy boltra jutó évi átlagos forgalom 4,6 millió forint, illetve 303 800 forint.)

Nyilvánvaló, hogy a nem szakboltokban levő ruházati készletek teljes összpontosítása szakboltokban (ezek számának növelése nélkül), hozzávetőlegesen a szak- és az egyéb boltok ruházati készletének forgási sebessége közötti eltérés arányában csökkentené a kiskereskedelmi forgalom készletszükségletét.

Feltételezve a kiskereskedelem összes készleteinek szakboltokba történő összpontosítását, a kiskereskedelmi készletszükséglet csökkenését a következőképpen állapíthatjuk meg:

$$S_k = \frac{d_v}{d_s} \cdot B, \text{ továbbá } S_u = B - S_k$$

ahol:

- S_k — a korábban egyéb boltok által lebonyolított forgalom készletszükséglete a szakboltokban,
- S_u — a kiskereskedelem készletszükségletének csökkenése,
- d_v — forgási sebesség az egyéb boltokban,
- d_s — forgási sebesség a szakboltokban,
- B — az egyéb boltok ruházati készleteinek összege.

⁷ A Belkereskedelmi Kutató Intézet „A szocialista kiskereskedelem hálózata, szakosított-sága és készletei 1959. I. 1-én” c. kiadványa alapján.

A ruházati kiskereskedelem készletkészletének csökkenése teljes szakosítás esetén az 1959. évi tényszámok alapján

$$S_k = \frac{1,66}{3,62} \cdot 1762,5 = 809,0$$

$$S_u = 1762,5 - 809,0 = 953,5 \text{ millió forint lenne.}$$

Az egész ruházati forgalomnak a szakosított boltokban történő összpontosítása megvalósíthatatlan követelmény. A készletkészlet így csak a profilozás növekedési mértékének megfelelően fog csökkenni, illetve csökkenésének megfelelően emelkedni.

A profilozás mértékét a profilozott (illetve szakosított) boltoknak a boltok összes számához viszonyított aránya fejezi ki. Két időszak profilozottsági mutatójának viszonya pedig kifejezi a változás mértékét.

Figyelembe véve a profilozás változásait, a kiskereskedelem készletkészletének csökkenése:

$$S_s = S_u \cdot J$$

ebből

$$J = \frac{O_t}{O_b}$$

ahol:

- S_s — a készletkészlet csökkenése a profilozás figyelembevételével,
- J — a profilozás változásának mértéke,
- O_t — a szakboltok aránya a boltok összes számához viszonyítva a tervidőszakban,
- O_b — szakboltok aránya a bázisidőszakban.

Mint ahogy 1960-ban a szakosodás mértéke 1959-hez viszonyítva 11,4 százalékkal emelkedett, az 1959. évi kiskereskedelmi forgalom lebonyolítása az 1960. évi hálózattal 109,6 millió forinttal kevesebb kiskereskedelmi készletet igényelt volna.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a kiskereskedelmi hálózatban tervezett változások miként fogják befolyásolni a tervezett forgalom készletkészletét.

A profilozottság változásának hatása a kiskereskedelmi készletkészletre százalékban:

$$S_s^{\%} = \frac{S_s}{K_{fb}}$$

ahol:

- K_{fb} — kiskereskedelmi készletkészlet az adott árucsoportból a bázisidőszakban.

Az 1960. évben a profilozottságban bekövetkezett eltolódás így 3,2 százalékkal csökkenti a kiskereskedelmi készletkészletet. (Mert 1959-ben a kiskereskedelem ruházati összkészlete közel 3,5 milliárd forint volt.)

Az eddig elmondottakhoz szükséges néhány kiegészítő megjegyzést fűzni:

a) Számításainknál, mivel nem állottak rendelkezésre sem a ruházati cikkeket árusító bolthálózatról, sem a szakboltokban és egyéb boltokban tároló készletekről több évre vonatkozó adatok, egyetlen év adatait vettük bázisnak. Ez természetesen nem biztosít kellő objektív alapot a tervezéshez s csak kellő óvatosság mellett, a jelentős hibahatárok tudatában alkalmazhatók a közölt eredmények.

A szükséges pontosság elérésének feltétele, hogy annak a hosszabb időszaknak átlagaiból induljunk ki, amelynek alapján a fajlagos készletkészlet meghatározása történt. Ennek feltételei azonban csak a következő években fognak létrejönni.

b) Az ebben a fejezetben közölt számításokkal azt a módszert mutattuk be, amelynek segítségével meghatározható a bolthálózat profilozottságában bekövetkezett változások hatása a kiskereskedelem készleteire. A kereskedelem ruházati összkészletében bekövetkező változások figyelembevételére — két különböző eredményt adó — eljárás kínálkozik.

Meg lehet a változás hatását állapítani oly módon, hogy a fajlagos készletigény alapján külön határozzuk meg a kis- és nagykereskedelem készletkészletét. A hálózatban történt változások hatásával (az $S_s^{\%}$ mutatóval) ez esetben csak a kiskereskedelem készleteit korrigálnánk.

Véleményünk szerint ez az eljárás azonban helytelen, mert a hálózatban bekövetkezett változások a nagykereskedelem készleteire is hatással vannak. Egy erősebben profilozott bolthálózat áruellátását a nagykereskedelem viszonylag kisebb készletekkel is biztosítani tudja.

Helyesebbnek tűnik ezért, ha a kiskereskedelmi hálózatnak a kiskereskedelmi készletekre kifejtett hatását kifejező mutatóval nemcsak a kiskereskedelmi, hanem az összes készleteket korrigáljuk, figyelembe véve természetesen a nagy- és kiskereskedelem részesedési arányát is.⁸

A szakosodás növekedésének hatása az összes készletre e szerint

$$S_k = (2 K) \cdot S_s^{\%}$$

ahol:

S_k — a szakosodás hatása az összes készletre,
 K — a kiskereskedelem készletszükséglete.

Az összes készlet százalékában kifejezve pedig

$$S_s^{\%} = \frac{S_k}{K_{tf}}$$

ahol:

K_{tf} — a tervezett forgalom összes készletszükséglete (kis- és nagykereskedelmi készletszükséglet együtt).

A ruházati cikket árusító bolthálózat profilozására s ezen keresztül a készletszükséglet csökkentésére a következő években számottevő lehetőségek vannak. Általában kívánatosnak tekinthető — a rövidárú és néhány egyéb napi szükségletet kielégítő cikk kivételével — a ruházati cikket árusító bolthálózat profilozása és szűkítése. Ezáltal elérhető lenne a gazdaságosabb készletfelhasználás mellett a színvonalasabb választék biztosítása is.

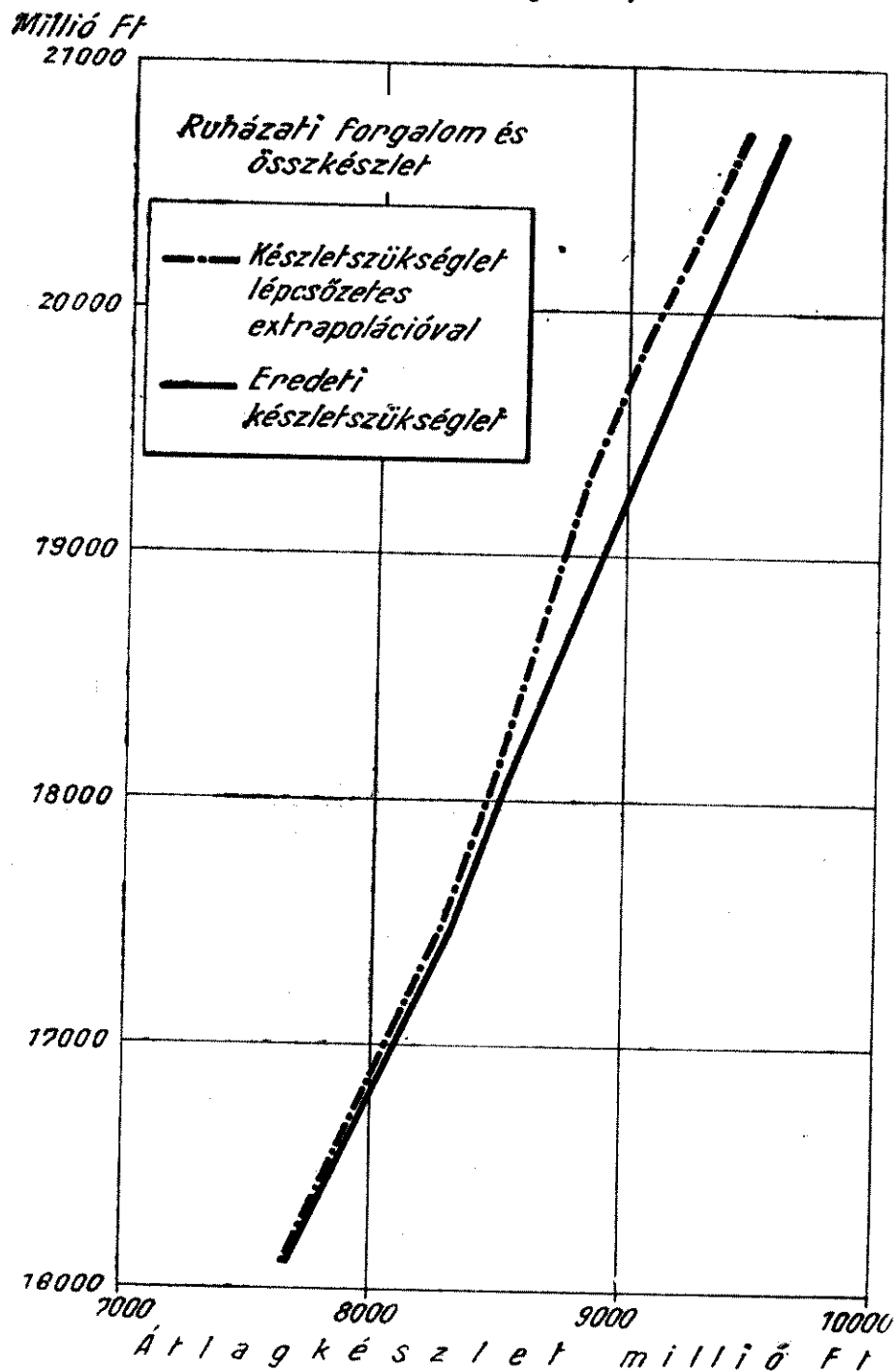
VI. A SZÁMÍTÁSOK ELVÉGZÉSÉVEL KAPCSOLATOS NÉHÁNY EGYÉB KÉRDÉSRŐL

Az extrapoláció végrehajtására vonatkozóan eddig elmondottak csak megközelítő pontosságú eredményt nyújtanak a második (példánkban 1962. év) és az ezt követő évekre vonatkozóan. A forgalom és ennek következtében a készletek összetételben történő eltolódások, továbbá a végrehajtott egyéb korrekciók ugyanis megváltoztatják az egységnyi forgalomra jutó készletlekötés mértékét, s ezáltal évenként változik a forgalomnövekedés fajlagos készletszükséglete is.

Pontosabb eredményt kaphatunk, ha az extrapolációt lépcsőzetesen hajtjuk végre. Ez esetben az első év készletszükségletének meghatározása után a bázisul szolgáló idősort kiegészítjük az első tervév adataival. A kibővített idősor alapján ismételtén kiszámított fajlagos készletszükséglet alapján extrapolálunk a második évre. A következő évek készletigényének meghatározásánál pedig a számításokat értelemszerűen évenként meg kell ismételni.

A lépcsőzetes extrapoláció lehetővé teszi, hogy a valódi tendenciáknak az eddigiéknél pontosabban megfelelően határozzuk meg a készletek alakulását. Ezt tükrözi a 3. ábra is.

⁸ Ez esetben feltételezzük, hogy a kiskereskedelmi hálózatban bekövetkező változások esetén a nagy- és kiskereskedelem készletaránya nem változik. Feltehető azonban, hogy ez nem egészen így van. Külön vizsgálatokat kellene ezért végezni annak meghatározására, hogy milyen készletet igényel a nagykereskedelemben egy szaktöltés és egy egyéb bolt ellátása.

3. ábra. Az átlagkészlet a forgalom függvényében
(lépcsőzetes extrapoláció)

Az eddigiekben a ruházati kereskedelem készleteit egységes egészként vizsgáltuk s lényegében a kiskereskedelmi forgalomhoz viszonyítottuk. A gyakorlatban azonban szükséges külön-külön is vizsgálni a nagy- és a kiskereskedelem készleteinek alakulását, illetve az összes készlet megoszlását e két terület között.

E követelmény azt jelenti, hogy külön kell meghatározni a kis- és külön a nagykereskedelmi készletszükségletét a kiskereskedelmi forgalom függvényében. Ez esetben azonban a nagykereskedelmi készletszükségletnél további tényezőket is, így a nagy- és kiskereskedelmi készletek közötti kölcsönös összefüggések alakulásának hatását a nagykereskedelmi készletszükségletre, figyelembe kell venni. Számolni kell azzal is, hogy a nagykereskedelmi készletezés funkciói közé tartozik a termelés és a forgalom közötti időeltolódások hatásának kiegyenlítése is stb.

Ez utóbbi kérdésekkel azonban ehelyütt nem foglalkozunk, mivel megoldásuk külön vizsgálatokat követel meg egyrészt a nagy- és kiskereskedelem, másrészt pedig a kereskedelem és az ipar közötti kapcsolatok rendszerére vonatkozóan.

A NEMZETI JÖVEDELEM ÉS AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS KAPCSOLATA MAGYARORSZÁGON

DR. SUGÁR GYÖRGY

E tanulmány az állami költségvetést mint a nemzeti jövedelem elosztásának, újraelosztásának és felhasználásának eszközét tárgyalja a két világháború közötti és a felszabadulás utáni időszakban. Ennek keretében mindenekelőtt bemutatom, hogy az egyes években a nemzeti jövedelemnek mekkora hányada került a költségvetésen keresztül elosztásra, és hogy ennek a résznek a nagyságát milyen tényezők befolyásolták (1). A továbbiakban az állami költségvetés eredeti (2) és származékos (3) jövedelmeivel, végül pedig a költségvetésbe bevont eszközök újraelosztásával (4) foglalkozom.

1. A NEMZETI JÖVEDELEMNEK A KÖLTSÉGVETÉSEN KERESZTÜL ELOSZTÁSRA KERÜLŐ RÉSZE

A nemzeti jövedelem a termelőfolyamat végén eredeti jövedelmekre oszlik. Mint ismeretes, eredeti jövedelemben részesülnek a termelő ágak dolgozói és termelőeszközeinek tulajdonosai (kapitalista viszonyok között a tőkések, szocialista viszonyok között a szocialista állam és a szövetkezetek, valamint a kisárutermelők). A nemzeti jövedelem elosztása azonban ezzel még nem fejeződött be, újraelosztásra van szükség ahhoz, hogy a megtermelt nemzeti jövedelem végső felhasználásra kerüljön.

A nemzeti jövedelem elosztása kapitalista viszonyok között kis részben,¹ szocialista viszonyok között döntően az állami költségvetésen keresztül történik.

Az állami költségvetés a termelőeszközök magántulajdonán alapuló kapitalista gazdaságban a nemzeti jövedelemnek csupán kis részére tesz szert, főleg származékos jövedelem formájában. Így volt ez a feudál-kapitalista Magyarországon is. A felszabadulás után, de különösen a proletárdiktatúra megszilárdulása után ez a helyzet megváltozott. A termelőeszközök döntő többsége társadalmi tulajdonba került, s így az állam — mint a termelőeszközök tulajdonosa — jelentős eredeti jövedelemre tehetett szert. A szocialista államban a nemzeti jövedelemnek lényegesen nagyobb része kerül az állami költségvetésen keresztül elosztásra, mint a tőkés államban. Ez természetes is, hiszen a kapitalizmusban az állam — néhány nagyüzemet kivéve — nem tulajdonosa a termelőeszkö-

¹ Ez a hányad a kapitalizmus általános válságának az időszakában — mint ismeretes, különösen a militarizálódással összefüggésben — növekvő részt tesz ki.

zöknek, a gazdaság irányítása nincs az állam kezében, s ezért elsősorban az igazgatási és elnyomó funkciók gyakorlásához szükséges eszközöket vonja be az állami költségvetésbe. Ezzel szemben a szocialista állam mint a gazdaság legfőbb irányítója és mint a termelőeszközök döntő részének tulajdonosa bevonja az állami költségvetésbe mind a gazdasági funkciók ellátásához, mind a kulturális, szociális, egészségügyi, igazgatási és védelmi feladatok ellátásához szükséges pénzeszközöket is. Így módon a szocialista állam költségvetésének volumene lényegesen nagyobb, mint a kapitalista államé.

A magyar nemzeti jövedelemnek az állami költségvetésen keresztül elosztásra került hányadát az alábbi adatok szemléltetik.

4 nemzeti jövedelemnek a költségvetésen keresztül elosztásra kerülő része

Év	Százalék	Év	Százalék
1928/29	31	1953	71
1932/33	42	1954	65
1938/39	40	1955	61
1949	49	1956	61
1950	59	1957	54
1951	56	1958	58
1952	77	1959	52
		1960	53

A nemzeti jövedelemnek a költségvetésen keresztül elosztásra kerülő része az egész években igen különböző mértékű volt: 31 és 77 százalék között változott, az arányok kialakulásánál különböző okok játszottak közre.

Nézzük először a kapitalista Magyarország idevonatkozó adatait. A vizsgálat céljára az 1928/29., 1932/33. és 1938/39. éveket választottam, mert az 1928/29. és az 1938/39. költségvetési év a gazdasági válságot, illetve a második világháborút megelőző utolsó év volt, az 1932/33. év pedig a válság mélypontját jelentette.

A legszembeütőbb, hogy az 1928/29. évi 31 százalékkal szemben 1932/33-ban 42 százalék volt a nemzeti jövedelemnek a költségvetésen keresztül futó hányada. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az állami feladatok nagymértékű növekedése következtében vált szükségessé a nemzeti jövedelem ilyen nagy részének bevonása. Az arányszám növekedését nem az állami feladatok megnövekedése, hanem a nemzeti jövedelem csökkenése okozta. Magyarország nemzeti jövedelme 1928/29-ről 1932/33-ra mintegy 40 százalékkal csökkent, a költségvetés volumenének csökkenése pedig ugyanezen idő alatt csupán 20 százalékot tett ki.

A gazdasági fellendülés idején a nemzeti jövedelem évről évre növekedett, és 1938-ban 40 százaléka futott keresztül az állami költségvetésen. A válság utáni években a megszilárdult gazdasági helyzetben a nemzeti jövedelem nagyobb ütemben nőtt, mint az állami költségvetés. Ennek a tőkés viszonyok között rendkívül magas elosztási aránynak kialakulásában lényegében két tényező játszott közre. Egyrészt a folyó áron számított nemzeti jövedelem² az 1938/39. költségvetési évben a válságot megelőző 1928/29. évinél mintegy 10 százalékkal volt alacsonyabb, mert az árak — elsősorban a mezőgazdasági termékek árai — lényegesen csökkentek 10 év alatt. (A nemzeti jövedelem volumene

² A nemzeti jövedelmet — tekintettel arra, hogy a költségvetéssel kapcsolatban vizsgáljuk — folyó áron számítjuk, így az árrendszerben bekövetkezett változásokat is tükrözi. A költségvetést emellett befolyásolja a finanszírozási rendszer változása is.

egyébként növekedett.) Másrészt a költségvetés — az ún. győri programmal és a felvidéki területváltással összefüggésben — aránytalanul felduzzadt. Az 1938/39. évi költségvetés tényleges kiadásai lényegesen túllépték az előirányzatot, és e túlkiadásoknak mintegy 25 százalékát az ezen területekkel kapcsolatos többlet-kiadások okozták. Az 1938/39. évi adatok elemzésénél e tényezőket nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A felszabadulás — pontosabban a proletárdiktatúra kialakulása — után a helyzet lényegesen megváltozott. Az államhatalom jellegében bekövetkezett alapvető változást az állami költségvetés és a nemzeti jövedelem kapcsolatában is minőségi változás követte. 1949-ben a nagyüzemek államosítása után a nemzeti jövedelemnek már 49 százaléka, 1950-ben, a 20 alkalmazottnál többet foglalkoztató üzemek állami kezelésbe vétele után pedig 59 százaléka utott keresztül az állami költségvetésen. (Ez ideig az összefüggés nyilvánvaló, mivel az állami tulajdonban levő vállalatoknál termelt nemzeti jövedelem nagyrésze forgalmi adó, nyereségbefizetés és társadalombiztosítási befizetés formájában közvetlenül kerül az állami költségvetésbe.) Legmagasabb volt ez az arány 1952-ben, amikor a nemzeti jövedelemnek 77 százaléka futott keresztül az állami költségvetésen. Később azonban fokozatosan csökkent, és 1960-ban 53 százalék volt.

Ahhoz, hogy az arányok alakulását megértsük, röviden meg kell vizsgálni azokat az okokat, amelyek ezen arányok kialakulásához vezettek. Itt elsősorban az állam jövedelemszabályozó szerepével, vagyis a jövedelemelvonás módjával kell foglalkozni. Minthogy az állami költségvetés bevételeinek túlnyomó többsége az állami vállalatoktól származik, ezért elsősorban az állami vállalatok szemből kialakult jövedelemelvonást ismertetem.

Az állami vállalatok tiszta jövedelmének elvonása kapcsolódhat

- a) közvetlenül a termékhez (forgalmi adó),
- b) a vállalati gazdálkodás eredményéhez (nyereségbefizetés),
- c) az élő munkához (társadalombiztosítási járulék és illetményadó),
- d) a holt munkához (állóeszköz-használati díj, kamat stb.).

Fentiek közül — témánk szempontjából — az első három elvonási forma lényeges, ezért a következőkben ezeket tárgyalom.

A *forgalmi adó* — természeténél fogva — az állami költségvetésnek a legmegbízhatóbb bevételi forrása. A forgalmi adó színvonalát lényegében a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek az ár- és bérrendszerben való tükröződése határozza meg. Minthogy a jövedelemelvonási rendszernek nálunk is — mint minden szocialista országban — fő feladata, hogy a tervben foglalt feladatok végrehajtásához szükséges pénzeszközöket biztosítsa, ezért az állam a vállalatainál jelentkező tiszta jövedelemnek minél közvetlenebb módon való megragadására törekedett. Ebből következik, hogy az egyes termékekhez a legközvetlenebbül kapcsolódó jövedelemelvonási formát — tehát a forgalmi adót — igyekezett fejleszteni. Ez — a többi adójellegű elvonási forma fenntartása mellett — a nyereség bizonyos részének forgalmiadóssítása útján történt. 1950-től az önköltség 2 százalékát meghaladó nyereség forgalmiadóssítására került sor, majd 1954-ben új forgalmiadó-kulcsokat állapítottak meg, és ezek lényegében 1959. január 1-ig nem változtak.

Az 1959. január 1-i termelői árrendezés és az egyidejűleg bevezetett új finanszírozási rendszer nagymértékben megváltoztatta a költségvetés vállalati

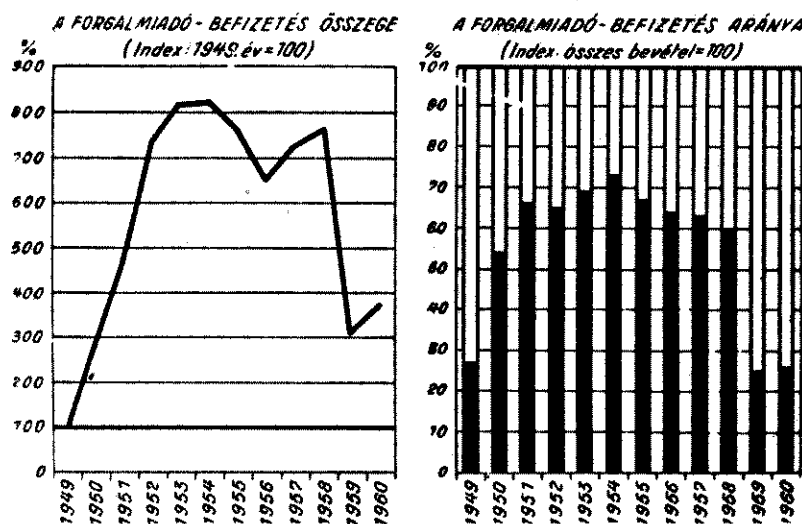
bevételeinek az összetételét: jelentősen csökkent a forgalmi adó, és növekedett a nyereségbefizetés. A dotáció megszüntetése is csökkentette a költségvetés forgalmiadó-bevételeit. Ennek következtében csökkent a költségvetés volumene, kisebb a nemzeti jövedelem költségvetésén keresztül elosztott része, noha lényeges változás a feladatok ellátásában nem történt, csupán a finanszírozási rendszer változott. Ekkor vezették be újra az élő munkához kapcsolódó jövedelemelvonás egyik formáját, az illetményadót, amelyet a termelővállalatok béralapjuk után fizetnek (15⁰/₀). Ennek volumene az összes költségvetési bevételnek mintegy 6—8 százaléka. Az 1959 óta eltelt rövid időszak bebizonyította, hogy a „többszörös” elvonási rendszer (forgalmi adó, illetményadó, nyereségbefizetés) akkor is szilárdan biztosítja az állam bevételeit, ha nem elsősorban a forgalmi adóból származó bevételekre épül. Ehhez természetesen a réginél helyesebb arányok kialakítására és a vállalati érdekeltég alapján álló nyereség-részesedési rendszer bevezetésére volt szükség.

Az elmúlt évek során az állami vállalatok forgalmiadó-befizetése az állami költségvetésbe a következőképpen alakult.

Az állami vállalatok által az állami költségvetésbe befizetett forgalmi adó összege az összes költségvetési befizetés százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	27	1955	67
1950	54	1956	64
1951	66	1957	63
1952	65	1958	60
1953	69	1959	25
1954	73	1960	26

1. ábra. Az állami vállalatok által befizetett forgalmi adó összegének és arányának alakulása

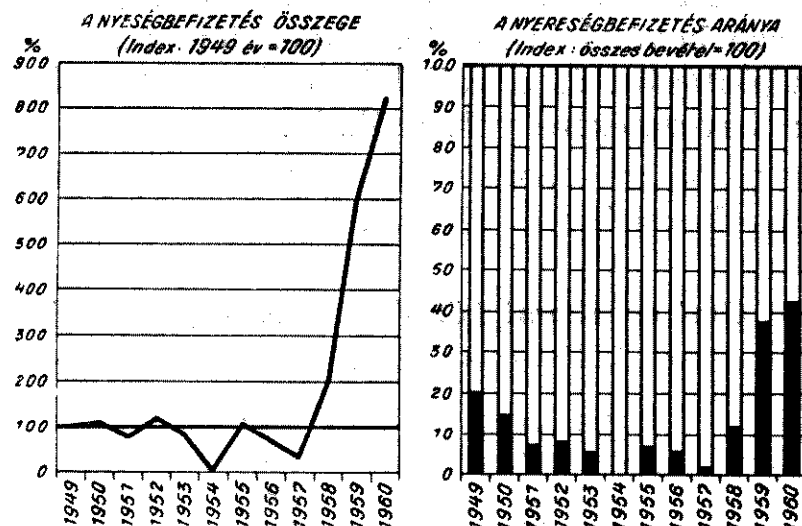

A nyereségbefizetésnek 1958 végéig lényegesen kisebb szerepe volt az állami költségvetés bevételei szempontjából. Míg a forgalmi adó a vállalati befizetéseknek mintegy 80—90 százalékát tette ki, addig a nyereségbefizetés általában 10 százalék körül mozgott, csupán az 1950. és az 1958. évben volt ennél lényegesen több (21, illetve 17 százalék). 1959 óta — a már említett okok miatt — a vállalati befizetéseknek több, mint fele — 1959-ben 53, 1960-ban pedig 56 százaléka — a nyereségbefizetésből származott.

**Az állami vállalatok nyereségbefizetése az állami költségvetésbe
az összes költségvetési befizetés százalékában**

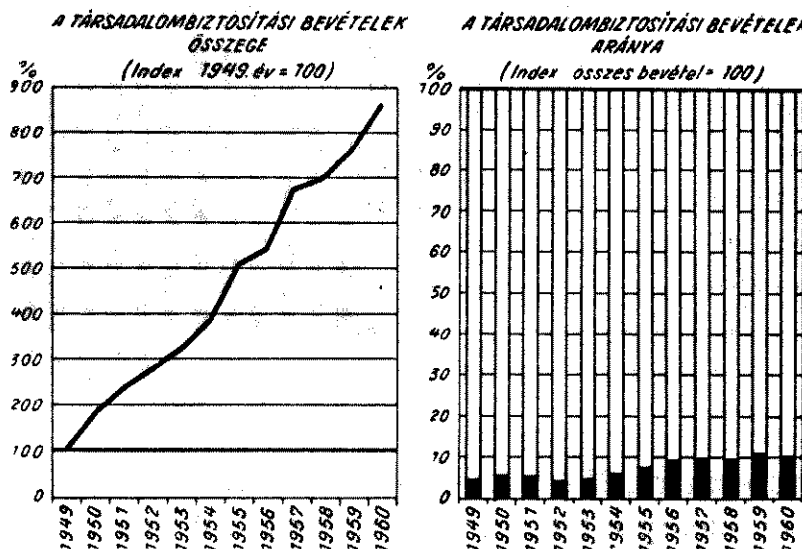
Év	Százalék	Év	Százalék
1949	20,1	1955	6,9
1950	14,8	1956	5,7
1951	7,7	1957	1,9
1952	8,2	1958	12,1
1953	5,5	1959	37,8
1954	—	1960	42,5

2. ábra. Az állami vállalatok által befizetett nyereség összegének és arányának alakulása

Ami a társadalombiztosítási járulékot illeti, összegét tekintve a két előző jövedelemelvonási forma közt foglal helyet. Ennek növekedése a legegyszerűsebb, hiszen közvetlenül az élő munkához kapcsolódik, és — ha százalékos kulcsa az évek során nem változik — a beralap növekedésével arányosan nő. Ilyen körülmények között — a forgalmiadó-bevételek mellett — ez is pontosan megtervezhető bevétel, és így biztos forrása az állami költségvetésnek.

3. ábra. Az állami költségvetés társadalombiztosítási bevételei összegének és arányának alakulása

Míg a vállalati forgalmiadó- és nyereségbefizetés csupán az állami vállalatoktól származik, addig az állami költségvetés társadalombiztosítási bevételei mind az állami, mind a szövetkezeti és a magánszektor befizetéseit is tartalmazzák.

Az állami költségvetés társadalombiztosítási bevételei az összes költségvetési bevétel százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	4,6	1955	7,5
1950	5,7	1956	9,1
1951	5,4	1957	9,9
1952	4,2	1958	9,6
1953	4,6	1959	10,9
1954	5,9	1960	10,1

A szövetkezeti szektor a társadalombiztosítási járulékon kívül forgalmi és jövedelemadót is fizet be az állami költségvetésbe, ezek volumene azonban igen kicsi: az 1960. évi költségvetésnek például mindössze 3,0 százalékát tette ki. A lakosság — a már említett társadalombiztosítási járulékon kívül — adóbefizetéssel járul az állami költségvetés bevételeihez. (1950-től 1956-ig a lakosság államkölcson-befizetései is szerepeltek az állami költségvetés bevételei között.) A lakosság adói: az általános jövedelemadó, a házadó, a földadó, a szekérfuvarosok adója, a munkaviszonyon kívül állók jövedelemadója, a magánszektor forgalmi adója, a borforgalmi adó stb. A lakosság adóbefizetésének összege 1958-ban volt a legmagasabb, de aránya ekkor sem érte el az összes költségvetési bevételek 10 százalékát. A korábbi években — az 1949—1951. éveket kivéve — ez az arány mindig alacsonyabb volt. (A lakossági adóbefizetésekkel e tanulmány keretében nem kívánok bővebben foglalkozni.)

A nemzeti jövedelemnek a költségvetésen keresztülfutó hányada — a felszabadulás óta — bizonyos mértékig a mindenkor gazdaságpolitikának, ár- és finanszírozási rendszernek a függvénye. 1949-ben — jóllehet a nagyüzemek államosítása megtörtént — a még megmaradó, gazdaságilag erős magánszektor súlya azt eredményezte, hogy a nemzeti jövedelemnek „csupán” 49 százaléka futott keresztül az állami költségvetésen. Az állami és a magánszektor egymáshoz való viszonyát ekkor nemcsak a nemzeti jövedelem termelésében való részvételük jellemezte, hanem az is, hogy a költségvetés összes bevételeinek mintegy 40 százaléka a lakosság adóbefizetéseiből származott. (Az 1949. évi adóbefizetésben elhanyagolható töredéket — mintegy 2 százalékot — képviselnek a bérből és fizetésből élők befizetései.) Jellemző, hogy ebben az évben a vállalati forgalmi adó az összes költségvetési bevételeknek 27 százalékát tette ki az 1958. évi 60 százalékkal szemben.

A következő években a magánszektor következetes visszaszorítása, az 1951. decemberi árrendezés, valamint a vállalati jövedelmek mind nagyobb részének közvetlen formában történő elvonása következtében a nemzeti jövedelem költségvetésen átfutó hányada fokozatosan emelkedett, és 1952-ben elérte a legmagasabb szintet. Akkori gazdaságpolitikánkat a túlzott központosításra való törekvés jellemezte, és ez megmutatkozik abban is, hogy míg 1949-ben a vállalati befizetések az összes költségvetési bevételeknek 47 százalékát tették ki, addig 1952-ben már ez az arány elérte a 82 százalékot.

A központosításra való törekvések hatása a költségvetés kiadási oldalán is jelentkezett. Ez elsősorban a beruházásoknál mutatkozott meg: az 1951—1953. években az állami beruházásokat teljes egészében az állami költségvetés finanszírozta. Később ez az arány egyre kisebb lett és jelenleg 60—70 százalék között mozog.

*A költségvetésből finanszírozott beruházások az összes
állami beruházások százalékában*

Év	Százalék	Év	Százalék
1950	96	1955	69
1951	100	1956	67
1952	100	1957	60
1953	100	1958	60
1954	97	1959	68
		1960	63

1954-től a gazdálkodó szervek pénzügyi önállósága nagyobb lett, amit az is mutat, hogy az állami beruházásoknak most már jelentős részét vállalati eszközökből valósították meg. Ezt az tette lehetővé, hogy a korábban központosított bevételek egy részét átengedték a vállalatoknak. Ezáltal csökkent a nemzeti jövedelemnek a költségvetésen keresztülfutó hányada, hiszen az átengedett részt a vállalatok közvetlenül használták fel, ez tehát nem került a költségvetésen keresztül újraelosztásra. A vállalati befizetések 1952-ben — mint már említettem — az összes költségvetési bevételek 82 százalékát tették ki, majd 1959-ig állandóan csökkentek — 1953-ban 80, 1955-ben 76, 1959-ben 72 százalék volt —, 1960-ban viszont 75 százalékra emelkedtek.

Összefoglalva megállapítható, hogy a nemzeti jövedelemnek az állami költségvetésen keresztülfutó hányadát elsősorban a jövedelemelvonási rendszer és az ezzel szorosan összefüggő ár- és finanszírozási rendszer együttes hatása határozza meg és alakítja ki.

2. AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS EREDETI JÖVEDELMEI

A költségvetés eredeti jövedelmeit a termelő állami vállalatok befizetései alkotják. A két világháború közötti időszakban az állam tulajdonában csak igen kevés vállalat volt, és ezeknek is egy része nem végzett értékelhető tevékenységet (nem termelő vállalatok). Éppen ezért a termelő vállalatok költségvetési befizetése — vagyis az állam eredeti jövedelme — aránylag kevés volt, soha sem haladta meg az összes költségvetési bevételeknek a 20 százalékát. Az állami vállalatok azonban ebben az időben bruttó finanszírozási rendszer alapján kapcsolódtak a költségvetéshez, nettó finanszírozási rendszer esetén — mely nálunk 1949 óta van érvényben — az állami vállalatok befizetéseinek aránya a 20 százaléknál is lényegesen kisebb lenne.³

Az állam eredeti jövedelme — amely a termelő állami vállalatok forgalmi-adó-, nyereség-, társadalombiztosítási és egyéb befizetéseit tartalmazza — 1949-től 1960-ig a következőképpen alakult.

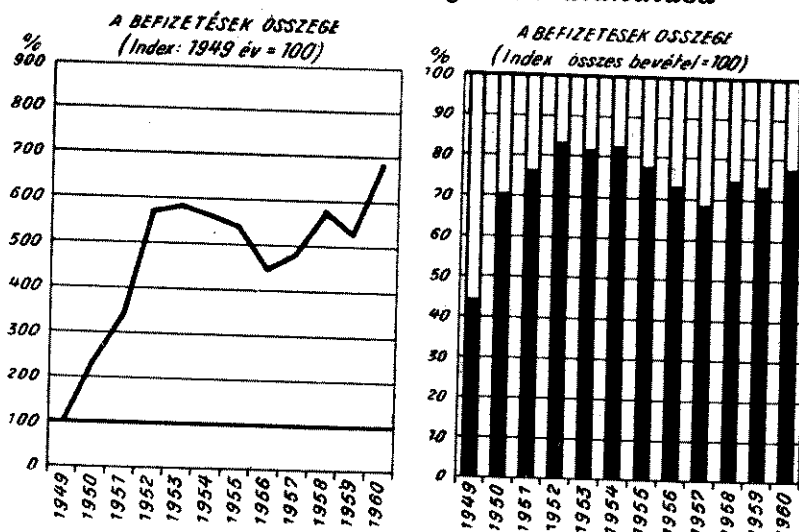
*A termelő állami vállalatok költségvetési befizetései
az összes költségvetési bevétel százalékában*

Százalék	Év	Százalék	
1949	44,2	1955	77,6
1950	70,2	1956	73,1
1951	76,5	1957	68,7
1952	83,1	1958	74,6
1953	81,4	1959	73,1
1954	82,4	1960	77,4

³ Bruttó finanszírozási rendszer esetén a vállalatok összes bevételükkel és összes kiadásukkal, nettó finanszírozási rendszer esetén csupán a társadalmi tiszta jövedelemmel (forgalmi adó, nyereségbefizetés és társadalombiztosítási járulék) mint befizetéssel, illetve a veszteségtérítéssel és a dotációval mint kifizetéssel kapcsolódnak a költségvetéshez.

A felszabadulás után az arányok lényegesen megváltoztak. Az 1949 utáni adatok nem hasonlíthatók össze a felszabadulás előttiekkel. Ennek oka azonban nem csupán a finanszírozási rendszer különbsége, hanem az is, hogy a vállalati befizetések tartalma jelentősen megváltozott.

4. ábra. A termelő állami vállalatok költségvetési befizetései összegének és arányának alakulása

Összehasonlítva a felszabadulás előtti és utáni költségvetést megállapíthatjuk, hogy a szocialista állam költségvetése döntően a tulajdonában levő vállalatok befizetéseire, eredeti jövedelmére épül. A kapitalista állam költségvetésének vállalati kapcsolatai viszont világosan mutatják azt a tényt, hogy a gazdaság irányítása nincs az állam kezében.

3. AZ ÁLLAMI KÖLTSEGVETÉS SZÁRMAZÉKOS JÖVEDELMEI

Az állami költségvetés származékos jövedelmeinek kategóriájába a nem termelő állami vállalatok, a szövetkezetek és a lakosság befizetései tartoznak.

a) A nem termelő állami vállalatok befizetései

A nem termelő állami vállalatok költségvetési befizetései az állam számára már nem eredeti, hanem származékos jövedelmet jelentenek. Az állam azonban a tulajdonában levő nem termelő vállalatok bevételeivel is rendelkezik, a jövedelemelvonás különböző formáit ezekkel szemben is alkalmazza.

A két világháború közötti időszakban az állami tulajdonban levő nem termelő vállalatok költségvetési befizetései 15 százalék körül ingadoztak: az 1928/29. költségvetési évben a költségvetés összes bevételeinek 14,5, 1932/33-ban 16,1, 1938/39-ben 13,3 százalékát tették ki.

1949 után a nem termelő vállalatok költségvetési befizetéseinek jelentősége csökkent.

A nem termelő állami vállalatok költségvetési befizetései az összes költségvetési bevétel százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	6,1	1955	3,3
1950	4,3	1956	3,4
1951	3,1	1957	3,3
1952	2,3	1958	3,8
1953	2,3	1959	5,3
1954	2,3	1960	4,5

Az arányok változására igen jellemző, hogy míg a felszabadulás előtti időszakban a nem termelő vállalatok költségvetési befizetései megközelítették a termelő vállalatokét, addig 1949 óta befizetések alig 5—10 százalékát teszik ki a termelő vállalatok befizetéseinek.

b) A szövetkezetek befizetései

Az állam jövedelemelvonó tevékenysége a szövetkezetekre is kiterjed. A szövetkezetek forgalmi, jövedelem- és illetményadó, valamint társadalombiztosítási járulékot fizetnek be az állami költségvetésbe. A szövetkezetek ezenkívül a kapott hosszú- és középlejártú hitelek visszafizetésével is emelik a költségvetés bevételeit. Mindezek azonban együttesen is csak kis töredékét alkotják a költségvetés bevételeinek.

A szövetkezetek befizetései az állami költségvetésbe az összes költségvetési bevétel százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	0,2	1955	3,1
1950	0,9	1956	3,2
1951	1,4	1957	4,7
1952	2,1	1958	3,3
1953	2,2	1959	3,3
1954	2,9	1960	3,9

A szövetkezeti szektor költségvetési befizetései — amelyben a nem termelő ágazatban működő szövetkezetek befizetései is szerepelnek — 1960-ban mindössze 11,5 százalékát tették ki az e szektorban létrehozott nettó termelési értéknek.⁴

c) A lakosság befizetései

A felszabadulás előtti Magyarországon a költségvetés bevételei döntően a lakosság befizetéseire épültek: 1928/29-ben 60,7, 1932/33-ban 58,6, 1938/39-ben 57,1 százalékát tették ki az összes költségvetési bevételnek. A lakosság befizetéseinek legnagyobb részét az adóbefizetések alkották. Ezek az adók magukban foglalják a nagy- és kistőkésékek adóit. Nyilvánvalóan jelentős összeget tesznek ki a tőkésékek által fizetett adók. (Más kérdés, hogy ezeknek áthárítása a dolgozókra milyen módon történt.)

1. tábla

A lakosságtól származó összes befizetések megoszlása (Index: a lakosság összes befizetései = 100)

Év	Adók összesen	Ebből fogyasztási adók	Egyéb*	Befizetés összesen
1928/29.....	96,2	45,3	3,8	100,0
1932/33.....	97,0	35,1	5,0	100,0
1938/39.....	92,7	35,3	7,3	100,0

* Az egyéb befizetésekben a tandíjak, a különböző bírságok és büntetések, az ápolási díjak, a házbérek stb. szerepelnek.

⁴ A szövetkezeti befizetéseknek termelő és nem termelő ágazatok szerinti bontását nem tartottam szükségesnek, mert a nem termelő ágazat részesedése az egészhez képest nem jelentős és a lényegét — azt, hogy az állam jövedelemelvonó tevékenysége a szövetkezetekkel szemben csekély — az adatok így is mutatják.

A szocialista állam jövedelemszabályozó szerepe a lakossággal szemben részben az ár- és bérarányok kialakításán, részben a lakosság adóztatásán keresztül érvényesül. (Itt természetesen csak a lakosságtól származó költségvetési bevételekkel foglalkozom.) Az adóbefizetésen kívül a lakosság egyéb befizetéseket is teljesít az állami költségvetésbe. Ilyenek például a kapott hitelek visszafizetése, tandíjak, a bölcsődei, az óvodai, a kórházi hozzájárulás díjai, a pénzbírságok, 1956-ig az államkölcsön-befizetések stb. Mindezek együttesen a vizsgált időszak alatt a következőképpen alakultak.

A lakosság befizetései az állami költségvetésbe az összes költségvetési bevétel százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	43,6	1955	13,3
1950	21,2	1956	13,3
1951	15,6	1957	13,6
1952	10,4	1958	14,0
1953	9,6	1959	14,0
1954	9,5	1960	10,0

A lakossági befizetéseknek nagy részét az adó- és az illetékbecfizetések teszik ki.

A lakosság befizetései egy része a termelő foglalkozásúaktól származik. Így a mezőgazdasági lakosság, a kisiparosok, az építőiparosok és a fuvarosok adó-, illeték- és társadalombiztosítási befizetése, valamint egyéb befizetéseik eredeti jövedelmeikből kerülnek elvonásra. A rendelkezésre álló adatok szerint az értékalkotó tevékenységet végző lakosság befizetései az összes lakossági befizetéseknek mintegy 70—80 százalékát teszik ki.

*

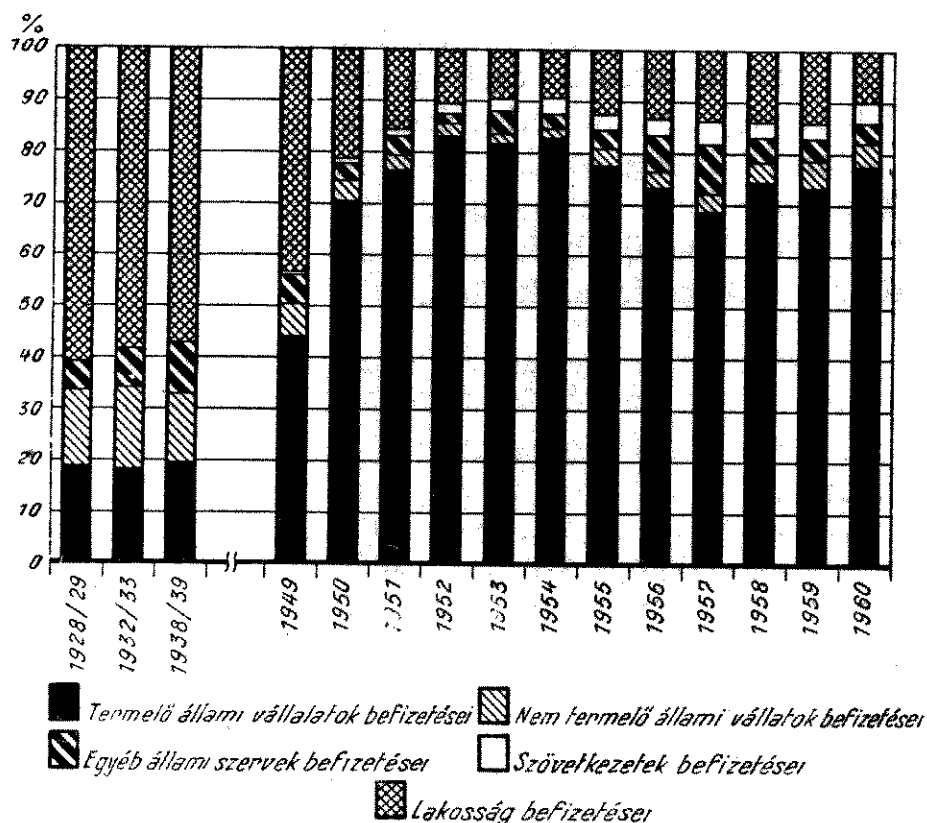
Összefoglalva a magyar állami költségvetés összes bevételei az elmúlt harminckét év alatt a következőképpen alakultak.

2. tábla

Az állami költségvetés bevételeinek megoszlása

Év	Termelő	Nem termelő	Állami vállalatoktól összesen	Állami szervezetektől	Állami szektortól összesen	Szövetkezetektől	Lakosságtól	Bevételek összesen
	állami vállalatoktól							
származó bevétel az összes bevétel százalékában								
1928/29	19,1	14,5	33,6	5,7	39,3	—	60,7	100,0
1932/33	18,3	16,1	34,4	7,0	41,4	—	58,6	100,0
1938/39	19,7	13,3	33,0	9,9	42,9	—	57,1	100,0
1949.....	44,2	6,1	50,3	5,9	56,2	0,2	43,6	100,0
1950.....	70,2	4,3	74,5	3,4	77,9	0,9	21,2	100,0
1951.....	76,5	3,1	79,6	3,4	83,0	1,4	15,6	100,0
1952.....	83,1	2,3	85,4	2,1	87,5	2,1	10,4	100,0
1953.....	81,4	2,3	83,7	4,5	88,2	2,2	9,6	100,0
1954.....	82,4	2,3	84,7	2,9	87,6	2,9	9,5	100,0
1955.....	77,6	3,3	80,9	3,7	84,6	3,1	12,3	100,0
1956.....	73,1	3,4	76,5	7,0	83,5	3,2	13,3	100,0
1957.....	68,7	3,3	72,0	9,7	81,7	4,7	13,6	100,0
1958.....	74,6	3,8	78,4	4,3	82,7	3,3	14,0	100,0
1959.....	73,1	5,3	78,4	4,3	82,7	3,3	14,0	100,0
1960.....	77,4	4,5	81,9	4,2	86,1	3,9	10,0	100,0

5. ábra. Az állami költségvetés bevételeinek megoszlása

4. A KÖLTSÉGVETÉSBE BEVONT ESZKÖZÖK ÚJRAELOSZTÁSA

Az előzőekben a költségvetés bevételeit források szerint vizsgáltam, most pedig azzal foglalkozom, hogy milyen célokra fordítják ezeket az összegeket. A költségvetési bevételek ugyanis az új beruházások fedezetei lehetnek, de emellett szolgálhatják az állami vállalatok finanszírozását és a költségvetési szervek kiadásait.

a) Beruházások költségvetési eszközökből

A két világháború közötti időszakban az állami költségvetésből finanszírozott beruházások részint a költségvetési szerveknél, részint az állami üzemeknél valósultak meg. Az állam szerepéből is következik, hogy ezek a beruházások rendkívül csekélyek voltak, az összes költségvetési kiadásoknak mintegy 3–4 százalékát (1928/29-ben 2,8, 1932/33-ban 4,1 és 1938/39-ben 4,2 százalékát) tették ki.

3. tábla

A beruházások megoszlása

Megnevezés	Beruházások megoszlása az		
	1928/29.	1932/33.	1938/39.
	évben az összes beruházások százalékában		
Erőszakszervezetek beruházásai	16,3	10,5	6,1
Kulturális jellegű beruházások	8,4	1,5	4,7
Gazdasági jellegű beruházások*	18,5	48,1	31,8
Állami üzemek beruházásai	29,9	35,3	54,7
Egyéb beruházások	26,9	4,6	2,7
<i>Beruházások összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

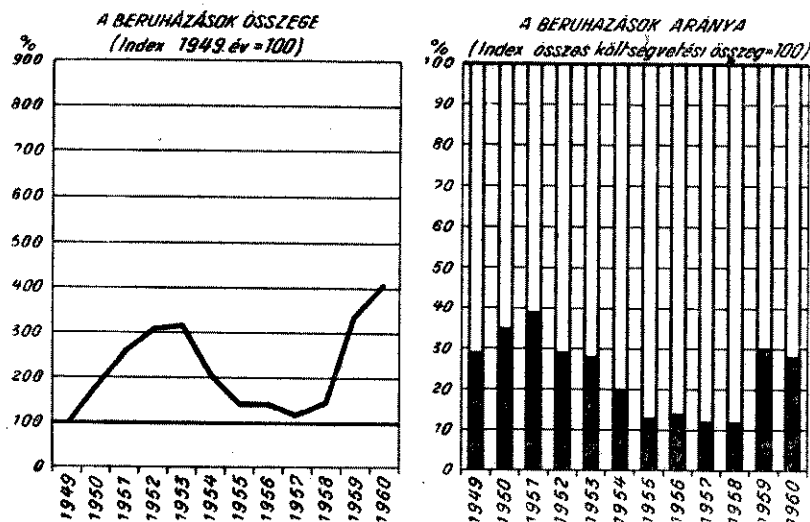
* Tartalmazza az utak, a hidak, a repülőtér építésére és bővítésére, a szabadkikötő bővítésére, valamint a vízszabályozással kapcsolatos beruházásokra folyósított összegeket.

A szocialista állam gazdasági funkciójából következően, a költségvetés beruházási kiadásai teljesen más képet mutatnak.⁵

A költségvetésből finanszírozott beruházások az összes költségvetési kiadás százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	29,6	1955	13,3
1950	35,3	1956	14,3
1951	38,7	1957	11,7
1952	28,6	1958	12,0
1953	28,2	1959	30,2
1954	20,0	1960	28,3

6. ábra. Az állami költségvetésből finanszírozott beruházások összegének és arányának alakulása

E beruházási adatokkal kapcsolatban megjegyzem, hogy a nemzeti jövedelemből beruházásokra fordított kiadások — a már említett 1951., 1952. és 1953. év kivételével — minden évben magasabbak voltak, mint a költségvetésből finanszírozott beruházások. Mivel e tanulmányban a nemzeti jövedelemnek a költségvetésen keresztül történő elosztását, illetve újraelosztását tárgyalom, itt nem kívánok kitérni a költségvetésen kívüli eszközökből megvalósított beruházások alakulásának ismertetésére, csupán utalok az 1. pontban ismertetett adatokra, amelyek a költségvetésből finanszírozott beruházások arányát szemléltetik.

b) Az állami vállalatok finanszírozása

A két világháború közötti időszak költségvetésének vállalati kiadásai a vizsgált években az összes költségvetési kiadásoknak mintegy 33 százalékát tették ki. (Ezek a kiadások — hasonlóan a bevételekhez — szintén nem hasonlíthatók össze a felszabadulás utáni évek vállalati kiadásaival egyrészt a finanszírozási rendszer már említett különbözősége, másrészt a kiadások tartalma miatt.) Az összes vállalati kiadásoknak több, mint 90 százalékát a MÁV, a Posta és a MÁVAG céljaira fordították.

A felszabadulás, illetve az 1949., majd az 1953. évi költségvetési reform után a vállalati finanszírozás alapvetően megváltozott. Jelentős változást hozott továbbá a vállalatok pénzellátásában a már említett 1959. évi termelői árrende-

⁵ Mint ismeretes, nálunk mind költségvetési, mind vállalati eszközökből történik beruházás. Itt csupán a költségvetési eszközökből finanszírozott beruházásokról lesz szó.

zés és a finanszírozási rendszerben egyidejűleg végrehajtott módosítás is. A dotáció megszüntetése következtében ugyanis a költségvetés vállalati kiadásai az előzőkhez képest lényegesen csökkentek.

A vállalati kiadások az összes költségvetési kiadás százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1949	15,1	1955	40,9
1950	15,2	1956	36,9
1951	15,6	1957	28,4
1952	29,6	1958	39,1
1953	26,4	1959	14,0
1954	35,1	1960	9,2

c) *A költségvetési szervek kiadásai*

A két világháború közötti időszak költségvetési szerveinek⁶ kiadásait nem lehet olyan csoportosításban kimutatni, ahogyan azt a jelenlegi finanszírozási rendszerben tesszük. Itt mindössze arra szorítkoztam, hogy néhány tétel nagyságrendjét igyekeztem megállapítani. A idevonatkozó számítások azt mutatták, hogy a két világháború közötti időszakban a költségvetésből szociális, egészségügyi és kulturális célokra fordított kiadások elenyészők voltak. Az 1938/39. évben az összes kiadásoknak mindössze 8,5 százalékát tették ki.

A szocialista költségvetés ez irányú kiadásai is teljes mértékben eltérnek a kapitalista költségvetés kiadásaitól. Nyilvánvaló, hogy a kapitalista Magyarorszag költségvetésével ezek az adatok — éppen úgy mint az eddigiek — nem hasonlíthatók össze. A szocialista vagy a szocializmust építő állam feladatai rendkívüli mértékben megnövekednek a kapitalista állam feladataihoz képest. Bővülnek mind a gazdasági, mind a szociális és kulturális feladatok, és számos olyan új feladatot kell az állami költségvetésből finanszírozni, amelyekről a kapitalista rendszerben — jellegénél fogva — nem lehet szó. Egyidejűleg a kapitalizmusban is már jelentkező kiadások (például a kulturális, szociális és egészségügyi célokra fordított összegek) a szocialista államban jelentősen megnövekednek.

A költségvetési szervek kiadásai 1949-től 1960-ig a mindenkori folyó áron számítva négyszeresére növekedtek. Ez a növekedés több tényező együttes hatásának a következménye.

1. A kiadások emelkedése főleg a felszabadulást követő első években abból származott, hogy az államosítások során költségvetési kezelésbe kerültek egyes olyan szociális, egészségügyi és kulturális intézmények, amelyek korábban az egyházak vagy egyes magánszemélyek tulajdonában voltak.

2. A kiadások növekedésében jelentős szerepet játszott az ár- és a bérszínvonal emelkedése. Különösen kiemelkedő jelentőségű volt az 1951. decemberi ár- és bérrendezés, valamint az 1959. januári árrendezés.

3. A korábban már állami vagy államosított intézmények fejlesztése, új intézmények létrehozása (például az MTH rendszerű ipari tanuló oktatás bevezetése, a technikumi hálózat, a gazdasági kutató intézetek kiépítése stb.) is nagyon hozzájárult a kiadások emelkedéséhez. Ezt az emelkedést néhány adattal kívánom bemutatni. Az alsó-, közép- és felsőfokú oktatásban résztvevők száma mint-

⁶ Költségvetési szerveken értjük mindazokat a költségvetésből előirányzat alapján gazdálkodó intézményeket, szerveket és szervezeteket, amelyek az állam igazgatási, szociális, egészségügyi, kulturális, oktatási, gazdasági és védelmi feladatait látják el, és a költségvetéshez bruttó módon kapcsolódnak.

egy 354 000-rel (27 százalékkal) nőtt. A klinikai és kórházi ágyak száma több, mint 20 000-rel (mintegy 40 százalékkal) múlta felül az 1949. évit. A napi rendelőintézeti orvosi munkaórák száma közel háromszorosára növekedett. A társadalombiztosításban részesülők létszáma 1960-ban 4,7 millió fővel (124 százalékkal) volt több, mint 1949-ben.

Természetesen a kiadások növekedésének üteme a különböző részterületeken (ágazatokban) eltér egymástól. Vizsgáljuk meg az egyes ágazatok kiadásainak növekedését.

A gazdasági ágazat kiadásainak nagy részét a közlekedésre, a vízgazdálkodásra, a község- és városgazdálkodásra, valamint a mező- és erdőgazdaságra fordított kiadások alkotják. Jelentősek ezen belül az olyan központi mezőgazdasági feladatok ellátására, mint például a növényi kártevők elleni védekezésre, az állategészségügy fejlesztésére fordított összegek, valamint a távolsági és helyi utakra, a köztisztaságra és a kútkarbantartásra folyósított kiadások. A gazdasági ágazatok kiadásai a tárgyalt időszak alatt több, mint hat és félszeresére emelkedtek.

A kulturális ágazat összes kiadásai 1960-ban öt és félszeresét teszik ki az 1949. évinek. Itt a kiadások jelentős részét az oktatásra fordított kiadások alkotják.

A szociális és egészségügyi ágazat kiadásai növekedtek a legnagyobb mértékben: az 1960. évi kiadás közel hétszerese az 1949. évinek. A növekedésben — különösen a kórházaknál — erősen éreztette hatását az 1951. decemberi árrendezés, a növekedésnek azonban legjelentősebb tényezője az a nagyarányú fejlődés, amely mind az intézmények fejlődésében, mind a társadalombiztosításban résztvevők számában bekövetkezett.

Az igazgatási ágazat kiadásai igen hullámzóan alakultak a vizsgált időszak alatt. Az államigazgatásban többször végrehajtott racionalizálások eredményeképpen az igazgatási kiadások mindössze 62 százalékkal növekedtek.

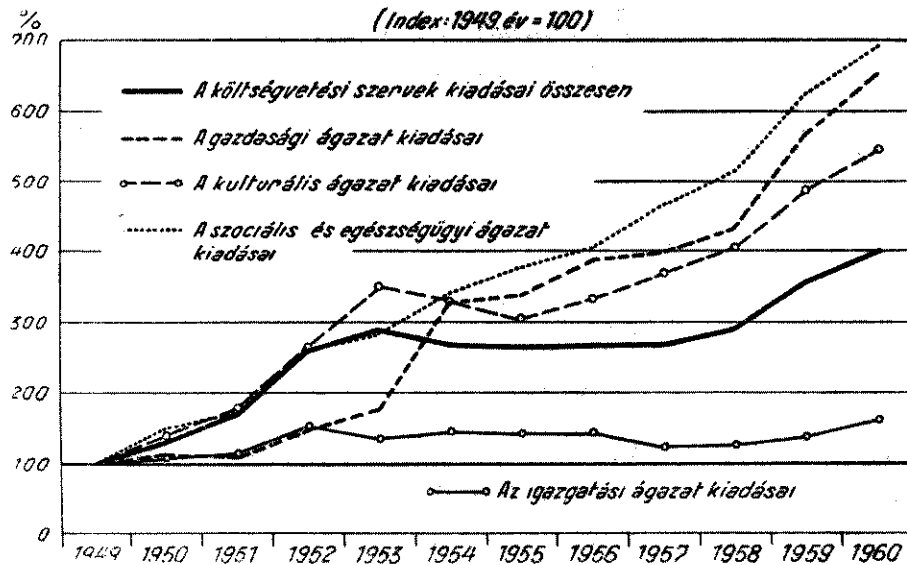
4. tábla

A költségvetési szervek kiadásainak alakulása ágazatonként

(Index: 1949. év = 100)

Év	A költségvetési szervek kiadásai összesen	Ebből:			
		gazdasági	kulturális	szociális és egészségügyi	igazgatási
ágazat kiadásai					
1949.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1950.....	129,5	114,0	140,5	153,3	111,9
1951.....	169,3	110,9	180,5	173,5	114,0
1952.....	259,3	148,6	263,3	261,7	155,0
1953.....	290,0	176,6	351,2	285,3	137,3
1954.....	268,2	329,2	329,6	342,9	146,2
1955.....	264,6	337,1	306,9	378,2	141,6
1956.....	265,8	387,8	332,3	404,1	145,0
1957.....	266,9	398,3	369,5	463,7	123,0
1958.....	290,4	429,5	403,0	512,4	127,9
1959.....	357,5	566,6	488,6	622,6	146,6
1960.....	399,6	653,0	543,4	694,2	162,2

7. ábra. A költségvetési szervek kiadásainak alakulása ágazatonként

Az eddig ismerttetett kiadási tételeket összefoglalva, az állami költségvetés kiadási oldala az elmúlt 32 év alatt a következőképpen alakult.

5. tábla

Az állami költségvetés kiadásainak alakulása

Év	Költségvetési kiadások összesen	Ebből:		
		beruházás	vállalati kiadások	szociális, egészségügyi és kulturális kiadások
az összes kiadás százalékában				
1928/29 .	100,0	2,8	33,0	14,3
1932/33 .	100,0	4,1	32,6	13,3
1938/39 .	100,0	4,2	32,1	8,5
1949.....	100,0	29,6	15,1	17,3
1950.....	100,0	35,3	15,2	17,1
1951.....	100,0	38,7	15,6	15,7
1952.....	100,0	28,6	29,6	14,4
1953.....	100,0	28,2	26,4	15,6
1954.....	100,0	20,0	35,1	18,7
1955.....	100,0	13,3	40,9	19,3
1956.....	100,0	14,3	36,9	22,4
1957.....	100,0	11,7	28,4	24,5
1958.....	100,0	12,0	39,1	22,6
1959.....	100,0	30,2	14,0	26,7
1960.....	100,0	28,3	9,2	26,2

Az ismerttetett adatokat egybevetve megállapítható, hogy az állami költségvetés mint a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának eszköze szocialista viszonyok között (illetve már a szocializmusba való átmenet idején is) egészen más szerepet tölt be, mint a kapitalizmusban. Az eltéréseket a következőképpen foglalhatjuk össze.

1. Magyarországon a két világháború közötti időszakban a nemzeti jövedelem elosztásában és újraelosztásában a költségvetés lényegesen kisebb szerepet játszott, mint a felszabadulás utáni időszakban. Természetes következ-

ménye ez a tulajdonviszonyok megváltozásának. A kapitalista Magyarországon a termelőeszközöknek csupán igen kis hányada volt állami tulajdonban, és így az állami költségvetés eredeti jövedelme nem volt számottevő. A felszabadulás — pontosabban az 1949 — utáni Magyarországon viszont az állam mint az alapvető termelőeszközök többségének tulajdonosa, már jelentős eredeti jövedelemre tehetett szert.

2. Mivel a kapitalista állam saját vállalataitól csak elenyésző jövedelmet élvez, a legfontosabb kiadások fedezésére nagyobb mértékben veszi igénybe a lakosság jövedelmét, a különböző adóztatások formájában. Ezzel szemben a tulajdonviszonyok megváltozásával Magyarországon a költségvetés bevételeinek túlnyomó többségét az állami vállalatok befizetései alkotják, és a lakosság csak kismértékű befizetéssel járul az állami költségvetéshez.

3. A társadalmi rendszer megváltozása a költségvetés kiadásainak megoszlásában is kifejezésre jut. Legszenbetűnőbb eltérés a költségvetésből fedezett beruházási kiadásoknál van, amelynek aránya 1949 óta lényegesen nagyobb, mint a kapitalista Magyarország költségvetésének hasonló aránya. Emellett számottevő a szociális, egészségügyi és kulturális kiadások arányának növekedése is. Az egyes kiadási tételek arányának változása nem mutatja azok volumenének változását, növekedését. A költségvetés fő összege ugyanis a felszabadulás utáni években összehasonlíthatatlanul magasabb, mint a felszabadulás előtt. Egyértelműen megállapítható tehát, hogy az újraelosztás folyamatában a szocialista állam a költségvetésbe bevont eszközöknek lényegesen nagyobb részét juttatja vissza a költségvetésen keresztül közvetve a lakosságnak, mint azt a kapitalista állam tette.

AZ 1963. ÉVI IPARI VILÁGÖSSZEÍRÁS

DR. RÁTH SZABOLCS

Az ENSZ New Yorkban székelő Statisztikai Bizottsága azzal a javaslattal fordult a tagországokhoz, hogy 1963-ban vagy valamely ahhoz közeli évben az 1960 körüli években világszerte megtartott népszámlálásokhoz hasonlóan ipari összeírást (cenzust) tartsanak.

A javaslat elkészítését hosszas előkészítő munka előzte meg. Az ENSZ Statisztikai Bizottsága „Nemzetközi ajánlások az 1963. évi alapvető iparstatisztikai világösszeíráshoz”¹ című kiadványában foglalta össze javaslatát, amelyet — a Közgazdasági és Szociális Tanács felkérésére — megküldött minden országnak. Az említett ajánlás ún. minimum-programot foglal magában, melynek végrehajtása lehetővé teszi az alapvető iparstatisztikai adatok országokénti elemzését és megfelelő nemzetközi összehasonlítását is. Az ajánlás javaslatot tartalmaz:

a) a bekérni kívánt statisztikai adatokra,

b) a meghatározott statisztikai egység jellemzőire (például tevékenység-fajták vagy nagyság szerint rangsorolva az iparvállalatokat),

c) a begyűjtött adatok csoportosítására és feldolgozásának módozataira, valamint

d) az adatgyűjtéssel felölelni kívánt gazdasági tevékenységek meghatározására vonatkozólag, az adatsorok definíciójával és módszertani előterjesztésekkel együtt.

Az ajánlás statisztikai számbavételi egységként az iparvállalatot vagy ennek helyi megfelelőjét javasolja, és fontossági sorrendet is megállapít a nagyobb vagy kisebb gazdasági egységek vonatkozásában, de nem korlátozza az országokat abban, hogy a minimum-programnál szélesebb területre kiterjedő és részletesebb összeírást hajtsanak végre, felkészültségüknek megfelelően.

Az említett ajánlással mélyrehatóan foglalkoztak az ENSZ regionális statisztikai szervei is (például az Ázsiai, illetve az

Európai Statisztikusok Értekezlete, valamint a Nemzeti Statisztikai Munka Tökeletpítésével Foglalkozó Bizottság (Committee on Improvement of National Statistics stb.), sőt az afrikai, ázsiai és az amerikai kontinens statisztikusai szemináriumokon tárgyalták meg az 1963. évi ipari összeírással kapcsolatos problémákat, és a javasolt eredeti program bővítésére (mélyebb részletezésű adatgyűjtésre) tettek javaslatot, és csupán a kisebb egységekre (a 10 főnél kevesebb dolgozót foglalkoztató ipari üzemek tekintetében) fogadták el a minimum-programot.

Az Európai Statisztikusok Értekezlete kifejezésre juttatta azt a véleményét, hogy „A gazdasági tevékenységek egységes nemzetközi besorolása (ISIC)”² csupán három számjegyű csoportosítását nem találja elegendőnek az alapvető iparstatisztikai világösszeírás során, hanem ennél részletesebb nomenklatúra alkalmazása kívánatos. Ezenkívül egységes árulistát javasol a természetes mértékegységben (csak kivételes esetben értékben) összeírni kívánt termékekre, és szükségesnek tartja, hogy a felvétel terjedjen ki az iparvállalatok szervezeti összefüggéseinek elemzésére is. Az Európai Statisztikusok Értekezlete javaslatának értelmében az összeírás Európában a bányászat, a feldolgozóipar, az építőipar és a villamosenergia-, gáz- és gőztermelés területére terjedne ki.

Az ázsiai és távol-keleti gazdasági bizottság (Economic Commission for Asia and the Far East) a megfigyelési év

¹ International Recommendations on the 1963 World Programme of Basic Industrial Statistics (Statistical Papers, Series M, No. 17, Rev. 1, Add. 1. — United Nations, New York).

² ISIC (International Standard Industrial Classification of all Economic Activities.) Statistical Papers, Series M, No. 4, United Nations New York. (Megjelent a Központi Statisztikai Hivatal „Fordítások és ismertetések” sorozatának 14. köteteként.)

(1963) során több megszakítással alkalmazást vállalkozókra is kiterjeszteni szándékozik az összeírást a minimális program végrehajtásán felül, külön vizsgálva az ún. dolgozó tulajdonosok és a fizetést nem élvező családtagok tevékenységét a vállalatnál.

A regionális szemináriumok részletekre terjedően is javaslatokat tettek a területeken végrehajtandó 1963. évi összeírás módozataira (például kiküldött kérdőívvel vagy számlalóbiztosokkal végzett adatgyűjtés stb.) és a feldolgozás módjára, valamint legtöbb esetben a kérdőívekre is.

A megtartott szemináriumok alkalmat adtak a részt vevő országok statisztikusainak a kölcsönös tapasztalatcserére, alapvető módszertani és gyakorlati kérdésekben (például a statisztikának a tervezésben, az ipari fejlődés fokozásában történő felhasználásában). A regionális

statisztikai szemináriumok résztvevői hangsúlyozták az iparstatisztikai világösszeírás igen fontos szerepét és gyakorlati jelentőségét fejlődőben levő országaik vonatkozásában abból a szempontból, hogy

a) alapvető, elemezhető adatokat fog biztosítani a népgazdaság ipari szektorának tevékenységéről és szerkezeti felépítéséről (struktúrájáról), illetve

b) megveti az alapját országaikban az éves, negyedéves vagy havi adatgyűjtések rendszerének, tehát a beszámolási rendszerek kialakításához nyújt majd adalékokat.

Közel 90 ország jelezte részvételét az 1963. évi ipari cenzen, s nagy részük már szervesen be is építette az összeírás ajánlott kívánalmainak megfelelő felvételeit országuknak az évek során kialakított beszámolási rendszerébe.

MAGYAR SZAKIRODALOM

TÖRTÉNETI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1961–1962

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1962. 301 p.

A „Történeti Statisztikai Kötetek” (fellelős szerkesztő: *Ember Győző*, a szerkesztő bizottság titkára: *Dávid Zoltán*) ezen kötete 10 tanulmányt ölel fel, illetve nyugodtan mondhatjuk: tíz tanulmánnyal gazdagítja a magyar történeti statisztikai irodalmat.

A kötet első, bevezető jellegű dolgozata „A történeti demográfia tárgya és módszere” címmel *Danyi Dezső* tollából származik. A tanulmányban, amely eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága Történeti Demográfiai Munkabizottságában hangzott el referátumként ez év áprilisában, *Danyi Dezső* rámutat, hogy a történeti demográfiai kutatások szűkös volta összefügg a magyar történeti demográfia tárgyának és módszereinek korábbi szűk értelmezésével. A történeti demográfiával foglalkozók korábban lényegében a népességszám visszafelé történő megállapítására korlátozták erőfeszítéseiket, a történelemtudomány pedig elsősorban a nemzetiségek arányában bekövetkezett változások iránt érdeklődött.

Danyi Dezső tanulmányában rámutat, hogy bizonyos értelemben a módszerek különbözősége alapján különíthető el a történeti demográfia a demográfiától általában, a módszerek különbsége pedig a

történeti források jellegéből, illetve a demográfia mai lehetőségeiből következik. Mint szerző leszögezi „...végeredményben a történeti demográfia különös, közvetett forrásai és ebből származóan esetleg egyedi módszerei miatt különíthető el a demográfián belül.” (7. old.)

A tanulmány áttekinti a történeti demográfia forrásanyagának területeit is. Első nagy területként a népességi forrásokat említi meg (az egyházi anyakönyveket, egyházlátogatási jegyzőkönyveket, a Numerus Animarumokat, a Conscriptio Animarumokat, a II. József-féle népszámlálást stb.). A második csoportba a nem népesedési célú forrásokat sorolja szerző (adóösszeírások, katonai összeírások stb.). A harmadik csoportot az archeológia, illetve ezen belül az ún. paleodemográfia képezi, amely mindenekelőtt a temetkezési helyek leletei alapján az egymást követő embercsoportok nemi arányait, biometriai jellemzőit, halandósági stb. adatait igyekszik megállapítani rég letűnt korokra vonatkozóan. Végül szerző a negyedik csoportban, az „egyéb források” sorában említi meg a befizetett adók adatait, az áralakulás, a pénzforgalom stb. statisztikai forrásanyagait.

Maksay Ferenc „Szentgál népesedési viszonyai a feudalizmus korának végén” c. tanulmánya lényegében a török elvonulása utáni időtől elemzi a címben jelzett témát. A pusztulások utáni gyors növekedés tényezői között *Maksay* bemutatja a bevándorlást és a népesség magas

(1963) során több megszakítással alkalmazást vállalkozókra is kiterjeszteni szándékozik az összeírást a minimális program végrehajtásán felül, külön vizsgálva az ún. dolgozó tulajdonosok és a fizetést nem élvező családtagok tevékenységét a vállalatnál.

A regionális szemináriumok részletekre terjedően is javaslatokat tettek a területeken végrehajtandó 1963. évi összeírás módozataira (például kiküldött kérdőívvel vagy számlalóbiztosokkal végzett adatgyűjtés stb.) és a feldolgozás módjára, valamint legtöbb esetben a kérdőívekre is.

A megtartott szemináriumok alkalmat adtak a részt vevő országok statisztikusainak a kölcsönös tapasztalatcserére, alapvető módszertani és gyakorlati kérdésekben (például a statisztikának a tervezésben, az ipari fejlődés fokozásában történő felhasználásában). A regionális

statisztikai szemináriumok résztvevői hangsúlyozták az iparstatisztikai világösszeírás igen fontos szerepét és gyakorlati jelentőségét fejlődőben levő országaik vonatkozásában abból a szempontból, hogy

a) alapvető, elemezhető adatokat fog biztosítani a népgazdaság ipari szektorának tevékenységéről és szerkezeti felépítéséről (struktúrájáról), illetve

b) megveti az alapját országaikban az éves, negyedéves vagy havi adatgyűjtések rendszerének, tehát a beszámolási rendszerek kialakításához nyújt majd adalékokat.

Közel 90 ország jelezte részvételét az 1963. évi ipari cenzen, s nagy részük már szervesen be is építette az összeírás ajánlott kívánalmainak megfelelő felvételeit országuknak az évek során kialakított beszámolási rendszerébe.

MAGYAR SZAKIRODALOM

TÖRTÉNETI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV, 1961–1962

Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1962. 301 p.

A „Történeti Statisztikai Kötetek” (fellelős szerkesztő: *Ember Győző*, a szerkesztő bizottság titkára: *Dávid Zoltán*) ezen kötete 10 tanulmányt ölel fel, illetve nyugodtan mondhatjuk: tíz tanulmánnyal gazdagítja a magyar történeti statisztikai irodalmat.

A kötet első, bevezető jellegű dolgozata „A történeti demográfia tárgya és módszere” címmel *Danyi Dezső* tollából származik. A tanulmányban, amely eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága Történeti Demográfiai Munkabizottságában hangzott el referátumként ez év áprilisában, *Danyi Dezső* rámutat, hogy a történeti demográfiai kutatások szűkös volta összefügg a magyar történeti demográfia tárgyának és módszereinek korábbi szűk értelmezésével. A történeti demográfiával foglalkozók korábban lényegében a népességszám visszafelé történő megállapítására korlátozták erőfeszítéseiket, a történelemtudomány pedig elsősorban a nemzetiségek arányában bekövetkezett változások iránt érdeklődött.

Danyi Dezső tanulmányában rámutat, hogy bizonyos értelemben a módszerek különbözősége alapján különíthető el a történeti demográfia a demográfiától általában, a módszerek különbsége pedig a

történeti források jellegéből, illetve a demográfia mai lehetőségeiből következik. Mint szerző leszögezi „...végeredményben a történeti demográfia különös, közvetett forrásai és ebből származóan esetleg egyedi módszerei miatt különíthető el a demográfián belül.” (7. old.)

A tanulmány áttekinti a történeti demográfia forrásanyagának területeit is. Első nagy területként a népességi forrásokat említi meg (az egyházi anyakönyveket, egyházlátogatási jegyzőkönyveket, a Numerus Animarumokat, a Conscriptio Animarumokat, a II. József-féle népszámlálást stb.). A második csoportba a nem népesedési célú forrásokat sorolja szerző (adóösszeírások, katonai összeírások stb.). A harmadik csoportot az archeológia, illetve ezen belül az ún. paleodemográfia képezi, amely mindenekelőtt a temetkezési helyek leletei alapján az egymást követő embercsoportok nemi arányait, biometriai jellemzőit, halandósági stb. adatait igyekszik megállapítani rég letűnt korokra vonatkozóan. Végül szerző a negyedik csoportban, az „egyéb források” sorában említi meg a befizetett adók adatait, az áralakulás, a pénzforgalom stb. statisztikai forrásanyagait.

Maksay Ferenc „Szentgál népesedési viszonyai a feudalizmus korának végén” c. tanulmánya lényegében a török elvonulása utáni időtől elemzi a címben jelzett témát. A pusztulások utáni gyors növekedés tényezői között *Maksay* bemutatja a bevándorlást és a népesség magas

szintű természetes szaporodását és az ezeket előidéző okokat. Szerző a halandóság tárgyalásánál elemzi a korabeli egészségügyi viszonyokat és különösen a járványok hatásait. Érinti a tanulmány a lakosság vagyoni, társadalmi tagozódásának egyes kérdéseit is.

Kováts Zoltán és Cs. Tóth Péter „Csurgói jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720—1950)” c. tanulmányt szerzők „módszertani kísérletként” jelölik, ennél azonban valójában jóval többet nyújt, mert a címben jelzett témához kétségtelenül értékes adalékokkal szolgál. A dolgozat „módszertani kísérlet” jellege abból a megoldásból fakad, amelyet szerzők francia kutatók kísérletei nyomán igen szellemesen alkalmaznak Curgó viszonyaira is, s amely bizonyos családok demográfiai adatainak 230 évre való visszamenőleges feldolgozásában áll. A Kováts Zoltán és Cs. Tóth Péter által kiválasztott 8 családnév (Belevári, Boros, Bosznai, Cserti, Füstös, Luka, Pap, Szentkirályi, majd 1770-től Mezei családok) hordozói a lakosság kb. egyötödét tették ki e korszak elején. Szerzők tapasztalataikat a vizsgálati módszer tekintetében igen biztatónak tartják. A nevek szerint feldolgozott adatok a családok szerinti élveszületésekről, a családok nagyságáról, a házasságokról, a születési sorrendekről stb. adnak képet. A név szerinti feldolgozások esetében a különböző (születési, népességi, halálozási) anyakönyvek hiányosságai egymás révén logikai úton nagyrészt kiküszöbölhetők.

Kápolnai Iván „Adalékok a XIX. század népmozgalmához” c. tanulmánya, mint alcíme is jelzi, Mezőkövesd, Mezőkeresztes, Szentistván, Tard 1820—1869. évi adatait dolgozza fel. A tanulmány a jelzett időszak tekintetében impozáns összefoglaló táblázatokot tartalmaz a négy említett helység népmozgalmi adatairól.

Taba István dolgozata, amelynek a címe: „Baranya megye család- és lélekszáma 1696-ban”, abból a tételből indul ki, hogy „nem könnyű feladatra vállalkozik, aki az országnak vagy valamelyik részének a török hódoltság utáni lakosságszámát akarja megállapítani...”. Mégis, az 1715. és 1720. évi létszámmegállapítások pontosságát illető kételyek az adatok felülvizsgálatára ösztönöztek, s Taba közlése szerint „a felülvizsgálat azt bizonyítja, hogy a kételkedés indokolt.” Taba a dicalis összeírások anyagának igen sokoldalú feldolgozása, elemzése és más forrásokkal való egybevetése révén 1696-ra Baranya megye családainak a számát 4000-re, az összlakosságot 18 000 főre becsüli.

Veres Miklós „Szabolcs megye népességi viszonyai a XVIII. században” c. tanulmánya kapcsolódik szerző korábban megjelent azon dolgozatához, amelyben Szabolcs megye adózó népességét kívánta megállapítani. Mostani tanulmányának „elsődleges célja nem is a lélekszám pontos megállapítása volt, hanem a rendelkezésre álló források adatainak kritikai elemzése.”

Vörös Károly dolgozata „Az első magyarországi népszámlálás Bars megyében” c. alatt ahhoz a kötethez kapcsolódik, amelyet 1960-ban a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya tettek közzé a II. József által 1784—1787 között végrehajtott első magyarországi népszámlálásról. Ehhez a kötethez több megye adatai nem álltak rendelkezésre, ezek közé tartozott Bars megye is. A tanulmány szerzőjének sikerült Csehszlovákiában a Bajmóci Állami Levéltárban megtalálni a megye népszámlálási anyagát, amelyet jelen kötetben ismertet.

Dávid Zoltán „Magyarország népessége a 17—18. század fordulóján (Népességtörténeti forrásaink értékelése)” c. tanulmánya bevezetőjében rámutat arra az ismert tényre, hogy „történeti demográfiai kutatásaink egyik legizgatóbb kérdése kétségkívül a török uralom népességpusztító hatásának lemérése.” Szerző hangoztatja, hogy a kérdés eldöntését megnehezíti az egyházi anyakönyvek (igen nagy munkát igénylő) feldolgozásának és általában a rendelkezésre álló források sokoldalú, kombinált felhasználásának a hiánya. Dávid rámutat arra, hogy mivel az urbáriumok, adóösszeírások, dézsmajegyzékek — kétségtelen értékeik mellett — nem tartalmazzák a helységek teljes népességét, az összes lehetséges források egymással való kritikai egybevetését kell elvégezni. Szerző tanulmányában ezért részletesen elemzi a dézsmajegyzéken kívül az 1696. évi dicalis összeírás, az egyházi összeírások, az egyházi anyakönyvek, a Rákóczi-kori dicalis összeírások forrásanyagát. Elemzése alapján azt szűri le, hogy „... Magyarország népességének számáról forrásaink két megvizsgált csoportja teljesen ellentétesen vallott: a dézsmajegyzékeknek a 17. század második felétől következetesen csökkenő adatsorai, az 1696. és az 1715—20. évi országos összeírások adózó családfeinek kis száma alapján a népességszámról igen alacsony, a 16. század végéhez viszonyítva csökkenő irányzatot jelző értékeket nyertünk, hozzájuk képest az első népszámlálás 1786. évi adatai rendkívül gyors ütemű szaporodásra mutatnának. Az

egyházi összeírások, egyházi anyakönyvek vagy akár a Rákóczi-kori dicális összeírás viszont a megvizsgált megyék helységeiben jóval nagyobb számú, a 17. század folyamán lassan növekvő népességről adtak számot, és ezekhez az értékekhez a 18. század végének népszámlálási adatai már csaknem egyenletes ütemű szaporodást tükrözően csatlakoznak. Minden valószínűség szerint így is történt, a népesség fejlődésének egyedül ez a vonala fogadható el.”

A kötet két záró tanulmánya *Móricz Miklós* és *Kállay István* tollából származik. *Móricz* „Magyarország népének korviszonyai”-t tanulmányozza az 1804—1869. évek vonatkozásában, *Kállay* pedig „A székesfehérvári városi büntetőbíráskodás főbb adatai”-t elemzi az 1769—87. években.

A kötetben — mint tudományos munkákban általában — vannak vitatható megállapítások, kevésbé kidolgozott részek és stiláris egyenetlenségek is. Így lehetne vitatkozni Danyi egyes tudományelméleti megfogalmazásai fölött (például a történeti demográfia „átmeneti tudomány”-ként való definiálása fölött), kifogásolni lehetne egyes bosszantó elírásokat (például Kováts és Cs. Tóth különben nagyon élvezetes tanulmányában a „Michel és Fleury” francia kutatókra való hivatkozások — a jegyzetekből is kiderülően egy Fleury—Henry munkáról van szó), a kifejtés eltérő színvonalát (például a Csurgóra és Baranyára vonatkozó friss, eleven stílus mellett a Szabolcsra vonatkozó cikk szárazabb jellegét). Egy rövid recenzió keretei azonban ezt nem teszik lehetővé, s nem is lenne indokolt ez akkor, amikor a terjedelem nem teszi lehetővé mindazon értékes, új eredmény bemutatását sem, amellyel ez a kötet joggal büszkélkedhet. A kritikai megjegyzések közül talán egy kívánczik mégis ide: meglepő, hogy a szerzők a jegyzetapparátus kidolgozásában — különösen feltűnő ez modern irodalmi forrásokra történő hivatkozásoknál — a művek bibliográfiai adatait gyakran igen csonkán, pontatlanul adják meg.

Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy az említett hiányosságok nem változtathatnak a kötet alapvetően pozitív értékelésén. A Történeti Statisztikai Kötetek ezen új száma sok igen érdekes, történeti, demográfiai és statisztikai szempontból jelentős témát dolgoz fel, általában igen nagy tudományos lelkiismeretességgel és magas színvonalon, s ezért a szakirodalom jelentős nyereségeként könyvelhető el.

Dr. Kenessey Zoltán

DR. KOVACSICS JÓZSEF:

A VÁROSI LAKÓHÁZ- ÉS LAKÁSÁLLOMÁNY

A Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Allam- és Jogtudományi Karának Actái. III. kötet. I. füzet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1962. 39—63. old.

A lakáskérdés szerte a világon égető probléma. Az iparosodás, a mezőgazdaság modernizálása, gépesítése és más egyéb tényezők következményeként a városi népesség száma gyors növekedést mutat. A lakóház-építkezés, a lakások számának gyarapodása pedig általában elmarad a népesség számának növekedésétől. A lakáshelyzet javítása terén még közismerten sok tennivaló van nálunk is. A lakásviszonyok alakulása, javulása ma is széles néprétegeket érdeklő kérdés. A párt és a kormány a lakásviszonyok terén fennálló helyzet gyökeres megjavítására 15 éves lakásfejlesztési tervet dolgozott ki. Az 1961—1975. években a távlati terv szerint mintegy egymillió lakást építenek, s ezáltal lehetővé válik, hogy a tervidőszak végén minden arra igényt tartó családnak önálló lakása legyen. Nem lényegtelen kérdés emellett a lakások terjedelme, felszereltsége. Ma már mind szélesebb kör természetes igénye, hogy lakása el legyen látva vízzel, villannyal, gázzal, legyen a lakásban fürdőszoba stb. A probléma tehát igen sokrétű, és vizsgálata is számos tényező figyelembevételét, mérlegelését, differenciált módszerek alkalmazását kívánja meg. Hazai lakásviszonyaink elemzéséhez igen részletes adatokkal rendelkezünk: a Központi Statisztikai Hivatal ez év elején külön kötetben tette közzé az 1960. évi népszámlálásnak a lakóházak és a lakások számára, felszereltségére stb. vonatkozó adatait,¹ amellyel a dinamikus összehasonlításokhoz rendelkezésre állnak az előző, az 1949. évi népszámlálás, valamint az 1954. évi részleges lakóház-összeírás adatai is.

Kovacsics József tanulmánya bevezetőben nemzetközi statisztikai adatok alapján áttekintést ad a népesség és a lakások számának alakulásáról, majd a szomszéd államok lakásviszonyainak rövid ismertetése után rátér a tulajdonképpeni mondanivalójára: a magyar városok lakóház- és lakásállományának, a lakásviszonyoknak vizsgálatára, melyet a lakásépítkezések, a lakásgazdálkodás, a várható lakásszükséglet és ennek kapcsán a 15 éves lakásfejlesztési terv felvázolása egészítenek ki.

¹ 1960. évi népszámlálás. 4. Lakásadatok. I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1961. 119 old.

egyházi összeírások, egyházi anyakönyvek vagy akár a Rákóczi-kori dicális összeírás viszont a megvizsgált megyék helységeiben jóval nagyobb számú, a 17. század folyamán lassan növekvő népességről adtak számot, és ezekhez az értékekhez a 18. század végének népszámlálási adatai már csaknem egyenletes ütemű szaporodást tükrözően csatlakoznak. Minden valószínűség szerint így is történt, a népesség fejlődésének egyedül ez a vonala fogadható el.”

A kötet két záró tanulmánya *Móricz Miklós* és *Kállay István* tollából származik. *Móricz* „Magyarország népének korviszonyai”-t tanulmányozza az 1804—1869. évek vonatkozásában, *Kállay* pedig „A székesfehérvári városi büntetőbíráskodás főbb adatai”-t elemzi az 1769—87. években.

A kötetben — mint tudományos munkákban általában — vannak vitatható megállapítások, kevésbé kidolgozott részek és stiláris egyenetlenségek is. Így lehetne vitatkozni Danyi egyes tudományelméleti megfogalmazásai fölött (például a történeti demográfia „átmeneti tudomány”-ként való definiálása fölött), kifogásolni lehetne egyes bosszantó elírásokat (például Kováts és Cs. Tóth különben nagyon élvezetes tanulmányában a „Michel és Fleury” francia kutatókra való hivatkozások — a jegyzetekből is kiderülően egy Fleury—Henry munkáról van szó), a kifejtés eltérő színvonalát (például a Csurgóra és Baranyára vonatkozó friss, eleven stílus mellett a Szabolcsra vonatkozó cikk szárazabb jellegét). Egy rövid recenzió keretei azonban ezt nem teszik lehetővé, s nem is lenne indokolt ez akkor, amikor a terjedelem nem teszi lehetővé mindazon értékes, új eredmény bemutatását sem, amellyel ez a kötet joggal büszkélkedhet. A kritikai megjegyzések közül talán egy kívánczik mégis ide: meglepő, hogy a szerzők a jegyzetapparátus kidolgozásában — különösen feltűnő ez modern irodalmi forrásokra történő hivatkozásoknál — a művek bibliográfiai adatait gyakran igen csonkán, pontatlanul adják meg.

Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy az említett hiányosságok nem változtathatnak a kötet alapvetően pozitív értékelésén. A Történeti Statisztikai Kötetek ezen új száma sok igen érdekes, történeti, demográfiai és statisztikai szempontból jelentős témát dolgoz fel, általában igen nagy tudományos lelkiismeretességgel és magas színvonalon, s ezért a szakirodalom jelentős nyereségeként könyvelhető el.

Dr. Kenessey Zoltán

DR. KOVACSICS JÓZSEF:

A VÁROSI LAKÓHÁZ- ÉS LAKÁSÁLLOMÁNY

A Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Allam- és Jogtudományi Karának Actái. III. kötet. I. füzet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1962. 39—63. old.

A lakáskérdés szerte a világon égető probléma. Az iparosodás, a mezőgazdaság modernizálása, gépesítése és más egyéb tényezők következményeként a városi népesség száma gyors növekedést mutat. A lakóház-építkezés, a lakások számának gyarapodása pedig általában elmarad a népesség számának növekedésétől. A lakáshelyzet javítása terén még közismerten sok tennivaló van nálunk is. A lakásviszonyok alakulása, javulása ma is széles néprétegeket érdeklő kérdés. A párt és a kormány a lakásviszonyok terén fennálló helyzet gyökeres megjavítására 15 éves lakásfejlesztési tervet dolgozott ki. Az 1961—1975. években a távlati terv szerint mintegy egymillió lakást építenek, s ezáltal lehetővé válik, hogy a tervidőszak végén minden arra igényt tartó családnak önálló lakása legyen. Nem lényegtelen kérdés emellett a lakások terjedelme, felszereltsége. Ma már mind szélesebb kör természetes igénye, hogy lakása el legyen látva vízzel, villannyal, gázzal, legyen a lakásban fürdőszoba stb. A probléma tehát igen sokrétű, és vizsgálata is számos tényező figyelembevételét, mérlegelését, differenciált módszerek alkalmazását kívánja meg. Hazai lakásviszonyaink elemzéséhez igen részletes adatokkal rendelkezünk: a Központi Statisztikai Hivatal ez év elején külön kötetben tette közzé az 1960. évi népszámlálásnak a lakóházak és a lakások számára, felszereltségére stb. vonatkozó adatait,¹ amellyel a dinamikus összehasonlításokhoz rendelkezésre állnak az előző, az 1949. évi népszámlálás, valamint az 1954. évi részleges lakóház-összeírás adatai is.

Kovacsics József tanulmánya bevezetőben nemzetközi statisztikai adatok alapján áttekintést ad a népesség és a lakások számának alakulásáról, majd a szomszéd államok lakásviszonyainak rövid ismertetése után rátér a tulajdonképpeni mondanivalójára: a magyar városok lakóház- és lakásállományának, a lakásviszonyoknak vizsgálatára, melyet a lakásépítkezések, a lakásgazdálkodás, a várható lakásszükséglet és ennek kapcsán a 15 éves lakásfejlesztési terv felvázolása egészítenek ki.

¹ 1960. évi népszámlálás. 4. Lakásadatok. I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1961. 119 old.

A tanulmány, mint látható, igen sok témával foglalkozik, s ezzel összefüggésben megállapítható, hogy az adott elemzés nem mélyreható, a jól elgondolt vázlat ellenére csak a felszínen mozog. Az alapvető hiba, amelyet kifogásolnunk kell az, hogy a tanulmány az említett 1954. július 1-i részleges lakásösszeírás anyaga alapján vizsgálja a magyar városok lakáshelyzetét az 1960. évi népszámlálás vonatkozó adataira mindössze néhány helyen utalva. A cikk így egyrészt nem mond újabbat, mint az ugyancsak közelmúltban a „Vidéki városaink” c. könyvben² megjelent tanulmány, másrészt pedig 1954 óta a lakásviszonyok területén is annyi változás történt, hogy ezek az adatok már teljesen alkalmatlanok arra, hogy belőlük a napjainkban fennálló helyzetre, a teendőkre vonatkozóan alapos és helyes következtetést vonjunk le.

A tanulmányban közölt nemzetközi adatok összehasonlításánál is sok nehézségbe ütközünk. A szomszéd államok lakásviszonyait ismertető részben a fő problémát az okozza, hogy az adatok más-más területi bontásban állnak rendelkezésre, s emellett az egyes országok lakásviszonyairól különböző mutatókat találunk. Szerző Bulgáriáról, Lengyelországról és Jugoszláviáról — a tanulmány célkitűzésének megfelelően — városi adatokat közöl, Ausztriáról, Csehszlovákiáról és Olaszországról viszont csak országos adatokat találunk; az osztrák adatok „lakásegységre” vonatkoznak, míg ezt a fogalmat az összehasonlításba bevont többi országban nem használják; a fő adatok között egyes országokról az egy lakosra eső lakóterületet, másokról az egy szobára eső laksűrűséget találjuk stb. E fejezet adatanyagának áttekintése azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy szerző nem szelektálta, nem csoportosította kellőképpen az adatokat, hanem a tájékoztatás érdekében szinte válogatás nélkül közölt minden idevonatkozó mutatót, s ezáltal éppen azt nem érte el, amit szándékozott t. a kellő összehasonlítást.

A tanulmány fő fejezetei közül igen fontos adatokat tartalmaz „A magyar városok lakóházai” c. rész az emeletes házak arányáról, a lakóházak falazatáról, tetőszerkezetéről, életkoráról, állapotáról és nagyságáról. E fejezet mondanivalóján azonban rendkívül erősen érezhető, hogy az adatok régiek, elavultak. Elegendő, ha csupán arra a táblázatra hivatkozunk,

amely az épületeket a tatarozási szükséglet szerint osztályozza (48. old.). 1954 óta a tatarozásra szoruló épületek igen jelentős hányada felújításra került. Budapesten például az említett év óta 24 000 épületet tataroztak, ami lényegesen több, mint az 1954-ben meghatározott szükséglet fele. Ezen túlmenően az 1954-ben tatarozásra szoruló egylakásos államosított épületeket azóta legnagyobb részben visszaadták tulajdonosuknak. Az 1954 óta épült túlnyomórészt modern épületek az épületek magasságának, falazatának, tetőzetének megoszlását is lényegesen kedvezőbbé tették, mint azt a cikkben közölt 1954. évi adatok tükrözik.

A „Lakásviszonyok” c. fejezet a népességszám 1869 óta történő alakulásának mint a lakásviszonyokat befolyásoló egyik jelentős tényezőnek ismertetésével kezdődik. A lakásállomány változását és a népesség számának gyarapodását az 1941. és 1954. évi adatok alapján hasonlítja össze. E fejezet a különféle, 1954. évre vonatkozó laksűrűségi mutatók ismertetésén kívül, a városi lakások felszereltségének, nagyságának és bérének néhány adatát is tartalmazza. Az 1954. évi adatok mellett itt a szerző is szükségesnek tartotta az 1960. évi népszámlálás laksűrűségi és felszereltségi adatainak közlését. Nem következetes azonban, minthogy ugyanezt elmulasztja a lakásállomány és a népesség száma között fennálló összefüggés vizsgálatánál, jöllehet itt legalább olyan fontos lett volna az 1960. évi adatok ismertetése, mint az utóbbi két tárgykörben.

A lakásépítkezéseket 1930-tól, a lakásmegszűnéseket 1950-től kezdődően tekinti át a szerző. A felszabadulás utáni lakásépítkezések számát tekintve is helytelen a szerző álláspontja. Az épített lakások számát korábban, mint ismeretes, az építési hatóságok által kiadott használatbavételi engedélyek alapján állapították meg és közölték. Az 1960. évi népszámlálás során viszont összeírtak minden — az összeírás időpontjában lakott — lakást függetlenül attól, hogy arra az építetők a használatbavételi engedélyt kiváltották-e vagy sem. Az 1960. évi népszámlálás adatai azt mutatták, hogy az 1949 óta az egyes években épített lakások tényleges száma lényegesen több, mint a korábbi közlések szerint volt. Szerző — véleményünk szerint teljesen indokolatlanul — azt tartja, hogy a korábbi, azaz a használatbavételi engedélyeken alapuló adatok a pontosabbak, s így további elemzéseit ezek alapján végzi. Ennek következtében szerző az 56. oldalon az első 5 éves terv teljesítési adataként — helyesbítésének szükségességére vo-

² Vidéki városaink. Szerk.: dr. Borsos József. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1961. 442 old. (Ismertetését lásd *Statisztikai Szemle*. 1962. évi 7. szám, 760—761. old.)

natkozó megjegyzés nélkül — 103 000 lakást szerepeltet, holott ez a valóságban 150 000 lakás volt.

Meg kell említeni, hogy vannak a cikkben bizonyos terminológiai pontatlanságok is. Ugyanazt a mutatót különböző fejezetekben, illetve táblákban más-más elnevezéssel jelöli a szerző. Például az 51. oldalon említett „100 szobára jutó laksűrűség” a 43. oldalon „személyek száma szobánként”, a 44. oldalon pedig „1 szobára eső laksűrűség” címen szerepel.

Bár kétségtelen, hogy a tanulmány nem adatforrás, mégis fel kell hívnunk a szerző figyelmét arra, hogy ugyanarról a kérdéstről közölt egyes adatai eltérnek egymástól. Így például a lakások 1954. évi számáról az alábbi adatokat olvashatjuk az 50., illetve az 59. oldalon:

Város	A lakások száma az	
	50.	59.
	oldal szerint	
Budapest	496 341	479 970
Ipari városok	178 052	175 400
Vegyes gazdasági jellegű városok	178 928	178 165
Mezőgazdasági városok	161 152	160 250

A kisebb-nagyobb pontatlanságok, hiányosságok felsorolását (a 47. oldalon közölt diagramnak nincs címe s nincs utaló megjegyzés sem arra, hogy mit ábrázol stb.) még folytathatnánk, de ez teljesen felesleges lenne, hiszen mindez eltörpül a tanulmánynak azon alapvető fogyatékosága mellett, hogy a lakásviszonyok bemutatására elavult adatok alapján vállalkozik.

B. B.

NEMZETKÖZI STATISZTIKA

A VILÁG TEXTILIPARA

A TEXTILIPAR TERMELESÉNEK ALAKULÁSA (Index: 1953. év = 100)

Ország	1937.	1949.	1953.	1958.	1959.	1960.	1961.
	évben						
Világtermelés	73 ¹	85	100	109	118	122	124
Amerikai Egyesült Államok	64	90	100	98	114	110	105
Argentína	51	127	100	102	81	87	87
Ausztria	99	76	100	120	120	129	132
Belgium	92	89	100	101	114	117	124
Bulgária	21 ²	40 ³	100	181	213	234	.
Csehszlovákia	72 ³	100	153	161	171	.
Egyesült Királyság ⁴	101 ⁵	95	100	89	92	94	91
Franciaország ⁴	98 ¹	90	100	116	110	120	121
Hollandia	67	78	100	109	112	118	124
India	93 ⁶	100	105	107	110	108
Japán	149	37	100	142	167	197	211
Lengyelország	58	100	154	169	177	189
Magyarország	58 ¹	65	100	112	116	128	138
Német Demokratikus Köztársaság	72 ¹	68	100	146	162	169	174
Német Szövetségi Köztársaság		58	100	120	125	133	137
Olaszország	90 ⁴	91	100	105	115	127	126
Románia	33 ¹	30	100	138	140	164	.

¹ 1938. — ² 1939. — ³ 1948. — ⁴ Szintetikus szálak termelésével együtt. — ⁵ 1935. — ⁶ 1951.

AZ EGYES TEXTILNYERSANYAGOK VILÁGTERMELESE

Megnevezés	1930.	1940.	1950.	1955.	1959.	1960.
	évben					
Világtermelés (ezer tonna)	6 763	8 560	8 666	12 402	14 307	15 026
Ebből:						
Gyapottermelés						
ezer tonnában	5 493	6 233	5 912	8 590	9 750	10 290
százalékban ¹	81	72	69	69	68	68
Gyapjútermelés						
ezer tonnában	1 003	1 135	1 058	1 245	1 416	1 436
százalékban ¹	15	13	12	10	10	9
Műszáltermelés (ezer tonna) összesen	208	1 128	1 608	2 273	2 524	2 600
folyamatos	205	542	868	1 031	1 098	1 125
vágott (laza)	3	586	740	1 242	1 426	1 475
Szintetikusszál-termelés (ezer tonna)	—	5	69	265	576	700
Műszál- és szintetikusszál- termelés együtt						
ezer tonnában	208	1 133	1 677	2 538	3 100	3 300
százalékban ¹	3	13	19	20	21	22

¹ A textilnyersanyagok világtermelésének százalékában.

A PAMUTIPARI ORSÓK ÉS SZÖVŐGÉPEK SZÁMA
(ezer darab)

Ország	Szel-faktor	Gyű-rűs	Szel-faktor	Gyű-rűs	Összes	Auto-mata ¹	Összes	Auto-mata ¹
	orsók száma				szövőgépek ² száma			
	1939. január 31-én		1959.	1960.	1936. december 31-én		1960. december 31-én	
			december 31-én					
<i>Világ összesen</i>	35 996 ³	101302 ³	6 433	122 621	2819,9 ³	692,2 ³	2581,6	1119,9
Ebből:								
Ausztria	212	530	—	576	10,2	1,7	11,8	6,6
Belgium	259	1 725	—	1 493	52,0	—	30,8	11,1
Bulgária	—	135	—	400	3,5	—	7,8	2,4
Csehszlovákia	1 205	2 125	—	1 950	104,2	3,3	37,4	16,4
Egyesült Királyság ...	25 847	10 475	6 150	6 886	504,8	20,8	168,0	46,0
Franciaország	2 303	7 491	108	5 697	193,9	41,1	116,2	66,3
Hollandia	253	988	4	1 018	50,6	5,3	32,8	16,5
Jugoszlávia	22	174	—	404	11,6	5,1	15,6	7,6
Lengyelország	404	1 360	—	2 001	36,3	10,8	41,5	5,1
Magyarország	59	258	—	567	14,0	—	12,4	1,4
Német Demokratikus								
Köztársaság			—	1 150			39,0	10,0
Német Szövetségi	3 075	8 408	—	5 909	200,5	30,7	116,4	69,0
Köztársaság			—	3				
Olaszország	550	4 774	3	4 607	146,5	55,0	98,0	77,2
Portugália	21	423	—	1 097	16,1	1,1	32,4	7,4
Románia	—	216	—	410	14,5	—	16,6	2,6
Spanyolország	400	1 600	121	2 465	66,6	5,2	66,5	10,1
Svájc	330	919	10	1 159	21,2	6,1	16,1	11,4
Svédország	33	528	—	411	15,8	9,2	7,5	7,2
Szovjetunió	9 093 ⁴		—	10 800	209 ⁴	—	226,0	98,0
India	494 ⁵	9 560 ⁵	37	13 714	201,5 ⁵	4,2 ⁵	205,6	17,0
Japán	6	11 496	—	13 218	332,6	40,0	372,5	52,8
Kínai Népköztársaság .	—	4 450	—	9 600	56,1	17,6	152,0	36,0
Pakisztán	494 ⁵	9 560 ⁵	—	1 941	201,5 ⁵	4,2 ⁵	30,0	18,0
Egyesült Arab Köztár- saság (Egyiptom) ..	—	251	—	1 185	3,3	—	21,7	11,6
Amerikai Egyesült								
Államok	213	25 698	—	19 916	573,5	392,3	—	320,3
Argentína	—	329	—	1 030	3,6	2,0	20,4	14,9
Brazília	17	2 748	—	3 459	80,9	6,7	127,0	45,0
Kanada	35	1 124	—	817	24,8	23,0	12,9	12,8
Mexikó	5	879	—	1 350	29,9	0,8	40,0	10,0

Megjegyzés. Általában a szelfaktor orsókon gyártják a finomabb, gyűrűs orsókon pedig a durvább fonalakat. A gyűrűs orsók termelékenysége nagyobb, mint a szelfaktor orsóké.

¹ A félautomata gépekkel együtt. — ² A háziszövőszékek adatai nélkül. — ³ A Szovjetunió nélkül. — ⁴ 1940. — ⁵ India és Pakisztán adatai együtt.

A GYAPOT, A GYAPJÚ, A MŰSZÁL ÉS A SZINTETIKUS SZÁL VILÁGFOGYASZTÁSA

Megnevezés	1950.	1957.	1958.	1959.	1960.	1961. ¹
	évben					
	Ezer tonna					
Összes fogyasztás		13 700	13 300	15 100	15 200	15 400
Gyapot		9 500	9 400	10 100	10 300	10 300
Gyapjú		1 300	1 300	1 500	1 500	1 500
Mesterséges szál:						
Műselyem		2 500	2 300	2 500	2 600	2 700
Szintetikus szál		400	400	500	700	800
	Százalék					
Összes fogyasztás	100	100	100	100	100	100
Gyapot	72	69	70	68	68	67
Gyapjú	12	10	10	10	10	10
Mesterséges szál:						
Műselyem	16	18	17	18	17	18
Szintetikus szál	—	3	3	4	5	5

¹ Előzetes adatok.

PAMUTFONAL-TERMELÉS

(ezer tonna)

Ország	1937.	1949.	1953.	1958.	1959.	1960.	1961.
	évben						
Amerikai Egyesült Államok	1410	1715 ¹	1695 ²	1646	.	.	.
Argentína	26	70	76	99	86	96	.
Belgium ³	73	90	100	86	98	103	103
Csehszlovákia ³	89	76	63	95	98	102	.
Egyesült Királyság	616	417	376	287	275	271	252
Franciaország ³	250	228	270	308	282	314	314
India ³	526 ⁴	616	683	765	782	788	.
Japán ³	720	157	415	439	476	552	554
Kínai Népköztársaság	327	744	1107	1497	1633	.
Lengyelország	78 ⁵	91	104	135	146	154	164
Magyarország ³	21 ⁶	29	43	46	48	53	57
Német Szövetségi Köztársaság ⁷	276 ⁸	228	343	392	398	421	403
Olaszország	140	186	166	162	176	197	196
Pakisztán	526 ⁴	.	54	157	176	185	187
Szovjetunió	533	613	899	1027	1124	1169	.

¹ 1947. — ² 1954. — ³ Kevert fonállal együtt. — ⁴ India és Pakisztán együtt. — ⁵ A háború előtti terület. — ⁶ 1938. — ⁷ 1960-tól a Saar-vidékkel együtt. — ⁸ 1936.

PAMUTSZÖVET-TERMEELÉS

Ország	1937.	1949.	1953.	1958.	1959.	1960.	1961.
	évben						
Amerikai Egyesült Államok ¹ (millió méter)	9330	8206	8777	8568	8376
Ausztria (ezer tonna)	13	12	13	18	17	18	20
Belgium ¹ (ezer tonna)	53	59	67	67	75	84	82
Csehszlovákia ¹ (millió méter)	377	318	346	420	442	464	467
Egyesült Arab Köztársaság (Egyiptom) (millió méter)	114	258	322	490	499	520	528
Egyesült Királyság (millió méter)	3328	1833	1704	1307	1223	1188	1128
Franciaország ¹ (ezer tonna)	183 ²	181	193	222	215	233	232
India (millió méter)	3735	3455	4461	4505	4504	4620	4704
Japán ¹ (millió m ²)	4035	823	2350	2646	3757	3222	3384
Jugoszlávia ¹ (millió m ²)	111 ³	153	132	219	229	257	266
Kínai Népköztársaság (millió méter)	1620 ⁴	1087	4685	5700	7500	7600	.
Lengyelország ¹ (millió méter)	325 ⁵	406	494	599	637	666	709
Magyarország (millió m ²)	124	166	207	218	226	240	256
Mexikó (ezer tonna)	38	42	37	44	49	49	46
Német Demokratikus Köztársaság ¹ (millió m ²)	165 ⁴	.	169	217	241	254	283
Német Szövetségi Köztársaság ¹ (ezer tonna)	204 ⁴	145	238	274	275	289 ⁶	280 ⁶
Olaszország (ezer tonna)	94	110	108	114	120	134	131
Pakisztán (millió méter)	85	230	527	566	575	640
Portugália (ezer tonna)	16 ²	25	28	28	29	35	34
Spanyolország (ezer tonna)	56 ⁷	52	54	55	68	63
Svédország (ezer tonna)	20	22	22	24	22	23	23
Szovjetunió ⁸ (millió m ²)	3448	3601	5285	5790	4596	4800	4896

¹ Kevert szövettel együtt. — ² 1938. — ³ 1939. — ⁴ 1936. — ⁵ A háború előtti terület. — ⁶ A Saar-vidékkel együtt. — ⁷ 1948. — ⁸ 1959-ig millió méterben.

GYAPJÚFONAL-TERMEELÉS

(ezer tonna)

Ország	1937.	1949.	1953.	1958.	1959.	1960.	1961.
	évben						
Amerikai Egyesült Államok ¹	262	312	343	294	349	308 ²	304 ²
Ausztrália ¹	12	23	16	21	18	23	23
Belgium ¹	26 ³	36	38	38	47	51	54
Bulgária ¹	1	6	8	12	16	16	15
Egyesült Királyság	257	240	243	224	247	249	240
Franciaország ¹	118 ³	123	120	134	136	143	148
Hollandia ¹	27	26	25	25	24	24
Japán ¹	67	17	85	93	116	134	144
Jugoszlávia ¹	6 ⁴	13	8	17	17	21	20
Lengyelország ¹	34 ⁵	39	50	57	59	59	60
Magyarország ¹	12 ³	8	9	13	13	15	16
Német Demokratikus Köztársaság	10 ⁶	20	26	31	35	.
Német Szövetségi Köztársaság ¹	65	106	106	113	118 ⁷	114 ⁷
Románia ¹	7 ³	8 ⁸	17	18	17	19	22
Spanyolország ¹	15 ⁹	9	14	14	12	13	16
Szovjetunió	77	96	137	201	213	221	.

Kevert fonallal együtt. — ² Nem teljeskörű adat. — ³ 1938. — ⁴ 1939. — ⁵ A háború előtti terület. — ⁶ 1950. — ⁷ A Saar-vidékkel együtt. — ⁸ 1948. — ⁹ 1940.

GYAPJÚSZÖVET-TERMELÉS

Ország	1937.	1949.	1953.	1958.	1959.	1960.
	évben					
Amerikai Egyesült Államok ¹ (millió méter)	339	379	307	248	284	262
Ausztrália ¹ (millió m ²)	26	34	24	27	23	25
Ausztria ¹ (ezer tonna)	11	6	5	5	5	5
Belgium ¹ (ezer tonna)	16 ²	21	24	25	29	29
Bulgária (millió méter)	5 ³	7	10	14	19	19
Csehszlovákia ¹ (millió méter)	40	43	46	46
Egyesült Királyság ¹ (millió m ²)	290 ⁴	367	344	292	305	307
Franciaország ¹ (ezer tonna)	80 ²	81	68	76	71	77
India (millió méter)	10	18	18	14	14
Japán (millió m ²)	234	29	140	224	271	322
Jugoszlávia ¹ (millió m ²)	12 ³	26	17	33	38	45
Kanada ⁵ (millió méter)	17	22	19	17	18	14
Lengyelország ¹ (millió méter)	38	50	71	78	80	79
Magyarország ¹ (millió m ²)	20	23	16	25	25	28
Német Demokratikus Köztársaság (millió m ²) . .	.	15 ⁶	28	35	43	48
Német Szövetségi Köztársaság (ezer tonna)	43	68	64	67	68 ⁷
Portugália ¹ (ezer tonna)	2 ³	2	4	4	5	5
Románia ¹ (millió m ²)	12 ²	23 ⁶	29	28	28	32
Spanyolország ¹ (ezer tonna)	7	6	6
Svédország ¹ (ezer tonna)	12	15	13	11	11	11
Szovjetunió (millió méter)	108	149	209	303	326	342

¹ Kevert szövettel együtt. — ² 1938. — ³ 1939. — ⁴ Gyári eladások millió méterben. — ⁵ Kevert szövettel együtt. 1953-tól gyári eladások. — ⁶ 1950. — ⁷ A Saar-vidékkel együtt.

A KEMÉNYROSTOK TERMELÉSE
(ezer tonna)

Ország	1948– 1952. évek átlaga	1959/60. 1960/61.		Ország	1948– 1952. évek átlaga	1959/60. 1960/61.		
		évben				évben		
		Len				Kender		
Világtermelés	480	530	650	Világtermelés	390	380	350	
Ebből:				Ebből:				
Szovjetunió	255 ¹	364	425	India	77	77	
Lengyelország	40 ²	32	43	Jugoszlávia	42	37	31	
Franciaország	30	24	38	Románia	28 ³	21	20	
Belgium	31	20	35	Magyarország	14	27	14	
Hollandia	30	17	31	Olaszország	70	13	12	
Magyarország	1	2	2					
		Juta				Sisál		
Világtermelés	2250	2580	2600	Világtermelés	320	570	590	
Ebből:				Ebből:				
Pakisztán	1015	973	1021	Tanganyika	137	209	208	
India	728	1039	939	Brazília	44	142	146	
Thaiföld	12	54	187	Kenya	38	56	64	
		Haneken ⁴				Manilakender		
Világtermelés	119	160	160	Világtermelés	125	120	115	
Ebből:				Ebből:				
Mexikó	110	149	149	Fülöp-szigetek	105	110	110	
Kuba	15	9	10					

¹ 1950/51. — ² 3 év átlaga. — ³ 4 év átlaga. — ⁴ Az Agave mexicana és az Agave americana level-rostja.

A GYAPJÚIPARI ORSÓK ÉS SZÖVŐGÉPEK SZÁMA
(ezer darab)

Ország	Szel-faktor	Gyű-rűs, harang és szár-nyas	Szel-faktor	Gyű-rűs, harang és szár-nyas	Összes	Auto-mata	Összes	Auto-mata
	orsók száma				szövőgépek száma			
	1938-ban		1960-ban		1938-ban		1960-ban	
Ausztria	108		165	86	3,6	.	2,6	0,4
Belgium	756		583	.	12,0	.	5,4	0,8
Egyesült Királyság	2538	2955	4613	2662	77,6	.	47,4	12,2
Franciaország	2956		1362	831	45,0	.	18,0	4,8
Hollandia	290		251 ¹	97 ¹	9,0	.	6,3 ¹	0,6 ¹
Magyarország	100		67	32	2,0 ²		2,0 ²	0,0
Német Szövetségi Köztársaság			1191 ¹	.		.	16,6 ¹	2,5 ¹
Olaszország	980	260	1591	796	21,0	0,3	24,0	1,6
Portugália			188	71	.	.	3,0	0,0
Spanyolország	408 ³	37 ³	597	218	11,9 ⁴	.	10,0	0,5
Svájc	227		189	116	3,3	0,1	2,4	0,8
Svédország	277 ⁵		167 ¹	.	3,9 ⁵	.	3,1 ¹	0,8 ¹
Szovjetunió	434 ⁴		599 ⁶		12,0 ⁴	.	15,0 ⁶	2,0 ⁶
India			192	.	.	-	2,0	.
Japán	1733 ⁷		1874	1371	28,3	.	34,1	.
Törökország	29		52 ⁸	.	0,4	.	0,6 ⁸	0,1 ⁸
Amerikai Egyesült Államok	3973		1347	.	49,8	26,1	16,4	14,1
Kanada	169	76	164 ¹	110 ¹	2,8	.	2,0 ¹	1,5 ¹
Ausztrália	393		410	278	4,3	.	5,4	2,0

Megjegyzés. A cérnázó orsók nélkül. A gyűrűs, a harang és a szárnyas orsókat általában fésűs fonalak, a szelfaktorokat pedig kártolt fonalak készítésére használják. A szövőgépek adatai a széles és a keskeny mechanikai gépek adatait tartalmazzák, a szőnyegszövőgépek, valamint a kézi szövőgépek nélkül.

¹ 1959. — ² Szőnyegszövőgépekkel együtt. — ³ 1936. — ⁴ 1940. — ⁵ 1935. — ⁶ 1956. — ⁷ 1937, kártolt fonóorsók. — ⁸ Az állami vállalatok 1959. évi adatai.

A SELYEMGUBÓ- ÉS A NYERSSELYEM-TERMELÉS
(tonna)

Ország	1938-ban	1948–1952. évek átlaga	1959.	1960.
			évben	
Selyemgubó¹				
Világtermelés	413 730 ²	198 900	258 500	245 900
Ebből:				
Japán	282 211	80 619	110 854	111 208
Kínai Népköztársaság	65 520	43 300 ³	75 000	.
India	9 404	15 772 ⁴	20 010	19 918
Olaszország	19 990	13 046	6 999	6 240
Magyarország	267	389 ³	237	267
Nyersselyem				
Világtermelés	54 570 ²	21 600	31 400	29 400
Ebből:				
Japán	43 152	11 624	19 121	18 048
Kínai Népköztársaság	4 853	3 030 ⁵	6 225	.
India	690	920	1 150	1 154
Olaszország	2 738	1 452	929	892
Magyarország	16 ⁶	20	21

¹ A friss gubóra vonatkozó adatok. — ² A Szovjetunió nélkül. — ³ 4 év átlaga. — ⁴ 2 év átlaga. — ⁵ 1951. — ⁶ Az 1949–1952. évek átlaga.

A SZINTETIKUS SZÁLAK TERMELÉSE
(ezer tonna)

Ország	Jelzes	1948.	1953.	1959.	1960.	A termelési kapacitás 1961 végén
		évben				
<i>Világtermelés</i>	A + B	33,7	158,9	577,4	709,4	.
Ebből:						
Amerikai Egyesült Államok..	A	27,6	88,6	186,9	198,4	519,4
	B	2,3	23,3	105,8	108,8	
Japán	A	—	1,7	34,5	33,0	171,0
	B	—	4,8	46,3	50,8	
Egyesült Királyság	A	0,6	5,9	26,4	37,2	78,9
	B	—	3,0	13,5	23,7	
Német Szövetségi Köztársaság	A	—	2,2	21,1	28,0 ¹	77,1 ¹
	B	0,2	3,2	17,4	24,3 ¹	
Franciaország	A	0,6	4,0	20,1	26,9	59,9
	B	—	1,6	12,5	18,4	
Olaszország	A	0,2	1,7	18,2	24,0	37,6
	B	—	1,9	7,3	10,3	
Szovjetunió	A	0,5	0,9	4,5	6,8	.
	B		2,3	9,1	13,6	
Kanada	A	1,1	3,4	9,6	11,1	22,7
	B	0,1	1,4	3,9	5,4	
Hollandia	A	—	1,0	4,5	5,7	14,5
	B	—	0,1	2,5	3,4	
Lengyelország	A	—	0,3	1,7	2,5	.
	B	0,1	2,5	4,8	5,3	
Német Demokratikus Köztársaság	A	—	2,3	6,5	6,6	.
	B	—	—	1,2	1,1	
Svájc	A	—	0,8	4,0	5,4	.
	B	—	0,1	1,1	1,4	
Brazília	A	—	—	2,7	4,1	5,4
	B	—	—	0,2	0,5	
Spanyolország	A	—	—	1,4	3,1	11,3
	B	—	—	0,6		
Belgium	A	—	—	1,8	2,4	5,0
	B	0,2	1,1	0,7	0,7	
Ausztrália	A	—	—	1,8	2,4	.
Csehszlovákia	A	—	0,6	1,4	2,3	.
Magyarország	B	—	—	0,3	0,4	.

Jelzések: A — folyamatos szál,
B — vágott (laza) szál.

¹ A Saar-vidékkel együtt.

FORRÁSOK

- Bulleten' Inosztranoj Kommerceszkoj Informacii*, 1960. december 27.
 Kratkij Sztatiszticeszkij Ezsegodnik Polszkoj Narodnoj Reszpubliki 1962.
Monthly Bulletin of Statistics, 1962. május, július.
 Narodnoe Hozjajsztvo SzSzsZr v 1960 godu.
 Patterns of Industrial Growth. 1938—1958.
 Rocznik Statystyczny, 1961.
 Statistical Yearbook 1955, 1956, 1957, 1960, 1961.
 Statistická Rocenka Republiky Ceskoslovenské 1961.
 Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik 1962.
 Sztatiszticeszki Godisnik na Narodna Republika Bólgarija 1961.
The Times Review of Industry, 1962. április, június.
 Yearbook of Food and Agricultural Statistics, Production, 1955, 1957, 1961.

SZEMÉLYI HÍREK

Dr. Laky Dezső (1887—1962). Ez év június 30-án elhunyt *dr. Laky Dezső* ny. egyetemi tanár, a Nemzetközi Statisztikai Intézet és több külföldi tudományos intézet és társaság tagja. Laky Dezső mintegy 30 éven át tanított statisztikát a pozsonyi, a szegedi, majd a budapesti mű-, illetve tudományegyetemen. Számos statisztikai munka szerzője volt,

amelyek közül nevezetesebbek „A gümőkórhalandóság Magyarországon a XX. század elején”, „Az albérlők és ágybér-lők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten (1929)”, „Budapest népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira”, „Az iparosok szociális és gazdasági viszonyai Budapesten”.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Megalakult a KGST Statisztikai Állandó Bizottsága. 1962. augusztus 3—4-én tartotta Moszkvában alakuló ülését a KGST Statisztikai Állandó Bizottsága. A Bizottság, melynek megalakulását a KGST XVI. (rendkívüli) ülészsaka határozta el, a KGST keretében eddig végzett statisztikai munka továbbfejlesztését és magasabb színvonalra emelését hivatott elősegíteni.

A KGST keretében kifejtett együttműködés továbbfejlesztése és a tagállamok népgazdasági terveinek koordinációja érdekében szükség van arra, hogy elvégezzék az egyes országokban a közös munkához szükséges statisztikai mutatószámok nomenklatúrák, metodikai utasítások további egységesítését.

Ezen célok megvalósítása érdekében — amelyeket a Statisztikai Állandó Bizottság a KGST egésze tekintetében vizsgál és tart napirenden — minden tagországban megfelelő szerveket hoznak létre. Hazánkban is a közelmúltban megalakult a Magyar Népköztársaság Statisztikai Állandó Kormánybizottsága, amelynek célja a megfelelő magyarországi feladatok elvégzésének az előmozdítása.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának tudományos munkálatai. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdasági, filozófiai és jogi tudományok Osztályán 1962. május 15-én V. N. Sztarovszkij, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a Központi

Statisztikai Hivatal elnöke „A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának tudományos kutató munkálatai” címmel előadást tartott. Az előadás alapján elfogadott határozat kiemeli, hogy a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala az utóbbi években komoly tudományos munkát végzett egy sor időszerű népgazdasági problémával kapcsolatosan. Így például elektronikus számológépek segítségével elvégezték a szükséges számításokat a munkaráfordítások ágazatközi mérlegéhez, megállapították a népgazdaságban fennálló ágazati termelési kapcsolatok alapvető mutatószámait.

Kidolgozták a Szovjetunió, valamint a nagy gazdasági körzetek tüzelőanyag- és energiamérlegét. Elvégezték a népesség számának az elkövetkező 20 évben várható alakulásával kapcsolatos perspektivikus számításokat. Nagy munkát végzett a Hivatal a kolhozok termelési költségeinek megállapításával kapcsolatosan is.

Az Osztály tudomásul vette, hogy a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala kész részt venni a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok gazdasági mutatóinak összehasonlítása tárgyában tartandó konferencia megszervezésében „A két rendszer gazdasági versenye és a gyengén fejlett országok” komplex probléma vizsgálatával foglalkozó tudományos tanáccsal együttműködésben.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája

Közgazdasági, filozófiai és jogi tudományok Osztályának határozata szerint:

1. Fel kell kérni a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalát, hogy terjessze ki a kiegészítő statisztikai adatok begyűjtését szolgáló reprezentatív adatfelvételeket egy sor népgazdasági ágban (például a gépi felszerelés kihasználása, a munkaidő kihasználása, a munkaerő-tartalékok felhasználása, a vándorlások vizsgálata, a dolgozók életkörülményeinek vizsgálata stb. tekintetében).

2. Fel kell kérni a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalát, hogy a távlati népességszámítások finomítási munkálataiba vonja be a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének Gazdaságstatisztikai részlegét.

3. Fel kell vetni a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége és a Központi Statisztikai Hivatal előtt egy, a reprezentatív módszer elméletével kapcsolatos konferencia megszervezésének kérdését.

4. Fel kell vetni a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Elnöksége előtt a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézete Gazdaságstatisztikai részlegének Statisztikai és demográfiai Kutatóintézeté (laboratórium) való átszervezését.

(*Vesztnik Sztatisztiki*, 1962. évi 8. sz. 77. old.)

„Építőipari adatok 1958—1960” címmel megjelent a Központi Statisztikai Hivatal *Statisztikai Időszaki Közlemények* című kiadványsorozatának 48. kötete. A kötet folytatása a sorozat „Építőipari adatok 1947—1957” című kötetének, és az abban szereplő adatok kiegészítésén kívül új fejezetekkel és eddig még nem közölt részletező adatokat tartalmazó táblázatokkal bővült. Az első fejezet összefoglaló adatai a tárgyalt időszakban befejezett jelentősebb ipari és mezőgazdasági építkezésekről, lakásépítésekről, valamint a kommunális építkezésekről tájékoztatnak. A következő s egyben legnagyobb terjedelmű fejezet az állami építőipar adataival foglalkozik. Bemutatja az építőipari termelés, az átadott építmények és a folyamatban levő építkezések fontosabb adatait. Foglalkozik a rendelkezésre álló munkaerő szakképzettségével és összetételével, bemutatja az eddig még nem publikált 1959. évi építőipari reprezentatív munkaügyi adatfelvétel fontosabb mutatószámait. A kiadvány „Gépesítési és műszaki adatok” címen a termeléshez használt gépi eszközök számáról, hajtóerejéről, teljesítményéről, a fontosabb munka-

folyamatok gépesítéséről stb. számol be. Megtalálhatók e fejezetben az állami építőipar működésével kapcsolatos pénzügyi adatok is.

A kötet további fejezetei az építőipari szövetkezetek működésére, a házilagos építkezésekre, az állami tervező vállalatokra vonatkozó adatokat mutatják be, majd a továbbiakban az építőipari árindexeket és az építőanyagipar működésével kapcsolatos adatokat szemlélteti részletes táblázatokkal.

A kötet befejező része nemzetközi adatokat és az egyes fogalmi meghatározások értelmezését foglalja magában.

(Építőipari adatok 1958—1960. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1962. 419 old.)

Magyar statisztikus cikke külföldi folyóiratban. A *Trud i zarabotnaja plata* című folyóirat, mely a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő, munkaügyi és munkabér kérdésekkel foglalkozó Állami Bizottság Munkaügyi Tudományos Kutató Intézetének folyóirata, 1962. évi 7. számában (55—62. old.) közölte *Mód Aladárné* „A nők életkörülményeinek vizsgálata Magyarországon” c. cikkét.

Vitadélután az 1962. évi iparstatisztikai beszámolórendszeréről. A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya 1962. augusztus 29-én vitadélutánt rendezett az 1962. évi iparstatisztikai beszámolórendszerrel kapcsolatos kérdésekről. Megvitatásra került, hogy az iparstatisztikai beszámolórendszer mennyiben segíti a gazdasági irányító és elemző munkát, és milyen mértékben elégítik ki az iparstatisztikai adatközlések, publikációk a közgazdászok részéről jelentkező igényeket. Az ülésen *dr. Ollé Lajos*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Statisztikai tanszékének docense elnökölt. Az előre kiadott szempontokhoz számos hozzászólás volt, melyekre *Havas Péter*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetőhelyettese válaszolt.

Történeti Statisztikai Évkönyv 1961—62. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának és a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának közös kiadásában megjelent a Történeti Statisztikai Évkönyv. Az Évkönyv ezúttal a történeti demográfia tárgykörébe vágó, különböző jellegű tanulmányokat tartalmaz. (Az Évkönyv részletes ismertetését lásd e szám „Magyar szakirodalom” című rovatában.)

(Történeti Statisztikai Évkönyv 1961—62. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya. Budapest, 1962. 301 old.)

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

JEZSOV, A. I.:

A GYAKORISÁGI SOROK KIEGYENLÍTÉSE ÉS KISZÁMÍTÁSA

(Vüravnivanie i vücsiszlenie rjadov raszpredelenij.) Goszsztatizdat. Moszkva. 1961. 335 p.

A közgazdasági-statisztikai elemző munka területén rendkívül gyakran van dolgunk gyakorisági sorokkal, illetve eloszlásokkal. Éppen arra a fontosságra tekintettel, amelyet a statisztikai munka területén elfoglalnak mind a tankönyvek, mind a matematikai statisztikai szakkönyvek különös figyelmet szentelnek a gyakorisági sorok jellemzőinek, ábrázolási módjának, az eloszlás-típusoknak stb. kifejtésére és magyarázatára. A magyarázat azonban, amelyet e kérdéskörrel az említett művek adnak egyrészt sajátos szempontjaik, másrészt a lehetséges terjedelem által megszabott korlátok miatt természetesen nem lehet olyan mélyreható és bőséges, mint amelyet olyan könyv ad, amely a címben jelzett téma tárgyalását egyetlen feladatának tekinteni. Éppen ezért Jezsov könyvét, mely módszeres összefoglalását adja a gyakorisági sorok felépítésének és általános jellemzőinek, a kiegyenlítés matematikai módszereinek, a társadalmi-gazdasági statisztikában leggyakrabban előforduló diszkrét és folytonos eloszlások, a normális eloszlás stb. tárgyalásának, s így lehetőséget nyújt e fontos témáról rendelkezésre álló ismereteink kibővítésére és elmélyítésére, örömmel üdvözljük.

A könyv címe kissé megtévesztő: első pillantásra azt a benyomást kelti, mintha helyesebb lett volna először a sorok kiszámításáról s azután kiegyenlítéséről beszélni. A mű áttekintése azonban meggyőző arról, hogy ez nem tévedés, mivel a szerző tulajdonképpen azt a célt tűzte maga elé, hogy bemutassa a kiegyenlítés matematikai módszereinek felhasználását közelítő statisztikai sorok kiszámítására empirikus sorok hiánya esetén. Szerző gon-

dolatmenten az volt, hogy mivel a megfelelő matematikai módszerek alkalmazása lehetőséget nyújt arra, hogy segítségükkel a rendelkezésre álló adatokból olyan kiegyenlítő sorokhoz jussunk, amelyek egészen pontosan reprodukálják a tényleges sorokat, meg kell kísérelni az empirikus sorok hiánya esetén — ami előállhat azért, mert nem rendelkezünk a megfelelő csoportosításokhoz a szükséges adatokkal, vagy mert az anyag ugyan megvan, de nincs lehetőség ilyen feldolgozásukra — az említett matematikai módszerek felhasználásával bizonyos jellemzők alapján olyan számított sorokhoz jutni, amelyek legalábbis megközelítően reprodukálják a kiegyenlítő sorokat.

A feladat megoldását a matematikai statisztikából jólismert számos összefüggés teszi lehetővé. Elég megemlíteni, hogy például a Poisson-eloszlást mutató gyakorisági sorok megszerkesztéséhez elegendő egyetlen jellemzőt, az átlagot ismerni, ahhoz pedig, hogy megkapjuk a normális eloszlást mutató gyakorisági sort, elég, ha az átlagot és a szórást ismerjük (a sokaság tagjainak számán kívül) stb.

A szerző a kitűzött feladat megoldása érdekében az anyagot két fő részre osztva tárgyalja. Az első részben az általános fogalmak (a diszkrét és folytonos ismérvek, az abszolút és relatív gyakoriságok, a gyakorisági sorok grafikus ábrázolása, a középértékek, a szóródás mérése stb.) rendszeres ismertetése után a kiegyenlítés matematikai módszereit mutatja be; a legkisebb négyzetek, a momentumok módszerét és más módszereket. A könyvnek ez a része a statisztikai sorok kiegyenlítési módszereinek részletes leírásával általánosítja a statisztika elméletének és a matematikai statisztikának a gyakorisági sorokra vonatkozó fő tételeit. Ehhez a gyakorisági (eloszlási) sorok kiszámítására szolgáló módszerek elsajátításának megkönnyítéséhez van szükség, amelynek kifejtésére a könyv második részében kerül

sor. Szó van itt többek között például a másod- és harmadfokú parabolának, a hiperbolának megfelelő diszkrét és folytonos eloszlások, a jobb-, illetve baloldali aszimmetriát mutató, de normál görbével közelíthető eloszlások kiszámításáról. Feltétlenül külön kell megemlíteni arról a fejezetről, amely ebben a részben az aszimmetria mérésének tárgyalása után részletesen kifejti a számtani átlag és a különböző statisztikai jellemzők (módusz, medián, szórásnégyzet, kvartilisek) közötti összefüggést, illetve a módusz, a medián stb. értékének megállapítását abban az esetben, ha a tapasztalati sor nem áll rendelkezésre csupán a számtani átlagot és az ismérv szélső értékeit ismerjük. A problémával a szakirodalom eddig ebben a formában nem foglalkozott, s így Jezsov levezetései, amelyek a kitűzött feltételek mellett megadják a számítási eljárásokat, jelentősen gyarapítják a statisztikai módszertant e területen.

Végül meg kell említeni, hogy szerző mondanivalóit — az elméleti levezetések után — elsősorban a szocialista országok, köztük Magyarország évkönyveiből vett gazdag példaanyagon mutatja be. A konkrét példák nemcsak a kifejtettek jobb megértését segítik elő, hanem a gyakorlati munkában is eligazodást nyújthatnak. Ugyanezt szolgálják a számolási képleteknek lehetőleg egyszerűsített formában való prezentálása, valamint a könyv végén közölt speciális táblázatok, amelyek a szükséges együttthatók értékét tartalmazzák.

Jezsov értékes könyve jelentősen elősegíti a gyakorisági sorok elemzésére, az eloszlások kiszámítására vonatkozó ismeretek bővítését és megalapozott támogatást nyújt a gyakorlati munka eredményességének fokozásához.

(Ism.: Kenessey Zoltán)

LANGE, OSKAR:

AZ ÚJRATERMELÉS ÉS A FELHALMOZÁS ELMÉLETE

(Teoria reprodukci i akumulacji.) Warszawa. 1961. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1961. 217 p.

Oskar Lange „Bevezetés az ökonometriába” c. könyvének folytatásaképpen matematikai formulákban dolgozza fel a marxista újratermelési és felhalmozási elméletet, valamint néhány azzal összefüggő kérdést.

Az első fejezetben az alapfogalmak meghatározása után a marxi újraterme-

lési sémát vizsgálja. Két fogalmat határoz meg, ezek:

a) a jövedelmi együtttható (a nemzeti jövedelem és a társadalmi össztermék aránya):

$$\frac{Y}{P} = \frac{v+m}{c+v+m}$$

b) a munka termelékenysége:

$$\frac{P}{Y} = \frac{c+v+m}{v+m}$$

Lengyelország és Anglia adatainak segítségével számszerű példákkal mutatja be az újratermelés alakulását. Ezekből kitűnik, hogy a jövedelmi együtttható általában kissé kevesebb, mint 0,5, a munka termelékenysége pedig kissé több mint 2.

Az újratermelési sémát vizsgálva bevezeti:

1. A többlettermék-együttthatót:

$$s = \frac{m}{v}$$

Ez kapitalista viszonyok között az értéktöbblet-ráta. Lange számszerű értékeket is megvizsgál, és arra a következtetésre jut, hogy a többlettermék-együtttható a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan nő, mivel nő a szolgáltatások mennyisége.

2. A ráfordítások szerves összetétele elnevezésű együttthatót:

$$k = \frac{c}{v}$$

A strukturális összefüggések vizsgálata céljára a következő három együttthatót alkalmazza:

a) a termelési eszközök ráfordítási együttthatója:

$$a_c = \frac{e}{P}$$

b) a munkaerő-ráfordítási együtttható:

$$a_v = \frac{v}{P}$$

c) a többlettermék és a társadalmi össztermék arányát kifejező együtttható:

$$a_m = \frac{m}{P}$$

ahol P a társadalmi össztermék.

A második fejezet az újratermelési folyamat egyensúlyának feltételeivel foglalkozik.

sor. Szó van itt többek között például a másod- és harmadfokú parabolának, a hiperbolának megfelelő diszkrét és folytonos eloszlások, a jobb-, illetve baloldali aszimmetriát mutató, de normál görbével közelíthető eloszlások kiszámításáról. Feltétlenül külön kell megemlíteni arról a fejezetről, amely ebben a részben az aszimmetria mérésének tárgyalása után részletesen kifejti a számtani átlag és a különböző statisztikai jellemzők (módusz, medián, szórásnégyzet, kvartilisek) közötti összefüggést, illetve a módusz, a medián stb. értékének megállapítását abban az esetben, ha a tapasztalati sor nem áll rendelkezésre csupán a számtani átlagot és az ismérv szélső értékeit ismerjük. A problémával a szakirodalom eddig ebben a formában nem foglalkozott, s így Jezsov levezetései, amelyek a kitűzött feltételek mellett megadják a számítási eljárásokat, jelentősen gyarapítják a statisztikai módszertant e területen.

Végül meg kell említeni, hogy szerző mondanivalóit — az elméleti levezetések után — elsősorban a szocialista országok, köztük Magyarország évkönyveiből vett gazdag példaanyagon mutatja be. A konkrét példák nemcsak a kifejtettek jobb megértését segítik elő, hanem a gyakorlati munkában is eligazodást nyújthatnak. Ugyanezt szolgálják a számolási képleteknek lehetőleg egyszerűsített formában való prezentálása, valamint a könyv végén közölt speciális táblázatok, amelyek a szükséges együttthatók értékét tartalmazzák.

Jezsov értékes könyve jelentősen elősegíti a gyakorisági sorok elemzésére, az eloszlások kiszámítására vonatkozó ismeretek bővítését és megalapozott támogatást nyújt a gyakorlati munka eredményességének fokozásához.

(Ism.: Kenessey Zoltán)

LANGE, OSKAR:

AZ ÚJRATERMELÉS ÉS A FELHALMOZÁS ELMÉLETE

(Teoria reprodukci i akumulacji.) Warszawa. 1961. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1961. 217 p.

Oskar Lange „Bevezetés az ökonometriába” c. könyvének folytatásaképpen matematikai formulákban dolgozza fel a marxista újratermelési és felhalmozási elméletet, valamint néhány azzal összefüggő kérdést.

Az első fejezetben az alapfogalmak meghatározása után a marxi újraterme-

lési sémát vizsgálja. Két fogalmat határoz meg, ezek:

a) a jövedelmi együtttható (a nemzeti jövedelem és a társadalmi össztermék aránya):

$$\frac{Y}{P} = \frac{v+m}{c+v+m}$$

b) a munka termelékenysége:

$$\frac{P}{Y} = \frac{c+v+m}{v+m}$$

Lengyelország és Anglia adatainak segítségével számszerű példákkal mutatja be az újratermelés alakulását. Ezekből kitűnik, hogy a jövedelmi együtttható általában kissé kevesebb, mint 0,5, a munka termelékenysége pedig kissé több mint 2.

Az újratermelési sémát vizsgálva bevezeti:

1. A többlettermék-együttthatót:

$$s = \frac{m}{v}$$

Ez kapitalista viszonyok között az értéktöbblet-ráta. Lange számszerű értékeket is megvizsgál, és arra a következtetésre jut, hogy a többlettermék-együtttható a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan nő, mivel nő a szolgáltatások mennyisége.

2. A ráfordítások szerves összetétele elnevezésű együttthatót:

$$k = \frac{c}{v}$$

A strukturális összefüggések vizsgálata céljára a következő három együttthatót alkalmazza:

a) a termelési eszközök ráfordítási együttthatója:

$$a_c = \frac{e}{P}$$

b) a munkaerő-ráfordítási együtttható:

$$a_v = \frac{v}{P}$$

c) a többlettermék és a társadalmi össztermék arányát kifejező együtttható:

$$a_m = \frac{m}{P}$$

ahol P a társadalmi össztermék.

A második fejezet az újratermelési folyamat egyensúlyának feltételeivel foglalkozik.

Az egyensúly feltétele egyszerű újratermelés mellett

$$c_2 = v_1 + m_1.$$

Tehát csak az ágazatok közötti áramlások, v_1 , m_1 és c_2 befolyásolják az egyensúlyt.

A ráfordítási együtthatók segítségével a következőképpen írhatjuk fel a marxi képleteket:

$$a_{1c}P_1 + a_{1v}P_1 + a_{1m}P_1 = P_1$$

$$a_{2c}P_2 + a_{2v}P_2 + a_{2m}P_2 = P_2.$$

Az egyensúly feltétele, a képlet rendezése után

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{a_{2c}}{a_{1v} + a_{1m}}.$$

A bővített újratermelés vizsgálatához Lange a többletterméket a következőképpen osztja fel:

$$m = m_c + m_v + m_0,$$

tehát az állandó tőke növelésére fordított részre, a változó tőke növelésére fordított részre és az elfogyasztott részre. Elejti Marxnak azt az egyszerűsítő feltételét, hogy az egyes ágazatok akkumulációját ugyanabban az ágazatban használják fel, ezért az m_c és az m_v mindkét ágazatban két részre oszlik:

$$m_{1c} = m_{1c_1} + m_{1c_2}$$

$$m_{1v} = m_{1v_1} + m_{1v_2}$$

stb. A bővített újratermelés egyensúlyának feltétele ilyen körülmények között a következő:

$$c_2 + m_{2c_1} + m_{2c_2} = v_1 + m_{1v_1} + m_{1v_2} + m_{10}.$$

Ezeket az összefüggéseket Lange ezután a ráfordítási együtthatók és az akkumulációs együtthatók (α) segítségével fejezi ki. Az egyensúly feltétele így:

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{a_{2c} + \alpha_{2c}}{a_{1v} + \alpha_{1v} + \alpha_{10}}, \text{ illetve}$$

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{a_{2c} + \alpha_{2c}}{1 - \alpha_{10} - \alpha_{1c}}.$$

Lange bizonyítja, hogy a bővített újratermelés egyensúlyi feltételének meg nem tartása esetében a termelés csökken, ugyanis alkalmazkodik a „szűk keresztmetszethez”.

A harmadik fejezet a sokágazatos újratermelési sémákkal foglalkozik. Az ágazati kapcsolatok táblájában különválasztja

az újratermelési és a beruházási kapcsolatokat. Így az ismert mérlegegyenlet a következő alakot kapja:

$$\sum_{j \neq i}^n x_{ji} + x_{0i} + m_i = \sum_{j \neq i}^n x_{ij} + \sum_{j \neq i}^n I_{ij} + x_i^{(0)} \quad (i = 1, 2, \dots, n)$$

ahol

x_{ji} — a termelési ráfordítások,
 x_{0i} — a munkaerő-ráfordítás,
 x_{ij} — a termelési kibocsátások,
 I_{ij} — a beruházási kibocsátások,
 $x_i^{(0)}$ — a fogyasztási kibocsátás.

Ezután ismerteti a járulékos szükséglet vagy termékigény együttható fogalmát:

$$A_{ik} = \frac{Yx_i}{\partial x_k}$$

Ez azt fejezi ki, hogy mennyivel kell növelni az i ágazat össztermelését a k ágazat végtermékének egységnyi növeléséhez. A termékigény együttható és az ehhez hasonlóan megalkotott munkaigény együttható hasonlók Keynes szorzóihoz.

Lange ezután levezeti az egyensúly feltételét a termékigény együtthatóval kifejezve, majd bebizonyítja, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegéből és Marx sémájából kiindulva ugyanazt az egyensúlyi feltételt kapjuk.

A negyedik fejezet a beruházásoknak a termelés növekedésére gyakorolt hatását vizsgálja.

A felhalmozás és a beruházás alapját az alkotja, hogy a végterméket nem fogyasztják el teljesen. Az i ágazat nettó terméke tehát a következőképpen oszlik meg:

$$x_i + x_i^{(0)} + I_i,$$

ahol

$x_i^{(0)}$ — a nettó termék elfogyasztott része,

I_i — a beruházásra fordított rész.

Ezt az I_i részt bármely termelő ágazatban be lehet ruházni:

$$I_i = I_{i1} + I_{i2} + \dots + I_{in} =$$

$$= \sum_{j=i}^n I_{ij} \quad (i = 1, 2, \dots, n),$$

ahol I_{ij} az i ágazat termékéből a j ágazatban beruházott rész.

Azt, hogy az i ágazat termeléséből mennyit kell beruházni a j ágazatba az

össztermelés meghatározott növekedése érdekében, a műszaki feltételek határozzák meg. Ezzel kapcsolatosan felhasználásra kerül a beruházási együtttható fogalma

$$b_{ij} = \frac{I_{ij}}{\Delta X_j},$$

ahol ΔX_j a j ágazat össztermelésének növekedése.

Foglalkozik továbbá a szerző a műszaki együttthatóval:

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j},$$

mely azt fejezi ki, hogy az i ágazat termeléséből mennyi szükséges a j ágazat egységnyi termelésének előállításához, valamint a bruttó beruházási rátával:

$$\alpha_i = \frac{X_i(t) - x_i(0)}{X_i(t)}.$$

Ennek alapján a mérlegegyenlet:

$$\alpha_i X_i(t) = \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j(t) + \sum_{j=1}^n b_{ij} \frac{d X_j(t)}{d t} \quad (i = 1, 2, \dots, n).$$

Igy n homogén lineáris differenciálegyenletből álló egyenletrendszert kapunk, amelyet viszonylag könnyen meg lehet oldani.

Ezután Lange összefüggést keres a konjunkturaciklus és a beruházások közt, együttesen vizsgálva a gazdasági fejlődés általános trendjét és a konjunkturaciklus alakulását.

Az ötödik fejezet az amortizáció és a felújítás kérdéseivel foglalkozik. Az eddigiekben Lange nem különböztette meg az amortizációt és a felújítást, feltételezve, hogy az amortizációs ráta egyenlő az elhasznált termelési eszközök értékével. Ez a feltétel azonban csak az egyszerű újratermelés esetében érvényesül. Bővített újratermelés esetében, mivel a termelési eszközök mennyisége állandóan nő, az amortizáció is évente növekszik. Így nagyobb amortizációs alappal rendelkezünk, mint amekkorra az elhasznált termelési eszközök felújításához szükséges és ez jelentős forrást alkothat a beruházások finanszírozására.

(Ism.: Andorka Rudolf)

SADOWSKI, W.:

DÖNTÉSELMÉLET

(Teoria podejmowania decyzji.) Warszawa, 1960. P. W. G. 314 p.

A könyv azt a célt tűzte ki maga elé, hogy közgazdászok számára áttekintést adjon azokról a korszerű, a Szovjetunióban és az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazott módszerekről, amelyek lehetővé teszik, hogy — elsősorban vállalati szinten — a termelési tervek és programok kidolgozásakor optimális döntéseket hozzanak. A könyv alcíme ezért „Bevezetés az operáció-kutatásba”. Minthogy közgazdászoknak íródott, csak annyi matematikai alapismeretet tételez fel, amennyit közgazdasági főiskolákban nyújtanak, vagyis a differenciálszámítás és a valószínűségyszámítás elemeit. Minden egyes fejezet mondanivalóját gazdag példaanyag szemlélteti, a példákat didaktikai szempontból választotta ki, illetve dolgozta ki a szerző, úgyhogy számítástechnikailag egyszerűbbek, mint a valóságban előforduló esetek, de ugyanakkor világosabban rámutatnak a vizsgált kérdés és megoldás lényegére.

A bevezető fejezet ismerteti az optimális döntés problematikáját, az operáció-kutatás lényeges vonásait (az operáció-kutatás négy szakaszát: a modell megszerkesztése; a modell megoldása, vagyis az optimális döntés meghatározása; a modell és a kapott eredmény verifikálása; az ellenőrzési rendszer kidolgozása), a modellek megoldására alkalmas módszereket — különválasztva a determinista és a sztochasztikus modelleket —, továbbá röviden az operáció-kutatás keletkezését és történetét.

A második fejezet a differenciálszámítás alkalmazását két példán mutatja be: a termelési sorozatnagyság optimális nagyságának megválasztása a raktár- és a termelési egységköltség összegének függvényében, valamint két párhuzamosan termelt termék optimális sorozatnagyságának kiválasztása hasonló feltételek mellett.

A harmadik fejezetben a lineáris programozás alapfogalmainak ismertetése után (a matrixalgebra igénybevétele nélkül) a szerző rátér a szimplex algoritmus részletes tárgyalására. Külön foglalkozik a degeneráció esetével a szimplex algoritmusban. Ezután — hasonló részletességgel — ismerteti a szállítási algoritmus degenerációját. Behatóan foglalkozik a duál-problémával, majd megvizsgálja, milyen befolyással van a paraméterek értékének megváltozása az optimális programra. Végül ismerteti a lineáris progra-

össztermelés meghatározott növekedése érdekében, a műszaki feltételek határozzák meg. Ezzel kapcsolatosan felhasználásra kerül a beruházási együtttható fogalma

$$b_{ij} = \frac{I_{ij}}{\Delta X_j},$$

ahol ΔX_j a j ágazat össztermelésének növekedése.

Foglalkozik továbbá a szerző a műszaki együttthatóval:

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_j},$$

mely azt fejezi ki, hogy az i ágazat termeléséből mennyi szükséges a j ágazat egységnyi termelésének előállításához, valamint a bruttó beruházási rátával:

$$\alpha_i = \frac{X_i(t) - x_i(0)}{X_i(t)}.$$

Ennek alapján a mérlegegyenlet:

$$\alpha_i X_i(t) = \sum_{j=1}^n a_{ij} X_j(t) + \sum_{j=1}^n b_{ij} \frac{d X_j(t)}{d t} \quad (i = 1, 2, \dots, n).$$

Igy n homogén lineáris differenciálegyenletből álló egyenletrendszert kapunk, amelyet viszonylag könnyen meg lehet oldani.

Ezután Lange összefüggést keres a konjunkturaciklus és a beruházások közt, együttesen vizsgálva a gazdasági fejlődés általános trendjét és a konjunkturaciklus alakulását.

Az ötödik fejezet az amortizáció és a felújítás kérdéseivel foglalkozik. Az eddigiekben Lange nem különböztette meg az amortizációt és a felújítást, feltételezve, hogy az amortizációs ráta egyenlő az elhasznált termelési eszközök értékével. Ez a feltétel azonban csak az egyszerű újratermelés esetében érvényesül. Bővített újratermelés esetében, mivel a termelési eszközök mennyisége állandóan nő, az amortizáció is évente növekszik. Így nagyobb amortizációs alappal rendelkezünk, mint amekkorra az elhasznált termelési eszközök felújításához szükséges és ez jelentős forrást alkothat a beruházások finanszírozására.

(Ism.: Andorka Rudolf)

SADOWSKI, W.:

DÖNTÉSELMÉLET

(Teoria podejmowania decyzji.) Warszawa, 1960. P. W. G. 314 p.

A könyv azt a célt tűzte ki maga elé, hogy közgazdászok számára áttekintést adjon azokról a korszerű, a Szovjetunióban és az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazott módszerekről, amelyek lehetővé teszik, hogy — elsősorban vállalati szinten — a termelési tervek és programok kidolgozásakor optimális döntéseket hozzanak. A könyv alcíme ezért „Bevezetés az operáció-kutatásba”. Minthogy közgazdászoknak íródott, csak annyi matematikai alapismeretet tételez fel, amennyit közgazdasági főiskolákban nyújtanak, vagyis a differenciálszámítás és a valószínűségyszámítás elemeit. Minden egyes fejezet mondanivalóját gazdag példaanyag szemlélteti, a példákat didaktikai szempontból választotta ki, illetve dolgozta ki a szerző, úgyhogy számítástechnikailag egyszerűbbek, mint a valóságban előforduló esetek, de ugyanakkor világosabban rámutatnak a vizsgált kérdés és megoldás lényegére.

A bevezető fejezet ismerteti az optimális döntés problematikáját, az operáció-kutatás lényeges vonásait (az operáció-kutatás négy szakaszát: a modell megszerkesztése; a modell megoldása, vagyis az optimális döntés meghatározása; a modell és a kapott eredmény verifikálása; az ellenőrzési rendszer kidolgozása), a modellek megoldására alkalmas módszereket — különválasztva a determinista és a sztochasztikus modelleket —, továbbá röviden az operáció-kutatás keletkezését és történetét.

A második fejezet a differenciálszámítás alkalmazását két példán mutatja be: a termelési sorozatnagyság optimális nagyságának megválasztása a raktár- és a termelési egységköltség összegének függvényében, valamint két párhuzamosan termelt termék optimális sorozatnagyságának kiválasztása hasonló feltételek mellett.

A harmadik fejezetben a lineáris programozás alapfogalmainak ismertetése után (a matrixalgebra igénybevétele nélkül) a szerző rátér a szimplex algoritmus részletes tárgyalására. Külön foglalkozik a degeneráció esetével a szimplex algoritmusban. Ezután — hasonló részletességgel — ismerteti a szállítási algoritmus degenerációját. Behatóan foglalkozik a duál-problémával, majd megvizsgálja, milyen befolyással van a paraméterek értékének megváltozása az optimális programra. Végül ismerteti a lineáris progra-

mozás még néhány alkalmazási területét.

A következőkben a szerző a sztochasztikus (valószínűségi) módszerekkel foglalkozik. Itt tárgyalja a legegyszerűbb készletmodelleket, a sorbanállási modellt, a sorbanállási modell alkalmazási lehetőségeit, a Monte Carlo rendszert, valamint az állóeszközök felújításának kérdését.

A szerző az ötödik fejezetet a játékelméletnek szentelte. Az alapfogalmak ismertetését a zéró összegű kétszemélyes játékok jelentőségének és alkalmazásának ismertetése, a „természettel” folytatott játékok tárgyalása (olyan játékok, amelyeknél az ellenfélnek nem fűződik érdeke a játék megnyeréséhez, de akinek számára a játék elvesztése is közömbös) követi.

A hatodik fejezet a statisztikai döntéselmélet modelljeit ismerteti. Itt szerepelnek a Bayes-féle döntésfüggvények, a minimax döntésfüggvények, a minta optimális nagyságának kérdése, valamint az ismertett döntésfüggvények alkalmazása.

A dinamikus programozás külön fejezet tárgya. Ebben ismerkedik meg az olvasó a dinamikus programozás alapfogalmival és problematikájával, alkalmazásával optimális készletnagyság meghatározására, a szűk keresztmetszet megoldásának kérdésével.

Befejezésül a szerző ismerteti az operáció-kutatás eddigi lengyelországi alkalmazásait. Néhány elvi megjegyzést tesz a célfüggvény problematikájával, s bizonyos szervezeti kérdésekkel kapcsolatosan.

Sadowski könyve jól oldja meg a maga elé tűzött feladatot. Az operáció-kutatás módszereinek lényegét és gyakorlati alkalmazhatóságát olyan módon tárja föl, hogy az üzemgazdász, a statisztikus gyakorlati munkája a hagyományos tervezési és elemzési módszerekhez viszonyítva eredményesebbé válhat a bemutatott példák alkalmazása esetén. Nem azzal az igényvel lép fel, hogy elméleti rendszert alkosson, hanem — a közgazdasági szempontokat szem előtt tartva — közvetlenül a gyakorlati közgazdásznak, tervesnek, üzemgazdásznak mondja el, hogy milyen eszközök alkalmazásával teheti munkáját hatékonyabbá.

Didaktikailag szellemesen és célirányosan oldja meg a szerző feladatát. A könyv minden egyes fejezete és alfejezete néhány soros bevezetés után példákon keresztül ismerteti a fejezet tárgyát képező módszert, valamint a módszer alkalmazhatóságát.

(Ism.: Danyi Dezső)

*

LIVIATAN, NISSAN:

A VÁLTOZÓKBAN FELLEPŐ HIBÁK ÉS ENGEL-GÖRBE ELEMZÉS

(Errors in variables and Engel curve analysis.) — *Econometrica* 1961. 3. sz. 336–362. p.

A fogyasztáselemzés, nevezetesen annak vizsgálata, hogy egy-egy cikk fogyasztása hogyan alakul a jövedelem függvényében, az ún. Engel-görbék segítségével történik. Az ilyen típusú vizsgálatokban a függő változó (X_i) általában a vizsgált cikkre fordított egy főre vagy egy háztartásra jutó kiadás, a független változó (Y) pedig az egy főre, illetve az egy háztartásra jutó jövedelem. Az Engel-görbék megkonstruálása, ami lényegében a fent említett két változó közötti regressziós függvények megkeresésének felel meg, a háztartásstatisztikai feljegyzések alapján történik. Ennek birtokában felrajzolhatjuk a fogyasztási pontokat, és dönthetünk afelől, milyen típusú matematikai függvény segítségével írhatjuk le a lehető legpontosabban a fogyasztási pontok által determinált empirikus görbét. Amennyiben X_i változását Y függvényében egy lineáris modellel jól leírhatjuk (vagy ezen változók transzformáltjai közötti kapcsolat lineáris), azaz

$$X_i = \alpha_{0i} + \alpha_{1i} Y + V_i, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad |1|$$

ahol az i index az i -edik fogyasztási cikket jelöli, V_i pedig a véletlen hatást reprezentáló hibatermék, amely független az Y változótól, akkor a szokásos eljárás az, hogy a lineáris függvényt meghatározó két paraméter értékét (α_{0i}, α_{1i}) a legkisebb négyzetek módszerével becsüljük. Ezzel a becslési módszerrel nyert becslések a modellben fellépő elméleti értékeket „jól” becsülik (tehát torzítatlan, konzisztens becslések).

Szerző cikkében az |1| alatti modellt módosítja és Y helyett az Y' változót vezet be, ahol Y' az „igazi” egy főre, illetve egy háztartásra jutó jövedelmet jelenti. Igazi jövedelmen a tényleges jövedelmet érti, ami sokszor eltérhet a bevallott jövedelemtől, Y -tól. A linearitást feltételezi, tehát

$$X_i = \alpha_{0i} + \alpha_{1i} Y' + V_i \quad i = 1, 1, \dots, m \quad |2|$$

de Y' -ről és V_i -ről csak azt teszi fel, hogy korrelálatlanok, tehát kovarianciájuk: $\text{cov}(Y', V_i) = 0$. Tekintsük a

$$C = \sum_{i=1}^m X_i = \alpha_0 + \alpha_1 Y' + U \quad |3|$$

összkiadást, ahol

$$\alpha_0 = \sum_{i=1}^m \alpha_{0i}, \quad \alpha_1 = \sum_{i=1}^m \alpha_{1i}, \quad U = \sum_{i=1}^m V_i.$$

mozás még néhány alkalmazási területét.

A következőkben a szerző a sztochasztikus (valószínűségi) módszerekkel foglalkozik. Itt tárgyalja a legegyszerűbb készletmodelleket, a sorbanállási modellt, a sorbanállási modell alkalmazási lehetőségeit, a Monte Carlo rendszert, valamint az állóeszközök felújításának kérdését.

A szerző az ötödik fejezetet a játékelméletnek szentelte. Az alapfogalmak ismertetését a zéró összegű kétszemélyes játékok jelentőségének és alkalmazásának ismertetése, a „természettel” folytatott játékok tárgyalása (olyan játékok, amelyeknél az ellenfélnek nem fűződik érdeke a játék megnyeréséhez, de akinek számára a játék elvesztése is közömbös) követi.

A hatodik fejezet a statisztikai döntésemélet modelljeit ismerteti. Itt szerepelnek a Bayes-féle döntésfüggvények, a minimax döntésfüggvények, a minta optimális nagyságának kérdése, valamint az ismertett döntésfüggvények alkalmazása.

A dinamikus programozás külön fejezet tárgya. Ebben ismerkedik meg az olvasó a dinamikus programozás alapfogalmival és problematikájával, alkalmazásával optimális készletnagyság meghatározására, a szűk keresztmetszet megoldásának kérdésével.

Befejezésül a szerző ismerteti az operáció-kutatás eddigi lengyelországi alkalmazásait. Néhány elvi megjegyzést tesz a célfüggvény problematikájával, s bizonyos szervezeti kérdésekkel kapcsolatosan.

Sadowski könyve jól oldja meg a maga elé tűzött feladatot. Az operáció-kutatás módszereinek lényegét és gyakorlati alkalmazhatóságát olyan módon tárja föl, hogy az üzemgazdász, a statisztikus gyakorlati munkája a hagyományos tervezési és elemzési módszerekhez viszonyítva eredményesebbé válhat a bemutatott példák alkalmazása esetén. Nem azzal az igényvel lép fel, hogy elméleti rendszert alkosson, hanem — a közgazdasági szempontokat szem előtt tartva — közvetlenül a gyakorlati közgazdásznak, tervesnek, üzemgazdásznak mondja el, hogy milyen eszközök alkalmazásával teheti munkáját hatékonyabbá.

Didaktikailag szellemesen és célirányosan oldja meg a szerző feladatát. A könyv minden egyes fejezete és alfejezete néhány soros bevezetés után példákon keresztül ismerteti a fejezet tárgyát képező módszert, valamint a módszer alkalmazhatóságát.

(Ism.: Danyi Dezső)

*

LIVIATAN, NISSAN:

A VÁLTOZÓKBAN FELLEPŐ HIBÁK ÉS ENGEL-GÖRBE ELEMZÉS

(Errors in variables and Engel curve analysis.) — *Econometrica* 1961. 3. sz. 336–362. p.

A fogyasztáselemzés, nevezetesen annak vizsgálata, hogy egy-egy cikk fogyasztása hogyan alakul a jövedelem függvényében, az ún. Engel-görbék segítségével történik. Az ilyen típusú vizsgálatokban a függő változó (X_i) általában a vizsgált cikkre fordított egy főre vagy egy háztartásra jutó kiadás, a független változó (Y) pedig az egy főre, illetve az egy háztartásra jutó jövedelem. Az Engel-görbék megkonstruálása, ami lényegében a fent említett két változó közötti regressziós függvények megkeresésének felel meg, a háztartásstatisztikai feljegyzések alapján történik. Ennek birtokában felrajzolhatjuk a fogyasztási pontokat, és dönthetünk afelől, milyen típusú matematikai függvény segítségével írhatjuk le a lehető legpontosabban a fogyasztási pontok által determinált empirikus görbét. Amennyiben X_i változását Y függvényében egy lineáris modellel jól leírhatjuk (vagy ezen változók transzformáltjai közötti kapcsolat lineáris), azaz

$$X_i = \alpha_{0i} + \alpha_{1i} Y + V_i, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad |1|$$

ahol az i index az i -edik fogyasztási cikket jelöli, V_i pedig a véletlen hatást reprezentáló hibatermék, amely független az Y változótól, akkor a szokásos eljárás az, hogy a lineáris függvényt meghatározó két paraméter értékét (α_{0i}, α_{1i}) a legkisebb négyzetek módszerével becsüljük. Ezzel a becslési módszerrel nyert becslések a modellben fellépő elméleti értékeket „jól” becsülik (tehát torzítatlan, konzisztens becslések).

Szerző cikkében az |1| alatti modellt módosítja és Y helyett az Y' változót vezet be, ahol Y' az „igazi” egy főre, illetve egy háztartásra jutó jövedelmet jelenti. Igazi jövedelmen a tényleges jövedelmet érti, ami sokszor eltérhet a bevallott jövedelemtől, Y -től. A linearitást feltételezi, tehát

$$X_i = \alpha_{0i} + \alpha_{1i} Y' + V_i \quad i = 1, 1, \dots, m \quad |2|$$

de Y' -ről és V_i -ről csak azt teszi fel, hogy korrelálatlanok, tehát kovarianciájuk: $\text{cov}(Y', V_i) = 0$. Tekintsük a

$$C = \sum_{i=1}^m X_i = \alpha_0 + \alpha_1 Y' + U \quad |3|$$

összkiadást, ahol

$$\alpha_0 = \sum_{i=1}^m \alpha_{0i}, \quad \alpha_1 = \sum_{i=1}^m \alpha_{1i}, \quad U = \sum_{i=1}^m V_i.$$

Szerző dolgozatában azt a célt tűzi ki maga elé, hogy X_i -t az összkiadás függvényében írja le, és az ezen modellben fellépő paraméterekre konzisztens becslést adjon. /2/ és /3/ alapján az általa elemzett modell így írható fel:

$$X_i = \beta_0 + \beta_i C + W_i \quad /4/$$

ahol

$$\beta_0 = \alpha_{0i} - \alpha_{1i} \frac{\alpha_0}{\alpha_1}, \quad \beta_i = \frac{\alpha_{1i}}{\alpha_1} \quad \text{és} \quad W_i = V_i - \beta_i U.$$

A /4/ modell esetén W_i és C korrelált, ami lényegében azt jelenti, hogy a modellben nemcsak a függő, hanem a független változó is hibával terhelt. Ezért, amint azt a szerző meg is mutatja, ha β_i -t a szokásos módon a legkisebb négyzetek módszerével becsüljük, akkor a becslésül kapott b_i érték nem lesz torzítatlan. Szerző cikkében éppen azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a /4/ modell fennállása esetén hogyan tudunk a β_i paraméterre torzítatlan és konzisztens becslést nyerni. Bebizonyítja, hogy ha a ténylegesen bevallott jövedelmet: Y -t bevezetjük, mint ún. segédváltozót (instrumental variable), akkor ennek segítségével már „jó” becslést tudunk konstruálni β_i értékére. (Ezen segédváltozónak olyannak kell lennie, amely korrelált C -vel, de W_i -vel nem.) Nevezetesen a szerző bebizonyítja, hogy a

$$\hat{\beta}_i = \frac{\frac{\text{cov}(X_i, Y)}{D^2(Y)}}{\frac{\text{cov}(C, Y)}{D^2(Y)}} = \frac{\text{cov}(X_i, Y)}{\text{cov}(C, Y)} \quad /5/$$

érték torzítatlan és konzisztens becslést ad β_i -re. Mint /5/-ből látható, a β_i becslés két regressziós együttható hányadosa,

amelyet a mintából a legkisebb négyzetek módszerével határozunk meg.

Szerző két háztartásstatisztikai felvétel alapján néhány cikksoporra meghatározza mind b_i mind $\hat{\beta}_i$ értékét, továbbá

$$a \kappa_i = \frac{b_i - \hat{\beta}_i}{\hat{\beta}_i} \quad \text{relatív torzítást. Az egyik}$$

adat forrása az ún. „British Study” címen ismeretes felvétel, melyet 1937—38-ban hajtottak végre Nagybritanniában, a munkás háztartások körében (a megfigyelt háztartások száma 2219 volt), a másik háztartásstatisztikai megfigyelés pedig az Izraelben 1956—57-ben végrehajtott felvétel, amely 6600 bérből élő háztartásra terjedt ki. Mindkét esetben azt tapasztalta, hogy a 100 κ_i százalékos relatív torzítás elég jelentős. Az élelmiszer jellegű kiadásoknál 100 κ_i — 15 százalék volt, ami arra utal, hogy a legkisebb négyzetek módszerével nyert becslések (b_i) lefelé torzítottak ezeknél a cikkek-nél. 100 κ_i értéke +6 százalék körülnek mutatkozott a tartós fogyasztási és ruházati cikkek-nél. Ezeknél tehát a torzítás iránya pozitív, a b_i becslések felfelé torzítottan becsülik a β_i paraméter értékét.

Szerző alkalmasan választott statisztikai próbával megvizsgálja azt az igen fontos kérdést is, hogy a b_i és $\hat{\beta}_i$ becslések között tapasztalt különbségek szignifikánsak-e, vagy esetleg csak a véletlen hatások eredményei. Majdnem minden esetben a tapasztalt különbségek 99 százalékos valószínűségi szint mellett is szignifikánsoknak bizonyultak, ami azt igazolja, hogy a b_i -k olyan mértékben torzítottak, hogy a torzítást nem lehet figyelmen kívül hagyni.

(Ism.: Schnell Lászlóné)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

TOLKUNOV, L. N. — CÜRLIN, L. M. — ETC.:

A SZOCIALISTA TÁBOR

(Szocialiszticeszkij lagerj.) Goszpolitizdat. Moszkva. 1962. 432 p.

E közelmúltban megjelent könyv, amelyet szerzői a mű alcímében „rövid politikai-közgazdasági útmutató”-nak jelölnek, bevezető fejezetében áttekintést ad a szocialista országok általános fejlődéséről a szocializmus és a kommunizmus építésének útján. Ez a rész bemutatja a szocialista országok részesedését a világ népességében, területében, ipari termelésében stb.

Az ipari termelés dinamikáját egybevetve a tőkés országok ipari termelésének dinamikájával, szerzők megállapítják, hogy óvatos becslések szerint is 1980-ban a világ ipari termelésének több, mint 70 százalékát a szocialista országok fogják szolgáltatni.

A bevezető fejezet után minden egyes országgal — az orosz abc sorrendjében — külön fejezet foglalkozik. (A könyvben felölelt országok a következők: Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Kínai Népköztársaság, Koreai Népi Demokratikus Köztár-

Szerző dolgozatában azt a célt tűzi ki maga elé, hogy X_i -t az összkiadás függvényében írja le, és az ezen modellben fellépő paraméterekre konzisztens becslést adjon. /2/ és /3/ alapján az általa elemzett modell így írható fel:

$$X_i = \beta_0 + \beta_i C + W_i \quad /4/$$

ahol

$$\beta_0 = \alpha_{0i} - \alpha_{1i} \frac{\alpha_0}{\alpha_1}, \quad \beta_i = \frac{\alpha_{1i}}{\alpha_1} \quad \text{és} \quad W_i = V_i - \beta_i U.$$

A /4/ modell esetén W_i és C korrelált, ami lényegében azt jelenti, hogy a modellben nemcsak a függő, hanem a független változó is hibával terhelt. Ezért, amint azt a szerző meg is mutatja, ha β_i -t a szokásos módon a legkisebb négyzetek módszerével becsüljük, akkor a becslésül kapott b_i érték nem lesz torzítatlan. Szerző cikkében éppen azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a /4/ modell fennállása esetén hogyan tudunk a β_i paraméterre torzítatlan és konzisztens becslést nyerni. Bebizonyítja, hogy ha a ténylegesen bevallott jövedelmet: Y -t bevezetjük, mint ún. segédváltozót (instrumental variable), akkor ennek segítségével már „jó” becslést tudunk konstruálni β_i értékére. (Ezen segédváltozónak olyannak kell lennie, amely korrelált C -vel, de W_i -vel nem.) Nevezetesen a szerző bebizonyítja, hogy a

$$\hat{\beta}_i = \frac{\frac{\text{cov}(X_i, Y)}{D^2(Y)}}{\frac{\text{cov}(C, Y)}{D^2(Y)}} = \frac{\text{cov}(X_i, Y)}{\text{cov}(C, Y)} \quad /5/$$

érték torzítatlan és konzisztens becslést ad β_i -re. Mint /5/-ből látható, a β_i becslés két regressziós együttható hányadosa,

amelyet a mintából a legkisebb négyzetek módszerével határozunk meg.

Szerző két háztartásstatisztikai felvétel alapján néhány cikksoporra meghatározza mind b_i mind $\hat{\beta}_i$ értékét, továbbá

$$a \kappa_i = \frac{b_i - \hat{\beta}_i}{\hat{\beta}_i} \quad \text{relatív torzítást. Az egyik}$$

adat forrása az ún. „British Study” címen ismeretes felvétel, melyet 1937—38-ban hajtottak végre Nagybritanniában, a munkás háztartások körében (a megfigyelt háztartások száma 2219 volt), a másik háztartásstatisztikai megfigyelés pedig az Izraelben 1956—57-ben végrehajtott felvétel, amely 6600 bérből élő háztartásra terjedt ki. Mindkét esetben azt tapasztalta, hogy a 100 κ_i százalékos relatív torzítás elég jelentős. Az élelmiszer jellegű kiadásoknál 100 κ_i —15 százalék volt, ami arra utal, hogy a legkisebb négyzetek módszerével nyert becslések (b_i) lefelé torzítottak ezeknél a cikkek-nél. 100 κ_i értéke +6 százalék körülnek mutatkozott a tartós fogyasztási és ruházati cikkek-nél. Ezeknél tehát a torzítás iránya pozitív, a b_i becslések felfelé torzítottan becsülik a β_i paraméter értékét.

Szerző alkalmasan választott statisztikai próbával megvizsgálja azt az igen fontos kérdést is, hogy a b_i és $\hat{\beta}_i$ becslések között tapasztalt különbségek szignifikánsak-e, vagy esetleg csak a véletlen hatások eredményei. Majdnem minden esetben a tapasztalt különbségek 99 százalékos valószínűségi szint mellett is szignifikánsoknak bizonyultak, ami azt igazolja, hogy a b_i -k olyan mértékben torzítottak, hogy a torzítást nem lehet figyelmen kívül hagyni.

(Ism.: Schnell Lászlóné)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

TOLKUNOV, L. N. — CÜRLIN, L. M. — ETC.:

A SZOCIALISTA TÁBOR

(Szocialiszticeszkij lagerj.) Goszpolitizdat. Moszkva. 1962. 432 p.

E közelmúltban megjelent könyv, amelyet szerzői a mű alcímében „rövid politikai-közgazdasági útmutató”-nak jelölnek, bevezető fejezetében áttekintést ad a szocialista országok általános fejlődéséről a szocializmus és a kommunizmus építésének útján. Ez a rész bemutatja a szocialista országok részesedését a világ népességében, területében, ipari termelésében stb.

Az ipari termelés dinamikáját egybevetve a tőkés országok ipari termelésének dinamikájával, szerzők megállapítják, hogy óvatos becslések szerint is 1980-ban a világ ipari termelésének több, mint 70 százalékát a szocialista országok fogják szolgáltatni.

A bevezető fejezet után minden egyes országgal — az orosz abc sorrendjében — külön fejezet foglalkozik. (A könyvben felölelt országok a következők: Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Kínai Népköztársaság, Koreai Népi Demokratikus Köztár-

szaság, Lengyelország, Magyarország, Mön-
golia, Német Demokratikus Köztársaság,
Románia, Szovjetunió, Vietnami Demok-
ratikus Köztársaság.)

A Bulgáriával foglalkozó fejezetben pél-
dál az ország fekvésének rövid földrajzi
leírása után vázlatos történelmi áttekin-
tés következik, amelyet a társadalmi és
állami rend (alkotmány stb.) ismertetése
zár le. Ezután szerzők Bulgária gazdasági
fejlődését elemzik. Az elemzésben rámu-
tatnak, hogy 1938-ban az ipari és mező-
gazdasági össztermelésnek 75 százaléka a
mezőgazdaságban jött létre. Az elemzés-
hez csatlakozik a statisztikai táblázatok
rendszere (48 táblázatban), amelyek Bul-
gária legfőbb gazdaság- és társadalomsta-
tisztikai mutatóiról adnak képet az 1938—
1960. időszakban.

A könyv többi fejezetének is hasonló a
felépítése. A Magyarországgal foglalkozó
fejezet például a földrajzi, klimatikus vi-
szonyok ismertetése után szintén a tör-
ténelmi fejlődés néhány sajátosságát említi
meg, majd a társadalmi és állami rend
ismertetésénél rámutat, hogy a szocialista
szektor hazánk ipari termelésében 97, kis-
kereskedelmi forgalmában 99 százalékkal
részesedik. 1961 májusában a szocialista
szektor részesedése a mezőgazdaság szán-
tóterületében 96 százalékot ért el.

A magyar gazdaság fejlődésének elem-
zésénél szerzők rámutatnak, hogy a fel-
szabadulás előtti Magyarország „agrár-
ipari ország volt, a kapitalizmus közepes
színvonalú fejlettségével.” Foglalkozik ez
a rész a nagy mezőgazdasági latifundi-
umok és a három millió koldus kérdésével,
a háborús károk értékelésével, az újjáépít-
és eredményeivel, a szocialista iparosítás
menetével és eredményeivel, a magyar
külkereskedelem irányával és fejlődésével
stb.

Ehhez a fejezethez 45 statisztikai táb-
lázat tartozik, amelyek Magyarország fejl-
lődését a következő vonatkozásokban mu-
tatják be az adatok tükrében: a népesség-
szám, a városi és falusi lakosság alakulá-
sa, a 40 000 lakosnál nagyobb városok, a
megyék legfontosabb adatai, a születési
halálozási és természetes szaporodási
arányszámok, a foglalkoztatottak megosz-
lása népgazdasági áganként, a nemzeti jö-
vedelem dinamikája, a társadalmi szek-
torok részesedése a nemzeti jövedelem
képzésében, a népgazdasági ágak hozzá-
járulása a nemzeti jövedelemhez, a nem-
zeti jövedelem felhasználása, a beruházá-
sok megoszlása népgazdasági áganként, az
ipari termelés iparáganként, a főbb ipari
termékek termelése (összesen és egy főre
számítva), a termelékenység alakulása, a

közlekedési útvonalak hossza, a közleke-
dés teljesítménye, a mezőgazdasági ter-
melés növekedése, a mezőgazdasági ter-
melés szerkezete, a mezőgazdaság szocia-
lista átalakítása, a mezőgazdasági földte-
rület művelési áganként, a vetésterületek,
a terméseredmények, a terméshozamok, az
állatállomány, az állati hozamok, az állat-
tenyésztés termékeinek termelése, a mező-
gazdasági termékek egy főre jutó terme-
lése, a mezőgazdasági géppark, a kereske-
delmi forgalom alakulása és szerkezete, a
külkereskedelmi forgalom növekedése, az
egyes szocialista országok részesedése
Magyarország külkereskedelmében, az ex-
port és import szerkezete, a behozatal és
kivitel főbb termékei, a nominál- és reál-
bérek alakulása, az egy főre jutó fogyasz-
tás, lakásépítés, egészségügy és szociális
helyzet, oktatás, kultúra stb.

A felsorolás egyébként a könyvben a
többi országra vonatkozóan közölt táblá-
zatanyagról is képet ad, mivel szerzők
arra törekedtek, hogy lehetőleg hasonló
struktúrában közöljék a táblázatokat va-
lamennyi országról. E téren természetesen
számos nehézség akadályozta a teljes azo-
nosság elérését, a Kínai Népköztársaságra
vonatkozó adatok például 1958—1959-ben
zárulnak, a különböző országokban alkál-
mazott mutatók definicionális és más mód-
szertani eltéréseit is tekintetbe kellett
venni stb.

Mindezen nehézségek ellenére a könyv
igen jól megfelel annak a célkitűzésnek,
amelyet szerzők ezen illusztrált politikai-
közgazdasági kézikönyv közzétételével el-
kívántak érni. Munkájuk mindenekelőtt
az olvasóközönség széles rétegei részére
kíván tájékoztatást adni, hozzátehetjük
azonban, hogy elsősorban a táblázatok
anyaga a szakemberek, közgazdászok és
statisztikusok számára is igen használható
forrásmunkául szolgál. A könyvet, ame-
lyet igen izléses vászonkötésben bocsátott
közre a Goszpolitizdat 80 000 példányban,
számos térkép és grafikon egészíti ki.

(Ism.: Kenessey Zoltán)

*

ALEKSZEEV, A. :
A KÉT VILÁGRENDSZER
GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(Problemü szoposztavlenija urovnej ékono-
micseszkoj razvítija dvuh mirovuh szisztem.)
— *Planovoe Hozjajsztvo*. 1962. 3. sz. 9—18. p.)

Az elmúlt tíz év alatt jelentősen meg-
változtak a két világrendszer erőviszonyai.
A szocialista országok ipari termelése a
háború előtti 1937. évhez képest 6,8-szo-

saság, Lengyelország, Magyarország, Mön-gólia, Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Szovjetunió, Vietnami Demok-ratikus Köztársaság.)

A Bulgáriával foglalkozó fejezetben pél-dául az ország fekvésének rövid földrajzi leírása után vázlatos történelmi áttekin-tés következik, amelyet a társadalmi és állami rend (alkotmány stb.) ismertetése zár le. Ezután szerzők Bulgária gazdasági fejlődését elemzik. Az elemzésben rámu-tatnak, hogy 1938-ban az ipari és mező-gazdasági össztermelésnek 75 százaléka a mezőgazdaságban jött létre. Az elemzés-hez csatlakozik a statisztikai táblázatok rendszere (48 táblázatban), amelyek Bul-gária legfőbb gazdaság- és társadalomsta-tisztikai mutatóiról adnak képet az 1938—1960. időszakban.

A könyv többi fejezetének is hasonló a felépítése. A Magyarországgal foglalkozó fejezet például a földrajzi, klimatikus vi-szonyok ismertetése után szintén a tör-ténelmi fejlődés néhány sajátosságát említi meg, majd a társadalmi és állami rend ismertetésénél rámutat, hogy a szocialista szektor hazánk ipari termelésében 97, kis-kereskedelmi forgalmában 99 százalékkal részesedik. 1961 májusában a szocialista szektor részesedése a mezőgazdaság szán-tóterületében 96 százalékot ért el.

A magyar gazdaság fejlődésének elem-zésénél szerzők rámutatnak, hogy a fel-szabadulás előtti Magyarország „agrár-ipari ország volt, a kapitalizmus közepes színvonalú fejlettségével.” Foglalkozik ez a rész a nagy mezőgazdasági latifundi-umok és a három millió koldus kérdésével, a háborús károk értékelésével, az újjáépí-tés eredményeivel, a szocialista iparosítás menetével és eredményeivel, a magyar külkereskedelem irányával és fejlődésével stb.

Ehhez a fejezethez 45 statisztikai táb-lázat tartozik, amelyek Magyarország fejlődését a következő vonatkozásokban mu-tatják be az adatok tükrében: a népesség-szám, a városi és falusi lakosság alakulá-sa, a 40 000 lakosnál nagyobb városok, a megyék legfontosabb adatai, a születési halálozási és természetes szaporodási arányszámok, a foglalkoztatottak megosz-lása népgazdasági áganként, a nemzeti jö-vedelem dinamikája, a társadalmi szek-torok részesedése a nemzeti jövedelem képzésében, a népgazdasági ágak hozzá-járulása a nemzeti jövedelemhez, a nemzeti jövedelem felhasználása, a beruházá-sok megoszlása népgazdasági áganként, az ipari termelés iparáganként, a főbb ipari termékek termelése (összesen és egy főre számítva), a termelékenység alakulása, a

közlekedési útvonalak hossza, a közleke-dés teljesítménye, a mezőgazdasági ter-melés növekedése, a mezőgazdasági ter-melés szerkezete, a mezőgazdaság szocia-lista átalakítása, a mezőgazdasági földte-rület művelési áganként, a vetésterületek, a terméseredmények, a terméshozamok, az állatállomány, az állati hozamok, az állat-tenyésztés termékeinek termelése, a mező-gazdasági termékek egy főre jutó terme-lése, a mezőgazdasági géppark, a kereske-delmi forgalom alakulása és szerkezete, a külkereskedelmi forgalom növekedése, az egyes szocialista országok részesedése Magyarország külkereskedelmében, az ex-port és import szerkezete, a behozatal és kivitel főbb termékei, a nominál- és reál-bérek alakulása, az egy főre jutó fogyasz-tás, lakásépítés, egészségügy és szociális helyzet, oktatás, kultúra stb.

A felsorolás egyébként a könyvben a többi országra vonatkozóan közölt táblá-zatanyagról is képet ad, mivel szerzők arra törekedtek, hogy lehetőleg hasonló struktúrában közöljék a táblázatokat va-lamennyi országról. E téren természetesen számos nehézség akadályozta a teljes azo-nosság elérését, a Kínai Népköztársaságra vonatkozó adatok például 1958—1959-ben zárulnak, a különböző országokban alkál-mazott mutatók definicionális és más mód-szertani eltéréseit is tekintetbe kellett venni stb.

Mindezen nehézségek ellenére a könyv igen jól megfelel annak a célkitűzésnek, amelyet szerzők ezen illusztrált politikai-közgazdasági kézikönyv közzétételével el kívántak érni. Munkájuk mindenekelőtt az olvasóközönség széles rétegei részére kíván tájékoztatást adni, hozzátehetjük azonban, hogy elsősorban a táblázatok anyaga a szakemberek, közgazdászok és statisztikusok számára is igen használható forrásmunkául szolgál. A könyvet, ame-lyet igen izléses vászonkötésben bocsátott közre a Goszpolitizdat 80 000 példányban, számos térkép és grafikon egészíti ki.

(Ism.: Kenessey Zoltán)

*

ALEKSZEEV, A. :
A KÉT VILÁGRENDSZER
GAZDASÁGI FEJLŐDÉSÉNEK
ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(Problémü szoposztavlenija urovnej ékono-micseszkoj razvítija dvuh mirovuh szisztem.)
— *Planovoe Hozjajsztvo*. 1962. 3. sz. 9—18. p.)

Az elmúlt tíz év alatt jelentősen meg-változtak a két világrendszer erőviszonyai. A szocialista országok ipari termelése a háború előtti 1937. évhez képest 6,8-szo-

rosára, a kapitalista országoké alig 2,5-szeresére nőtt. A szocialista országok részesedése a világ ipari termeléséből 1917-ben hozzávetőleg 2—3 százalék, 1937-ben kb. 10 százalék volt, jelenleg mintegy 36 százalék. Az előzetes számítások szerint 1980-ban a szocialista országok termelése a világ ipari termelésének mintegy kétharmadát fogja kitenni.

A két világrendszer versenyének alakulását és eredményét nagymértékben meghatározza a két tábor legnagyobb gazdasági potenciállal rendelkező országa: a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok között folyó gazdasági verseny.

A kapitalizmus általános válságának jelenlegi szakaszában, amikor a gazdasági verseny döntő fázisába érkezett, a burzsoá társadalom védelmezői aggódva hasonlítják össze a gazdasági tartalékokat, lehetőségeket és különösen a szocialista és kapitalista országok gazdasági fejlődésének ütemét. Éppen ezért a két rendszer gazdasági mutatóinak összehasonlíthatósága számukra a „kérdések kérdésévé” vált.

Amikor a Szovjetunió egyedül képviselte a szocializmust már akkor is viszonylag nagyszámú mutatót használtak a fejlettebb tőkés országokkal való összehasonlításra. A szocializmus világrendszerre válásával már olyan mutatószámrendszerek kidolgozására van szükség, amelyek kétoldali (például Bulgária és Görögország közötti), földrajzi (európai szocialista és kapitalista országok közötti) és globális (a két rendszer közötti) összehasonlításokra alkalmasak.

A két rendszer gazdasági fejlődésének összehasonlítása számos módszertani problémát vet fel. Ennek oka a szocialista és a kapitalista típusú statisztikán felépülő gazdasági koncepciók különbözősége, az eltérő számítási módszerek és az, hogy a hivatalos valutaárfolyam nem mindig fejezi ki az összehasonlítandó valuták vásárlóerejének arányát. Mindez azt eredményezi, hogy a nevük szerint azonos mutatóknak más és más tartalmuk lehet, azaz összehasonlíthatatlanok.

Az utóbbi években a szovjet szakirodalom sokat foglalkozott a két rendszer, illetve a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok közötti gazdasági verseny összehasonlításának mutatóival. A vizsgálódások fontosabb következtetései:

a) Nem lehet a Szovjetunió egy főre jutó termelését mechanikusan összehasonlítani más országok hasonló mutatóival. A termékek nomenklatúrája állandóan változik; elavuló termékekben nyilván nem célszerű az Egyesült Államok megelőzésére törekedni.

b) A Szovjetunió nem másolhatja le az Egyesült Államok gazdaságának aránytalan szerkezetét. Az Egyesült Államok reklámköltségei például évente elérik a tízmillió dollárt, a nagyburzsoázia fényűzési cikkekre fordított kiadásai pedig (évi 30 milliárd dollár) az ország nemzeti jövedelmének 10 százalékát teszik ki. Ezek az adatok azonban elhalványulnak, ha összehasonlítjuk a fegyverkezési verseny és a munkások elnyomására fenntartott apparátus költségeivel. Az 1962. évi költségvetés mintegy 59 százalékát (80,9 milliárd dollárt) fordították katonai célokra.

Csupán a szocialista gazdaság struktúrájának és fejlődésének tanulmányozásával, az iparágak és a termelés legcélszerűbb arányainak feltárásával lehet meghatározni azt, hogy milyen termékek egy főre jutó termelésében kell elérni és túlszárnyalni az Egyesült Államokat.

c) A Szovjetunióknak nem szükséges „rekordokra” törekednie a különféle termékek egy főre jutó termelésében. Ha a Szovjetunió arra törekedne, hogy minden termékből több jusson egy lakosára, mint bármely más országban, akkor évente 2,3 milliárd tonna acélt kellene gyártania, mely megközelítőleg tízszerese a világtermelésnek; 56 milliárd tonna kőolajat kellene kitermelnie, amely a világtermelés 70-szerese stb.

A statisztika szerint az egy főre jutó termelés rekorderedményei nem az Egyesült Államokban vagy a többi iparilag fejlett országban születnek, hanem az egyoldalú gazdasági struktúrával rendelkező országokban. Így például Norvégia megelőzi az abszolút nagyság szerint vezető Egyesült Államokat az egy főre jutó villamosenergia-termelésben.

d) A Szovjetunióknak az egy főre jutó termelés meghatározásánál tudományosan megalapozott fogyasztási normákból kell kiindulnia. Ezek általában magasabbak az Egyesült Államok jelenlegi normáinál.

e) A Szovjetunióknak alaposan tanulmányoznia kell a kapitalista országok tudományos és műszaki fejlődését, és megfelelő kritikával fel kell használnia eredményeiket.

A Goszékonomszovjet a tudományos kutatóintézetekkel karöltve összeállította a Szovjetunió gazdasági fejlődését és az Egyesült Államokkal folytatott versenynek alakulását mérő legfontosabb mutatókat.

A jegyzék az alábbi 4 főcsoportba sorolt 260 mutatót tartalmazza:

1. *Szintetikus mutatók:* a nemzeti jövedelem (felhalmozási alap), az ipari és mezőgazdasági termelés volumene, a munkatermelékenység, a népgazdaság szerkezete,

a világ ipari és mezőgazdasági termeléséből való részesedés, a gazdasági fejlődés üteme, a világ áruforgalmában való részesedés, az export és import szerkezete és volumene, végül a szocialista országok részesedése a világ ipari és mezőgazdasági termelésében.

2. A legfontosabb termékek termelésének mutatói (94 mutató). 1. ipar; 2. mezőgazdaság; 3. lakások és szociális-kulturális jellegű építmények; 4. közlekedés.

3. A munkatermelékenység és az anyagi-műszaki bázis fejlődésének mutatói (54 mutató). 1. a feltárt természeti erőforrások; 2. termelési állóalapot; 3. munkaerő-tartalékok; 4. munkatermelékenység.

4. Az életszínvonal mutatói. Idetartoznak a nemzeti jövedelemre (fogyasztási alap), illetve a feldolgozóiparban foglal-

koztatott munkások átlagbérszínvonalára vonatkozó mutatók. További 57 mutató csoportosítása: fogyasztás; lakásállomány; foglalkoztatottság; kereskedelem és közlekedés; oktatás, egészségügy és művelődés; társadalombiztosítás és népesség-népmozgalom.

A szocialista világrendszer fejlődésének új korszakába lépett. E korszak egyik jellemző vonása a KGST tagországokban kidolgozott húszéves távlati tervek. Ezek koordinálása és egybehangolása nyomán kirajzolódik a szocialista társadalmi rendszer gazdasági fölénye a kapitalizmus felett. A tervek realitása azonban függ a tudományos megalapozottságtól, amely elképzelhetetlen a gazdasági összehasonlítás alaposan és sokrétűen kidolgozott statisztikája nélkül.

(Ism.: Kérész Gyula)

IPARSTATISZTIKA

AZ EURÓPAI VILLAGENERGIA-IPAR HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI 1960/61-BEN

(The situation and prospects of Europe's electric power supply industry in 1960/61.) Geneva. 1962. U. N. 98 + 25 p.

A tanulmányt — nagyjából az egyes országoktól bekért statisztikai adatok alapján — az Európai Gazdasági Bizottság Titkársága állította össze. A kiadvány célja, hogy összehasonlítható adatok felhasználásával bemutassa és elemezze a villamosenergia-ipar főbb fejlődési tendenciáit, kiemelve ezen belül a közérdekű problémákat és lényeges irányzatokat.

A villamosenergia-fogyasztást vizsgálva a tanulmány megállapítja, hogy a termelés emelkedése jelentős. A termelékenység növekedését előmozdító új beruházások és a reál vásárlóerő emelkedése együttes hatásának eredményeként átlagon felüli növekedés mutatkozott a villamosenergia-igény tekintetében a vizsgált időszak alatt az európai országok csaknem valamennyi fogyasztó szektorában. A villamosenergia egyre nagyobb szerepet tölt be Európa összes energiafogyasztásában.

Az egyes országokban készített tanulmányok alapján foglalkozik az ismertetett munka az időjárási viszonyoknak Európa energiaszükségletére gyakorolt befolyásával. Megállapítja, hogy főleg a szénener-

gia-bázissal rendelkező országokban alkalmasak az ehhez hasonló tanulmányok a napi terhelések előrebecsléséhez (főleg a helyi szükségletek és a téli időszak vonatkozásában), azonban nemzetközi összehasonlításokra az ilyen jellegű elemzéseknél komplikáltabb számításokra van szükség. Ilyen jellegű — a hőmérsékleti viszonyok és a villamosenergia-fogyasztás közötti összefüggést vizsgáló — számításokat végzett az Európai Gazdasági Bizottság tizenhat európai ország tekintetében.

A villamosenergia-fogyasztás jövőbeni kilátásait illetően a tanulmány 1975-ig közlő tervszámokat, illetőleg becsléseket. Megállapítja, hogy számos országban, köztük a kelet-európai országokban és a Szovjetunióban a tervek szerint már a legközelebbi jövőben a villamosenergia-termelés jelentős növekedése várható. A tanulmány foglalkozik a háztartási villamosenergia-fogyasztás szerepével az összes villamosenergia-fogyasztáson belül és kiemeli a fogyasztási szektor növekvő jelentőségét. A villamosenergia-fogyasztás hosszútávú tervezéséről szólva az összeállítás felhívja a figyelmet arra, hogy az összes energiafogyasztás és a villamosenergia-fogyasztás tervezésénél figyelembe kell venni az összes energiafogyasztás és villamosenergia-fogyasztás közötti összefüggéseket; valamint azt, hogy a jövőbeni villamosenergia-szükséglet felmérésénél szá-

a világ ipari és mezőgazdasági termeléséből való részesedés, a gazdasági fejlődés üteme, a világ áruforgalmában való részesedés, az export és import szerkezete és volumene, végül a szocialista országok részesedése a világ ipari és mezőgazdasági termelésében.

2. A legfontosabb termékek termelésének mutatói (94 mutató). 1. ipar; 2. mezőgazdaság; 3. lakások és szociális-kulturális jellegű építmények; 4. közlekedés.

3. A munkatermelékenység és az anyagi-műszaki bázis fejlődésének mutatói (54 mutató). 1. a feltárt természeti erőforrások; 2. termelési állóalapot; 3. munkaerő-tartalékok; 4. munkatermelékenység.

4. Az életszínvonal mutatói. Idetartoznak a nemzeti jövedelemre (fogyasztási alap), illetve a feldolgozóiparban foglal-

koztatott munkások átlagbérszínvonalára vonatkozó mutatók. További 57 mutató csoportosítása: fogyasztás; lakásállomány; foglalkoztatottság; kereskedelem és közlekedés; oktatás, egészségügy és művelődés; társadalombiztosítás és népesség-népmozgalom.

A szocialista világrendszer fejlődésének új korszakába lépett. E korszak egyik jellemző vonása a KGST tagországokban kidolgozott húszéves távlati tervek. Ezek koordinálása és egybehangolása nyomán kirajzolódik a szocialista társadalmi rendszer gazdasági fölénye a kapitalizmus felett. A tervek realitása azonban függ a tudományos megalapozottságtól, amely elképzelhetetlen a gazdasági összehasonlítás alaposan és sokrétűen kidolgozott statisztikája nélkül.

(Ism.: Kérész Gyula)

IPARSTATISZTIKA

AZ EURÓPAI VILLAGOSENERGIA-IPAR HELYZETE ÉS KILÁTÁSAI 1960/61-BEN

(The situation and prospects of Europe's electric power supply industry in 1960/61.) Geneva. 1962. U. N. 98 + 25 p.

A tanulmányt — nagyjából az egyes országoktól bekért statisztikai adatok alapján — az Európai Gazdasági Bizottság Titkársága állította össze. A kiadvány célja, hogy összehasonlítható adatok felhasználásával bemutassa és elemezze a villamosenergia-ipar főbb fejlődési tendenciáit, kiemelve ezen belül a közérdekű problémákat és lényeges irányzatokat.

A villamosenergia-fogyasztást vizsgálva a tanulmány megállapítja, hogy a termelés emelkedése jelentős. A termelékenység növekedését előmozdító új beruházások és a reál vásárlóerő emelkedése együttes hatásának eredményeként átlagon felüli növekedés mutatkozott a villamosenergia-igény tekintetében a vizsgált időszak alatt az európai országok csaknem valamennyi fogyasztó szektorában. A villamosenergia egyre nagyobb szerepet tölt be Európa összes energiafogyasztásában.

Az egyes országokban készített tanulmányok alapján foglalkozik az ismertetett munka az időjárási viszonyoknak Európa energiaszükségletére gyakorolt befolyásával. Megállapítja, hogy főleg a szénener-

gia-bázissal rendelkező országokban alkalmasak az ehhez hasonló tanulmányok a napi terhelések előrebecsléséhez (főleg a helyi szükségletek és a téli időszak vonatkozásában), azonban nemzetközi összehasonlításokra az ilyen jellegű elemzéseknél komplikáltabb számításokra van szükség. Ilyen jellegű — a hőmérsékleti viszonyok és a villamosenergia-fogyasztás közötti összefüggést vizsgáló — számításokat végzett az Európai Gazdasági Bizottság tizenhat európai ország tekintetében.

A villamosenergia-fogyasztás jövőbeni kilátásait illetően a tanulmány 1975-ig közlő tervszámokat, illetőleg becsléseket. Megállapítja, hogy számos országban, köztük a kelet-európai országokban és a Szovjetunióban a tervek szerint már a legközelebbi jövőben a villamosenergia-termelés jelentős növekedése várható. A tanulmány foglalkozik a háztartási villamosenergia-fogyasztás szerepével az összes villamosenergia-fogyasztáson belül és kiemeli e fogyasztási szektor növekvő jelentőségét. A villamosenergia-fogyasztás hosszúlejáratú tervezéséről szólva az összeállítás felhívja a figyelmet arra, hogy az összes energiafogyasztás és a villamosenergia-fogyasztás tervezésénél figyelembe kell venni az összes energiafogyasztás és villamosenergia-fogyasztás közötti összefüggéseket; valamint azt, hogy a jövőbeni villamosenergiaszükséglet felmérésénél szá-

molni kell azokkal a gazdaságossági és racionalizálási tényezőkkel, amelyek megtakarítást idéznek elő a termeléshez szükséges munkaerő, fűtőanyag és berendezések tekintetében.

A villamoserőművek kapacitásának növekedéséről szólva a kiadvány részletesen tárgyalja az atomerőművekben történt villamosenergia-termelés növekvő szerepét Európában. Beszél a konvencionális áramfejlesztőkben előállított villamosenergia mellett az alacsonyabb kategóriájú fűtőanyagokra (például: lignit, tőzeg) alapított erőművek termelésének emelkedéséről, valamint a földgáz használatára épített erőművekről (például Lengyelországban első ízben alkalmaztak földgázt mint fűtőanyagot villamoserőművek üzemeltetésére).

A tanulmány a továbbiakban részletesen foglalkozik a villamosenergia-hálózat fejlődésével, a villamosenergia nemzetközi cseréjével, a gázturbináknak villamosenergia-termelésre való felhasználásával.

Az összeállítás nagy figyelmet fordít a villamosenergiatermelés és -ellátás terén eszközölt és eszközölhető megtakarítások, ésszerűsítések kérdésére. A fogyasztók részéről mutatkozó takarékoság mellett a kiadvány a gazdaságosság előmozdítását főként az erőművek hatékonyságának emelésében, az üzemanyagköltségek mérséklésében, a veszteségek csökkentésében, a kapacitás egységére jutó alacsonyabb költséghányadban, az áramfejlesztő berendezések és a hálózati kapacitás kihasználásának megjavulásában stb. látja.

A tanulmányban elemzett fejlődési tendenciákat és az európai villamosenergia-ipar jövőbeni fejlesztésére vonatkozó terveket számos adat illusztrálja. Az adatok számos esetben az európai országok villamosenergia-iparán kívül bemutatják az Amerikai Egyesült Államok villamosenergia-iparának főbb mutatóit is.

(Ism.: *Kármán Tamásné*)

*

ANDRIESSEN, J. E. — OOMENS, C. A. :

A TERMELÉKENYSÉG MÉRÉSE HOLLANDIÁBAN

(La mesure de la productivité aux Pays-Bas.) — *Revue de la Mesure de la Productivité*. 1961. 27. sz. 18—34. p.

A szerzők a munka termelékenységét illetve a munka termelékenységének alakulásával összhangban levő ár- és bérpolitikát tekintik a gazdasági egyensúly biztosítékának. Véleményük szerint a termelékenység növekedéséhez mért béremelések útján megvalósítható a munkásság részesítése a nemzeti jövedelem gyarapodásában anélkül, hogy ez áremelkedéseket elő-

idézve inflációhoz vezetne; feltéve, hogy a beruházási kiadásokat is a rendelkezésre álló nemzeti jövedelemhez szabják. A munkabérek nem szabad a munkatermelékenység átlagos növekedése alapján az egész munkásság részére azonos mértékben emelni, hanem a termelékenység növekedésének iparágankénti különböző mértékével arányosan differenciálni kell. A németalföldi közgazdászok egy része vitatja, hogy ez a differenciáló szemlélet célszerű-e? A szerzők azonban azzal érvelnek álláspontjuk mellett, hogy a globális béremelés áremelkedéshez vezet azokban az iparágakban, amelyekben a termelékenység növekedése kisebb az országos átlagnál. Ezt az áremelkedést tapasztalat szerint jóformán sohasem ellensúlyozza az árak csökkenése azokban az iparágakban, amelyekben az országos átlagnál jobb termelékenységnövekedés nagyobb béremelést, illetve jelentősebb mértékű árleszállítást tenne lehetővé.

Ezután a szerzők a statisztika gazdaságpolitikai felhasználásának fontosságáról és a termelékenység mérésének statisztikai problémáiról alkotott nézetüket fejtik ki. Véleményük szerint a statisztika a gazdaságpolitika alapját alkotja és megelégedéssel állapítják meg, hogy bér- és árkerdeésekben mind a munkások és a munkaadók érdekképviselői szervei, mind pedig az illetékes hatósági szervek rendszeresen igénybe veszik a Központi Statisztikai Hivatalt. A termelékenység mérésének ismert statisztikai problémáival foglalkozva előadják, hogy a termelékenység alakulásának reális megismerését csak annak tartós irányzata (trendje) szolgálja; ennek kiszámításánál alkalmazott eljárásukat, illetve annak nehézségeit részletesen leírják. Így többek között kitérnek a bérmunkások és az ún. „független munkások” (önálló iparosok) által végzett munka egymásközti arányainak változásából előálló problémákra a termelékenység mérésében, a trendszámításba bevont időszak megfelelő elhatárolásának jelentőségére, a trendszámításban alkalmazott eljárás kiválasztásának kérdésére (szerzők a lineáris trend alkalmazása mellett foglalnak állást) stb. Foglalkoznak továbbá a termelési eljárás gyökeres átalakulása esetén a termékkibocsátás mérésénél felmerülő nehézségekkel, valamint a kibocsátás definiálásának és értékelésének elvi problémáival.

A tanulmány idősor táblázatokkal végződik, melyek a termelés, a munkáslétszám és a munkatermelékenység iparágankénti alakulásának indexeit tartalmazzák 1949-től 1959-ig, 1953 = 100 alapon.

(Ism.: *Juhász László*)

molni kell azokkal a gazdaságossági és racionalizálási tényezőkkel, amelyek megtakarítást idéznek elő a termeléshez szükséges munkaerő, fűtőanyag és berendezések tekintetében.

A villamoserőművek kapacitásának növekedéséről szólva a kiadvány részletesen tárgyalja az atomerőművekben történt villamosenergia-termelés növekvő szerepét Európában. Beszél a konvencionális áramfejlesztőkben előállított villamosenergia mellett az alacsonyabb kategóriájú fűtőanyagokra (például: lignit, tőzeg) alapított erőművek termelésének emelkedéséről, valamint a földgáz használatára épített erőművekről (például Lengyelországban első ízben alkalmaztak földgázt mint fűtőanyagot villamoserőművek üzemeltetésére).

A tanulmány a továbbiakban részletesen foglalkozik a villamosenergia-hálózat fejlődésével, a villamosenergia nemzetközi cseréjével, a gázturbináknak villamosenergia-termelésre való felhasználásával.

Az összeállítás nagy figyelmet fordít a villamosenergiatermelés és -ellátás terén eszközölt és eszközölhető megtakarítások, ésszerűsítések kérdésére. A fogyasztók részéről mutatkozó takarékoság mellett a kiadvány a gazdaságosság előmozdítását főként az erőművek hatékonyságának emelésében, az üzemanyagköltségek mérséklésében, a veszteségek csökkentésében, a kapacitás egységére jutó alacsonyabb költséghányadban, az áramfejlesztő berendezések és a hálózati kapacitás kihasználásának megjavulásában stb. látja.

A tanulmányban elemzett fejlődési tendenciákat és az európai villamosenergia-ipar jövőbeni fejlesztésére vonatkozó terveket számos adat illusztrálja. Az adatok számos esetben az európai országok villamosenergia-iparán kívül bemutatják az Amerikai Egyesült Államok villamosenergia-iparának főbb mutatóit is.

(Ism.: *Kármán Tamásné*)

*

ANDRIESSEN, J. E. — OOMENS, C. A. :

A TERMELÉKENYSÉG MÉRÉSE HOLLANDIÁBAN

(La mesure de la productivité aux Pays-Bas.) — *Revue de la Mesure de la Productivité*. 1961. 27. sz. 18—34. p.

A szerzők a munka termelékenységét illetve a munka termelékenységének alakulásával összhangban levő ár- és bérpolitikát tekintik a gazdasági egyensúly biztosítékának. Véleményük szerint a termelékenység növekedéséhez mért béremelések útján megvalósítható a munkásság részesítése a nemzeti jövedelem gyarapodásában anélkül, hogy ez áremelkedéseket elő-

idézve inflációhoz vezetne; feltéve, hogy a beruházási kiadásokat is a rendelkezésre álló nemzeti jövedelemhez szabják. A munkabérek nem szabad a munkatermelékenység átlagos növekedése alapján az egész munkásság részére azonos mértékben emelni, hanem a termelékenység növekedésének iparágankénti különböző mértékével arányosan differenciálni kell. A németalföldi közgazdászok egy része vitatja, hogy ez a differenciáló szemlélet célszerű-e? A szerzők azonban azzal érvelnek álláspontjuk mellett, hogy a globális béremelés áremelkedéshez vezet azokban az iparágakban, amelyekben a termelékenység növekedése kisebb az országos átlagnál. Ezt az áremelkedést tapasztalat szerint jóformán sohasem ellensúlyozza az árak csökkenése azokban az iparágakban, amelyekben az országos átlagnál jobb termelékenységnövekedés nagyobb béremelést, illetve jelentősebb mértékű árleszállítást tenne lehetővé.

Ezután a szerzők a statisztika gazdaságpolitikai felhasználásának fontosságáról és a termelékenység mérésének statisztikai problémáiról alkotott nézetüket fejtik ki. Véleményük szerint a statisztika a gazdaságpolitika alapját alkotja és megelégedéssel állapítják meg, hogy bér- és árkerdeésekben mind a munkások és a munkaadók érdekképviselői szervei, mind pedig az illetékes hatósági szervek rendszeresen igénybe veszik a Központi Statisztikai Hivatalt. A termelékenység mérésének ismert statisztikai problémáival foglalkozva előadják, hogy a termelékenység alakulásának reális megismerését csak annak tartós irányzata (trendje) szolgálja; ennek kiszámításánál alkalmazott eljárásukat, illetve annak nehézségeit részletesen leírják. Így többek között kitérnek a bérmunkások és az ún. „független munkások” (önálló iparosok) által végzett munka egymásközti arányainak változásából előálló problémákra a termelékenység mérésében, a trendszámításba bevont időszak megfelelő elhatárolásának jelentőségére, a trendszámításban alkalmazott eljárás kiválasztásának kérdésére (szerzők a lineáris trend alkalmazása mellett foglalnak állást) stb. Foglalkoznak továbbá a termelési eljárás gyökeres átalakulása esetén a termékkibocsátás mérésénél felmerülő nehézségekkel, valamint a kibocsátás definiálásának és értékelésének elvi problémáival.

A tanulmány idősor táblázatokkal végződik, melyek a termelés, a munkáslétszám és a munkatermelékenység iparágankénti alakulásának indexeit tartalmazzák 1949-től 1959-ig, 1953 = 100 alapon.

(Ism.: *Juhász László*)

KERESKEDELMI STATISZTIKA

BORISZENKO, A. — SASZTITKO, V. :

A KÜLKERESKEDELEM
GAZDASÁGI HATÉKONYSÁGÁNAK KÉRDÉSEI
A SZOCIALISTA ORSZÁGOKBAN(Voproszű ékonomiecseszkovj éffektivnoszti vnesnej torgovli v szocialiszticeszkkih sztrah.) — *Vnesnjaja Torgovlja*. 1962. 5. sz. 24—31. p.

Az utóbbi években mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban a külkereskedelem gazdasági hatékonyságának kérdése az érdeklődés középpontjába került. 1953—1954 óta valamennyi szocialista országban tanulmányozzák ezt a problémát és kidolgozásában figyelemre méltó eredményeket értek el. Szerzők a csehszlovák, lengyel, magyar és kelet-német tapasztalatokkal foglalkoznak összefoglalóan.

Valamennyi szocialista országban ugyanabból az elméleti koncepcióból indulnak ki: a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás célja egyrészt a munkaráfordítások csökkentése és ezen keresztül a munkatermelékenység emelése, másrészt a megfelelő népgazdasági arányok biztosítása. A külkereskedelem gazdasági hatékonyságát azért vizsgálják, hogy ennek a kettős célkitűzésnek legjobban megfelelő export- és importstruktúrát tudják kiválasztani. A gazdasági hatékonyság azonban természetesen nem kizárólagos meghatározója a külkereskedelem szerkezetének és irányának, ebben nagy szerepet játszanak a nem gazdasági tényezők is.

Az exportgazdaságosság mérésével kapcsolatban alkalmazott mutatók sem számukat, sem tartalmukat tekintve nem azonosak a különböző szocialista országokban. Így például Csehszlovákiában 12, a Német Demokratikus Köztársaságban 9 fontosabb mutatót alkalmaznak. A mutatók tartalmában jelentkező különbségek általában nem jelentősek. Lényegében a következő főbb mutatótípusokat különböztethetjük meg:

1. *A vállalati exportrentabilitás mutatója.* Ez a mutató az áruexportból eredő nettó devizahozam és a belső, forgalmiadómentes nagykereskedelmi ár viszonyát fejezi ki, vagyis:

$$R_b = \frac{V_{cs}}{C + N},$$

ahol:

R_b — a vállalati exportrentabilitás,
 V_{cs} — nettó devizahozam (ezt úgy nyerjük, hogy a bruttó devizahozam-

ból, vagyis a teljes devizabevételből levonjuk a devizában jelentkező kiadásokat). A nettó devizahozamot saját nemzeti valutában fejezik ki a hivatalos árfolyam alapján (tehát a magyar szóhasználat szerint „devizaforintban”).

C — az áru nagykereskedelmi ára forgalmi adó nélkül.

N — az országon belüli szállítási és raktározási költségek (tehát amelyek nem devizában jelentkeznek).

Tekintettel arra, hogy a külkereskedelem az árukat a belföldi nagykereskedelmi szervektől forgalmi adóval csökkentett nagykereskedelmi áron kapja, ezért ez a mutató azt fejezi ki, hogy a külkereskedelmi vállalat az exportból eredő devizabevételével mennyiben tudja fedezni az áruval kapcsolatos belföldi kiadásokat. Ennek pedig az önálló elszámolás rendszere miatt van jelentősége.

2. *Az export devizarentabilitásának mutatója.* Ezt a mutatót a nettó devizahozam és az áru önköltségének viszonya alapján határozzák meg.

$$R_v = \frac{V_{cs}}{Sz + N},$$

ahol:

R_v — az export devizarentabilitása,

Sz — az exportra kerülő áru önköltsége.

Ez a mutató tehát a nagykereskedelmi ár helyett már az áru önköltségét tartalmazza, így az export népgazdasági gazdaságosságát igyekszik megragadni. Mivel azonban az önköltségben a nyersanyagokat nagykereskedelmi áron számítják, az önköltség már felhalmozást tartalmaz és ezért nem tükrözi pontosan a tényleges ráfordítást. Ennek kiküszöbölésére meg kell határozni a nettó önköltséget (vagyis a termelés valamennyi stádiumában meg kell tisztítani az önköltséget a felhalmozástól), ami azonban már igen bonyolult számításokat tesz szükségessé.

3. *A munka devizaegyenértékének mutatója.* Ezt olyan termékek exportgazdaságosságának kiszámításánál használják, melyek importált anyagot tartalmaznak.

$$R_T = \frac{V_{cs} - MI_v}{Sz_{cs} + N - MI_0}$$

ahol:

R_T — a munka devizaegyenértéke,

MI_v — az exportáru előállításához szükséges importnyersanyag értéke világpiaci áron,

Sz_{cs} — nettó önköltség,
 MI_0 — az importnyersanyag értéke belső nagykereskedelmi áron.

Az exportáru előállításához szükséges importnyersanyag árát azért vonják le, mert ez is nagykereskedelmi áron kerül az önköltségbe, ami semmi összefüggésben nincs a tényleges ráfordításokkal.

4. Az élőmunka devizaegyenértékének mutatója.

$$R_{zsT} = \frac{V_{cs} - M_v}{Sz - M_0 + N}$$

ahol:

R_{zsT} — az élőmunka devizaegyenértéke,
 M_v — az exportáru termelésében felhasznált hazai és importnyersanyag értéke világpiaci áron,
 M_0 — ugyanez belföldi nagykereskedelmi áron.

Itt tehát már nemcsak az importált, hanem a hazai nyersanyag árát is levonják és ennek következtében az élőmunkaráfordítást vetik egybe a nettó deviza-hozammal.

5. Deviza anyagigényességi mutató. Ez nem más, mint az exportáru előállításához szükséges importnyersanyag és az exportáru értékesítéséből eredő devizabevétel aránya.

Az import hatékonyságának vizsgálatát az import áru-szerkezet elemzésével kapcsolatban nem minden szocialista országban végzik el. Ahol erre sor kerül, ott az alkalmazott mutatókat lényegében az exportgazdaságossági mutatókhoz hasonlóan számítják.

A külkereskedelem tervezése szempontjából nagy jelentősége van a beruházások devizahatékonyságának. A beruházások devizahatékonyságának mutatója a következő:

$$E = \frac{V_{cs}}{Sz + D \cdot K}$$

ahol:

E — a beruházások devizahatékonysága,
 D — a beruházások hatékonyságának átlagos népgazdasági mutatója,
 K — az egységnyi exportárura jutó beruházás.

Valamennyi ismertett mutató-típus ellentmondásos és önmagában egyik sem vezet megnyugtató eredményre. Ezért szintetikus mutatóra lenne szükség. Egy ilyen szintetikus mutató kidolgozása természetesen elképzelhetetlen a matematikai módszerek és az elektronikus számítógépek egyre szélesebbkörű felhasználása

nélkül. Lengyelországban már végeztek ilyen kísérleteket, de a szintetikus jellegű mutatók felhasználása jelenleg még elég szűk körre szorul, mert sok tényezőt még nem tudnak matematikai formában megfogalmazni.

Végül szerzők ismertetik, hogy az egyes szocialista országokban mely szervek foglalkoznak a külkereskedelem gazdasági hatékonyságának vizsgálatával és röviden utalnak a hatékonyság kérdésével kapcsolatban kialakult vitára.

(Ism.: Szelényi Iván)

KAVKA, B. — SÁRA, F.:

A CSEHSZLOVÁK REPREZENTATÍV
 NAGYKERESKEDELMI ÁRINDEX

(Vyberovy index velkoobchodnich cen.) —
 Statistika a Kontrola, 1962. 4. sz. 205—213. p.

Az új csehszlovák reprezentatív nagykereskedelmi árindex jelentős mértékben támogatja az árpolitikai, árszabályozó rendelkezéseket.

A nagykereskedelmi árindex a belföldi ipar által előállított termékek — nyersanyagok, félgyártmányok, gyártmányok — áralakulásának mérésére szolgál. A mezőgazdasági eredetű termékek és importált áruk a számításokban nem szerepelnek.

Az árindexben szereplő cikkek (reprezentánsok) kiválasztásánál a minisztériumi ipar széleskörű reprezentálására törekedtek. Az index az egész ipari termelésnek a 92,5 százalékát képviseli, a 7,5 százalékot jelentő helyi ipart a számításoknál figyelmen kívül hagyták. A kiválasztott reprezentánsok száma 1448, a termékfajta szerinti összetételről (az árindexszám struktúrájáról) az alábbi részletezés ad képet:

Minisztérium	Termékek száma
Tüzelőanyagok és energetika	19
Kohászat és ércbányászat	208
Vegyipar	160
Nehéz gépipar	250
Általános gépipar	203
Építőipar	70
Fogyasztási iparok	276
Élelmiszeripar	177
Egészségügy	87

A kiválasztott cikkek által felölelt termelési ágak az egész népgazdaság materiális jószágtermelésének 64,1 százalékát jelentik. A reprezentánsok a kiválasztott termékcsoporthoz értékének mintegy 25 százalékát képviselik.

Az árindexszám kiszámítása 1960 óta van folyamatban 1958 = 100 és 1954 = 100 bázisokon. A bázisévek nagykereskedelmi

Sz_{cs} — nettó önköltség,
 MI_0 — az importnyersanyag értéke belső nagykereskedelmi áron.

Az exportáru előállításához szükséges importnyersanyag árát azért vonják le, mert ez is nagykereskedelmi áron kerül az önköltségbe, ami semmi összefüggésben nincs a tényleges ráfordításokkal.

4. Az élőmunka devizaegyenértékének mutatója.

$$R_{zsT} = \frac{V_{cs} - M_v}{Sz - M_0 + N}$$

ahol:

R_{zsT} — az élőmunka devizaegyenértéke,
 M_v — az exportáru termelésében felhasznált hazai és importnyersanyag értéke világpiaci áron,
 M_0 — ugyanez belföldi nagykereskedelmi áron.

Itt tehát már nemcsak az importált, hanem a hazai nyersanyag árát is levonják és ennek következtében az élőmunkaráfordítást vetik egybe a nettó devizahozammal.

5. Deviza anyagigényességi mutató. Ez nem más, mint az exportáru előállításához szükséges importnyersanyag és az exportáru értékesítéséből eredő devizabevétel aránya.

Az import hatékonyságának vizsgálatát az import áru-szerkezet elemzésével kapcsolatban nem minden szocialista országban végzik el. Ahol erre sor kerül, ott az alkalmazott mutatókat lényegében az exportgazdaságossági mutatókhoz hasonlóan számítják.

A külkereskedelem tervezése szempontjából nagy jelentősége van a beruházások devizahatékonyságának. A beruházások devizahatékonyságának mutatója a következő:

$$E = \frac{V_{cs}}{Sz + D \cdot K}$$

ahol:

E — a beruházások devizahatékonysága,
 D — a beruházások hatékonyságának átlagos népgazdasági mutatója,
 K — az egységnyi exportárura jutó beruházás.

Valamennyi ismertett mutató-típus ellentmondásos és önmagában egyik sem vezet megnyugtató eredményre. Ezért szintetikus mutatóra lenne szükség. Egy ilyen szintetikus mutató kidolgozása természetesen elképzelhetetlen a matematikai módszerek és az elektronikus számítógépek egyre szélesebbkörű felhasználása

nélkül. Lengyelországban már végeztek ilyen kísérleteket, de a szintetikus jellegű mutatók felhasználása jelenleg még elég szűk körre szorul, mert sok tényezőt még nem tudnak matematikai formában megfogalmazni.

Végül szerzők ismertetik, hogy az egyes szocialista országokban mely szervek foglalkoznak a külkereskedelem gazdasági hatékonyságának vizsgálatával és röviden utalnak a hatékonyság kérdésével kapcsolatban kialakult vitára.

(Ism.: Szelényi Iván)

KAVKA, B. — SÁRA, F.:

A CSEHSZLOVÁK REPREZENTATÍV
 NAGYKERESKEDELMI ÁRINDEX

(Vyberovy index velkoobchodnich cen.) —
 Statistika a Kontrola, 1962. 4. sz. 205—213. p.

Az új csehszlovák reprezentatív nagykereskedelmi árindex jelentős mértékben támogatja az árpolitikai, árszabályozó rendelkezéseket.

A nagykereskedelmi árindex a belföldi ipar által előállított termékek — nyersanyagok, félgyártmányok, gyártmányok — áralakulásának mérésére szolgál. A mezőgazdasági eredetű termékek és importált áruk a számításokban nem szerepelnek.

Az árindexben szereplő cikkek (reprezentánsok) kiválasztásánál a minisztériumi ipar széleskörű reprezentálására törekedtek. Az index az egész ipari termelésnek a 92,5 százalékát képviseli, a 7,5 százalékot jelentő helyi ipart a számításoknál figyelmen kívül hagyták. A kiválasztott reprezentánsok száma 1448, a termékfajta szerinti összetételről (az árindexszám struktúrájáról) az alábbi részletezés ad képet:

Minisztérium	Termékek száma
Tüzelőanyagok és energetika	19
Kohászat és ércbányászat	208
Vegyipar	160
Nehéz gépipar	250
Általános gépipar	203
Építőipar	70
Fogyasztási iparok	276
Élelmiszeripar	177
Egészségügy	87

A kiválasztott cikkek által felölelt termelési ágak az egész népgazdaság materiális jószágtermelésének 64,1 százalékát jelentik. A reprezentánsok a kiválasztott termékcsoporthoz értékének mintegy 25 százalékát képviselik.

Az árindexszám kiszámítása 1960 óta van folyamatban 1958 = 100 és 1954 = 100 bázisokon. A bázisévek nagykereskedelmi

árainak megállapítását az illetékes minisztériumok szakembereinek bevonásával az indexséma összeállításakor utólag végezték el. A minőségazonosság elvét az idősorok összeállításánál elvi követelménynek tekintették, a gyakorlatban azonban sok esetben meg kellett elégedni azonos rendeltetésű, hasonló termék kiválasztásával.

Az árindexszám kiszámítása, a Paasche-féle felfogásnak megfelelően történik.

Az összefoglaló árindexszámokat aggregát módszerrel állapítják meg. Az egyes termékcsoportokon belül a csoportátlag megállapítása a reprezentánsok árösszegei alapján történik. Az egyes csoportok átlagának megállapításánál az így kapott csoport árindexszámokat azonban a csoport egész termelési értékének figyelembevételével mérlegelik. Ezáltal eléri, hogy a reprezentánsok a magasabbrendű szintetikus árindexekben jobban képviselik a csoportjukat.

A csoport árindexszámokat elsősorban az ipar miniszteriális tagolódásának meg-

felelő részletezésben állapítják meg. Emellett azonban — a minisztériumokon belül — szétválasztják az A és a B csoportba tartozó cikkek árait, így a termékek ezen két csoportjának áralakulása népgazdasági viszonylatban is külön vizsgálható.

Egyes esetekben az aggregát módszer alkalmazásához szükséges mennyiségi adatok megállapítása — adathiány miatt, vagy a termékek természeténél fogva — nem volt lehetséges. Az ilyen esetekben az egyedi árindexszámok egyszerű számtani átlagát veszik figyelembe az egyes csoportok átlagos árindexeként.

Az új reprezentatív árindex adatainak megbízhatóságát 1960-ban a kétféle — bázis és beszámolási — áron kiszámított bruttó termelési érték szembeállításával kapott árindexszámokkal ellenőrizték. A kétféle számítás alapján megállapított csoport árindexszámok, néhány fontosabb minisztérium termékeire vonatkozólag a következők voltak:

Minisztérium	Nagykereskedelmi árindexek 1960-ban (Index: 1954. év = 100)	
	reprezentatív módszer	teljeskörű megfigyelés
Kohászat és ércbányászat	117,1	105,4
Vegyipar	93,0	92,3
Általános gépipar	83,1	81,9
Fogyasztási iparok	95,2	93,6
Élelmiszer ipar	111,5	107,5
<i>Ipar összesen</i>	<i>98,8</i>	<i>95,4</i>

A reprezentatív módszernek hosszabb időn át történő folyamatos alkalmazását a termékek minőségének állandó változása nehezíti meg. Ennek kiküszöbölése céljából olyan technikai paraméterek kidolgozását tervezik, amelyeknek segítségével a minőségi változások gyakorlati szempontból megfelelő pontossággal ki-

küszöbölhető. Keresik annak a lehetőségét is, hogy az új termékek árai hogyan vehetők figyelembe az árszínvonal-változások mérésénél. A számítások ilyen fajta tökéletesítésének azonban a vállalati nyilvántartások megfelelő irányba való fejlesztése az egyik előfeltétele.

(Ism.: Hajpál Gyula)

ÉLETSZÍNVONAL, FOGYASZTÁS, HÁZTARTÁSSTATISZTIKA

BARTELS, HILDEGARD:

A MAGÁNFOGYASZTÁSRA SZOLGÁLÓ JAVAK RENDSZERES JEGYZÉKE

(Systematisches Güterverzeichnis für den privaten Verbrauch.) — *Wirtschaft und Statistik*, 1962. 2. sz. 63–74. p.

A Német Szövetségi Köztársaságban kidolgozás alatt áll a lakosság fogyasztását szolgáló javak és szolgáltatások újrend-

szertű jegyzéke. Az új rendszer tervezete alapjaiban az Európai Statisztikusok Konferenciája keretében működő, a lakosság fogyasztásának statisztikai számbavételével foglalkozó munkabizottság hasonló tárgyú összeállítására támaszkodik.

A magánfogyasztás fogalma a nyugati országok nemzetgazdasági számításainak

árainak megállapítását az illetékes minisztériumok szakembereinek bevonásával az indexséma összeállításakor utólag végezték el. A minőségazonosság elvét az idősorok összeállításánál elvi követelménynek tekintették, a gyakorlatban azonban sok esetben meg kellett elégedni azonos rendeltetésű, hasonló termék kiválasztásával.

Az árindexszám kiszámítása, a Paasche-féle felfogásnak megfelelően történik.

Az összefoglaló árindexszámokat aggregát módszerrel állapítják meg. Az egyes termékcsoportokon belül a csoportátlag megállapítása a reprezentánsok árösszegei alapján történik. Az egyes csoportok átlagának megállapításánál az így kapott csoport árindexszámokat azonban a csoport egész termelési értékének figyelembevételével mérlegelik. Ezáltal eléri, hogy a reprezentánsok a magasabbrendű szintetikus árindexekben jobban képviselik a csoportjukat.

A csoport árindexszámokat elsősorban az ipar miniszteriális tagolódásának meg-

felelő részletezésben állapítják meg. Emellett azonban — a minisztériumokon belül — szétválasztják az A és a B csoportba tartozó cikkek árait, így a termékek ezen két csoportjának áralakulása népgazdasági viszonylatban is külön vizsgálható.

Egyes esetekben az aggregát módszer alkalmazásához szükséges mennyiségi adatok megállapítása — adathiány miatt, vagy a termékek természeténél fogva — nem volt lehetséges. Az ilyen esetekben az egyedi árindexszámok egyszerű számtani átlagát veszik figyelembe az egyes csoportok átlagos árindexeként.

Az új reprezentatív árindex adatainak megbízhatóságát 1960-ban a kétféle — bázis és beszámolási — áron kiszámított bruttó termelési érték szembeállításával kapott árindexszámokkal ellenőrizték. A kétféle számítás alapján megállapított csoport árindexszámok, néhány fontosabb minisztérium termékeire vonatkozólag a következők voltak:

Minisztérium	Nagykereskedelmi árindexek 1960-ban (Index: 1954. év = 100)	
	reprezentatív módszer	teljeskörű megfigyelés
Kohászat és ércbányászat	117,1	105,4
Vegyipar	93,0	92,3
Általános gépipar	83,1	81,9
Fogyasztási iparok	95,2	93,6
Élelmiszer ipar	111,5	107,5
<i>Ipar összesen</i>	<i>98,8</i>	<i>95,4</i>

A reprezentatív módszernek hosszabb időn át történő folyamatos alkalmazását a termékek minőségének állandó változása nehezíti meg. Ennek kiküszöbölése céljából olyan technikai paraméterek kidolgozását tervezik, amelyeknek segítségével a minőségi változások gyakorlati szempontból megfelelő pontossággal ki-

küszöbölhető. Keresik annak a lehetőségét is, hogy az új termékek árai hogyan vehetők figyelembe az árszínvonal-változások mérésénél. A számítások ilyen fajta tökéletesítésének azonban a vállalati nyilvántartások megfelelő irányba való fejlesztése az egyik előfeltétele.

(Ism.: Hajpál Gyula)

ÉLETSZÍNVONAL, FOGYASZTÁS, HÁZTARTÁSSTATISZTIKA

BARTELS, HILDEGARD:

A MAGÁNFOGYASZTÁSRA SZOLGÁLÓ JAVAK RENDSZERES JEGYZÉKE

(Systematisches Güterverzeichnis für den privaten Verbrauch.) — *Wirtschaft und Statistik*, 1962. 2. sz. 63–74. p.

A Német Szövetségi Köztársaságban kidolgozás alatt áll a lakosság fogyasztását szolgáló javak és szolgáltatások újrend-

szertű jegyzéke. Az új rendszer tervezete alapjaiban az Európai Statisztikusok Konferenciája keretében működő, a lakosság fogyasztásának statisztikai számbavételével foglalkozó munkabizottság hasonló tárgyú összeállítására támaszkodik.

A magánfogyasztás fogalma a nyugati országok nemzetgazdasági számításainak

rendszerében felöleli a háztartások és nem haszonra dolgozó magánszervezetek (egyházak, jótékonyági intézmények, tudományos egyesületek stb.) áru- és szolgáltatás-vásárlásait. A népgazdasági számítások rendszerében a háztartások és az említett szervezetek egy fogyasztói szektort alkotnak, következésképpen egymás közötti vásárlásaik a számításokban nem szerepelnek.

A magánfogyasztásra szolgáló javak jegyzéke a fenti meghatározástól némileg eltér, amennyiben a megfigyelést a háztartások fogyasztására korlátozza. Ennek megfelelően figyelembe veszi a háztartások egymás közötti, valamint a nem haszonra dolgozó magánszervezetektől való vásárlásait is.

A háztartások vásárlásai azonban nem teljesen azonosak a háztartások fogyasztásával. A vásárlások egy része nem a háztartásokban kerül elfogyasztásra, hanem például ajándékozás tárgyául szolgál. Az állami kiadások egy része viszont a háztartások fogyasztását szolgálja (például egészségügyi ellátás, oktatás, szociális gondozás). Ezzel a problémakörrel kapcsolatos az is, hogy egyes megvásárolt cikkek a háztartáson belül további megmunkálásra kerülnek és más formában fogyasztják el őket, mint amilyenben megvásárolták.

A magánfogyasztások csoportosítása többféle ismérv szerint történhet. Ezek közül a legfontosabb a javak és szolgáltatások felhasználási célok szerinti csoportosítása, valamint a tartósság szerinti csoportosítás.

A felhasználási cél szerinti csoportosítás kiindulópontja az, hogy az egyes javak és szolgáltatások milyen meghatározott emberi szükségleteket elégítenek ki. Ilyen szükségletek: étkezés, ruházkodás, lakás, test- és egészségápolás, művelődés és szórakozás, egyéb. A felhasználási cél szerinti csoportosítás egyik fő problémája, hogy ha a javakat és szolgáltatásokat eszerint kívánjuk csoportosítani, akkor egy csoporthoz mindazokat a vásárlásokat hozzá kellene rendelnünk, melyek az annak megfelelő célt szolgálják. Például az étkezéshez a szorosán vett élelmiszerek mellett a javak és szolgáltatások egész sora szükséges: konyha, gáz, tűzhely, evőeszközök, asztalnemű, tisztítószer, egyéb háztartási eszközök, illetve éttermi szolgáltatás stb. Következésképpen mindezeket a javakat és szolgáltatásokat az étkezés csoportjába kellene sorolni. Ez a megfontolás gyakorlatilag nehezen vihető keresztül, hiszen számos jószág és szolgáltatás többféle célt is szolgál. (Például a közlekedési eszközök.)

A magánfogyasztásra szolgáló javak főcsoportjai felhasználásuk célja szerint a következők:

- 0—1. Élelmiszerek és élvezeti cikkek (vendéglői fogyasztással együtt).
2. Ruházat, lábbell.
3. Lakbér stb.
4. Elektromos áram, gáz, tüzelőanyag stb.
5. Háztartási célokat szolgáló áruk és szolgáltatások, melyek a 0—4 főcsoportokban nem szerepelnek.
6. Közlekedési és hírközlési célokat szolgáló áruk és szolgáltatások.
7. Test- és egészségápolást szolgáló áruk és szolgáltatások, melyek a 3—5 főcsoportokban nem szerepelnek.
8. Művelődést és szórakozást szolgáló javak és szolgáltatások, melyek a 0—1., 6. és egyéb csoportokban nem szerepelnek.
9. Személyes felszerelési tárgyak, egyéb javak és szolgáltatások.

Az első főcsoportba tartoznak a tulajdonképpeni háztartási kiadások. Ezek közül a legtöbb probléma a 3. csoporttal kapcsolatban merül fel. Ide tartozik a bérelt lakások lakbére, a saját házban lakók lakásra fordított kiadásai, valamint az albérleti díj. A lakás egyes berendezési tárgyait (kályha, beépített bútor, fürdőkád stb.) a bérlő a lakással együtt bérlő, az ezekért fizetett díj benne van a lakbérben, tehát a 3. főcsoportban szerepel. A saját házban lakó fogyasztó viszont ezeket külön megvásárolja, a lakásra fordított kiadása tehát ennyivel kevesebb, mert e berendezési tárgyakra fordított kiadásai más főcsoportokban szerepelnek. Elvileg az lenne helyes, ha e berendezési tárgyakért fizetett bért a lakbértől elkülönítve lehetne elszámolni, gyakorlatilag ez azonban igen nehézkes lenne. Még több, nem kifejezetten lakbér jellegű tétel szerepel az albérleti díjakban (takarítás, bútorhasználat, reggeli, fűtés stb.). Kívánatos, hogy legalább az étkezési és fűtési költségek a megfelelő főcsoportban szerepeljenek.

A „Test- és egészségápolás”, valamint a „Művelődés és szórakozás” főcsoportok nem tartalmazzák a test- és egészségápolással, illetve művelődéssel és szórakozással kapcsolatos összes vásárlást. Például az üdülésre fordított összes kiadások közül az útiköltség a 6., az ételmezési költségek a 0—1. főcsoportban szerepelnek.

A fogyasztási javak és szolgáltatások jegyzéke fenti 10 főcsoporton belül 45 csoportot és 88 alcsoportot tartalmaz.

A csoportosítás másik szempontja a fogyasztási javak tartóssága. A „tartósság” nemcsak a javak jellegével, hanem a divattal, valamint új, korszerűbb javak kiválasztásával is összefüggésben van. A tartósságot tehát nem csupán technikai szempontok határozzák meg, hanem tár-

sadalmi tényezők is. A tartósság szerinti csoportok a következők:

1. nem tartós javak,
2. közepes élettartamú javak,
3. tartós javak,
4. szolgáltatások.

A csoportok határai nemcsak az áruk élettartamától, hanem értéküktől is függ. Így a 3. csoportba csak a 10 évnél (egyes esetekben 5 évnél) hosszabb élettartamú és darabonként legalább 100 márka beszerzési áron vásárolt áruk tartoznak. A közepes élettartamú javak csoportjába tartoznak mindenekelőtt a ruházati cikkek, lakástextil, továbbá kisebb háztartási gépek, kerti szerszámok stb.

Az árukkal szoros kapcsolatban álló szolgáltatások (javítások) nem a szolgáltatások, hanem a nem tartós javak csoportjába kerülnek. A szolgáltatások csoportjába olyan tételek tartoznak, mint háztartási alkalmazottak bére, fodrász, orvos, kórház, színház stb. Ezeknek a szolgáltatásoknak külön csoportba való sorolását a javaktól való különbözőségük mellett a nemzetközi összehasonlítások szükséglete is indokolja, amennyiben a szocialista országok ezeket nem termelő szolgáltatásoknak tekintik, s a társadalmi termék szám-bavételénél figyelmen kívül hagyják.

A felhasználási cél és a tartósság szerinti csoportosítás a magánfogyasztási javak jegyzékében együttesen jut kifejezésre. Az első szempont szerint való csoportosításban az alcsoportokat — ahol az szükséges — tovább bontják tartósság szerint. A csoportosítás rendszerében a főcsoport egy, a csoport két, az alcsoport három számjeggyel van ellátva. A negyedik számjegy (mely 1, 2, 3 vagy 4 lehet) a tartósság fokát jelzi.

Az olyan csoportosításnál, melynél a tartósság az elsődleges ismérv, az utolsó (negyedik) számjegy alapján történik a tagolás s ezen belül lehet a javakat és szolgáltatásokat a felhasználás célja szerint csoportosítani.

(Ism.: Szilágyi György)

KORCSAK – CSEPURKOVSKIJ, JUL :

A FOGYASZTÓI SKÁLA ALAPJÁN
KISZÁMÍTOTT FOGYASZTÁSI MUTATÓK

(O pokazateljah potreblenija iszcsiszljaemüh sz primeneniem potrebitel'szkih skal.) — *Vesztnik Sztatisztiki*. 1962. 5. sz. 42—46. p.

A fogyasztás vizsgálatánál leggyakrabban valamely termék egy főre jutó fogyasztásának mutatóját használják. Ezt a mutatót általában a mérlegmódszer segítségével határozzák meg valamely terület egységre vonatkozóan, oly módon, hogy

egybevetik az adott terület termelését és behozatalát a kivittel, a termelő célra való felhasználással, a feldolgozásnál, a szállításnál, valamint a raktározásnál jelentkező veszteségeket és a készletváltást. Ez a mutató alkalmas arra, hogy segítségével összehasonlításokat tegyünk területegységek között és tanulmányozzuk a fogyasztás dinamikáját, de az egyes társadalmi csoportokon belüli különbségek megragadását nem teszi lehetővé.

Ilyen mélységű vizsgálatokat csak a háztartásstatisztikai adatok alapján lehet végezni. A háztartásstatisztikában széles körben kell alkalmazni a csoportosítást. Amennyiben azonban az egy családtagra jutó fogyasztás mutatóját számítjuk ki, a családnagyságban és -összetételben meglévő különbségek az összehasonlítást nem teszik lehetővé. Szerző egyetért *Posztnikov* javaslatával, hogy a háztartásokat a családnagyság, az összetétel és az egy főre jutó jövedelem alapján kombináltan kell csoportosítani. Helyesli a specializált fogyasztói skála felhasználását is.

A fogyasztói skálák lehetővé teszik, hogy a különböző háztartáscsoportokban a fogyasztás színvonalát összehasonlítsuk. Ennek érdekében minden egyes csoportban a családtagokat viszonylagos „fogyasztói egységekre” számítják át és ezután a népesség átlagos számát már nem „főben” adják meg, hanem „felnőtt egységekben”.

A fogyasztói skálát különböző módszerekkel lehet meghatározni: tudományos megfigyelésekkel, tapasztalati becslésekkel stb. Igen nagy a jelentősége a közvetlenül a háztartásstatisztikai vizsgálatok alapján felállított fogyasztói skáláknak. *Agabab'jan* és *Karapetjan* ezzel a módszerrel végeztek számításokat elektronikus számítógépek felhasználásával és eredményeik nem egyeztek meg *Posztnikovnak* az ún. fiziológiai skála alapján meghatározott mutatóival. Szerző véleménye szerint ilyen tapasztalati mutatókat kellene alkalmazni a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának vizsgálataiban is.

A fogyasztói skála alkalmazása új típusú mutatóhoz vezet tehát, mely a fogyasztói egységre jutó fogyasztás színvonalát méri. Ez a mutató nem egyezik meg sem a mérlegmódszerrel, sem a háztartásstatisztika alapján az egy családfőre vonatkozóan kiszámított mutatóval, hiszen a fogyasztói egységek száma kevesebb, mint a vizsgált személyek száma (mert például a gyermekek nem számítanak teljes fogyasztói egységnek). Ennek ellenére a differenciált fogyasztói skála által nyújtott módszertani előnyök megőrzése mellett a viszonylagos fogyasztói egységről

sadalmi tényezők is. A tartósság szerinti csoportok a következők:

1. nem tartós javak,
2. közepes élettartamú javak,
3. tartós javak,
4. szolgáltatások.

A csoportok határai nemcsak az áruk élettartamától, hanem értéküktől is függ. Így a 3. csoportba csak a 10 évnél (egyes esetekben 5 évnél) hosszabb élettartamú és darabonként legalább 100 márka beszerzési áron vásárolt áruk tartoznak. A közepes élettartamú javak csoportjába tartoznak mindenekelőtt a ruházati cikkek, lakástextil, továbbá kisebb háztartási gépek, kerti szerszámok stb.

Az árukkal szoros kapcsolatban álló szolgáltatások (javítások) nem a szolgáltatások, hanem a nem tartós javak csoportjába kerülnek. A szolgáltatások csoportjába olyan tételek tartoznak, mint háztartási alkalmazottak bére, fodrász, orvos, kórház, színház stb. Ezeknek a szolgáltatásoknak külön csoportba való sorolását a javaktól való különbözőségük mellett a nemzetközi összehasonlítások szükséglete is indokolja, amennyiben a szocialista országok ezeket nem termelő szolgáltatásoknak tekintik, s a társadalmi termék szám-bavételénél figyelmen kívül hagyják.

A felhasználási cél és a tartósság szerinti csoportosítás a magánfogyasztási javak jegyzékében együttesen jut kifejezésre. Az első szempont szerint való csoportosításban az alcsoportokat — ahol az szükséges — tovább bontják tartósság szerint. A csoportosítás rendszerében a főcsoport egy, a csoport két, az alcsoport három számjeggyel van ellátva. A negyedik számjegy (mely 1, 2, 3 vagy 4 lehet) a tartósság fokát jelzi.

Az olyan csoportosításnál, melynél a tartósság az elsődleges ismérv, az utolsó (negyedik) számjegy alapján történik a tagolás s ezen belül lehet a javakat és szolgáltatásokat a felhasználás célja szerint csoportosítani.

(Ism.: Szilágyi György)

KORCSAK – CSEPURKOVSKIJ, JUL :

A FOGYASZTÓI SKÁLA ALAPJÁN
KISZÁMÍTOTT FOGYASZTÁSI MUTATÓK

(O pokazateljah potreblenija iszcsiszljaeműh sz primeneniem potrebitel'szkih skal.) — *Vesztnik Sztatisztiki*. 1962. 5. sz. 42—46. p.

A fogyasztás vizsgálatánál leggyakrabban valamely termék egy főre jutó fogyasztásának mutatóját használják. Ezt a mutatót általában a mérlegmódszer segítségével határozzák meg valamely terület egységre vonatkozóan, oly módon, hogy

egybevetik az adott terület termelését és behozatalát a kivittel, a termelő célra való felhasználással, a feldolgozásnál, a szállításnál, valamint a raktározásnál jelentkező veszteségeket és a készletváltást. Ez a mutató alkalmas arra, hogy segítségével összehasonlításokat tegyünk területegységek között és tanulmányozzuk a fogyasztás dinamikáját, de az egyes társadalmi csoportokon belüli különbségek megragadását nem teszi lehetővé.

Ilyen mélységű vizsgálatokat csak a háztartásstatisztikai adatok alapján lehet végezni. A háztartásstatisztikában széles körben kell alkalmazni a csoportosítást. Amennyiben azonban az egy családtagra jutó fogyasztás mutatóját számítjuk ki, a családnagyságban és -összetételben meglévő különbségek az összehasonlítást nem teszik lehetővé. Szerző egyetért *Posztnikov* javaslatával, hogy a háztartásokat a családnagyság, az összetétel és az egy főre jutó jövedelem alapján kombináltan kell csoportosítani. Helyesli a specializált fogyasztói skála felhasználását is.

A fogyasztói skálák lehetővé teszik, hogy a különböző háztartáscsoportokban a fogyasztás színvonalát összehasonlítsuk. Ennek érdekében minden egyes csoportban a családtagokat viszonylagos „fogyasztói egységekre” számítják át és ezután a népesség átlagos számát már nem „főkben” adják meg, hanem „felnőtt egységekben”.

A fogyasztói skálát különböző módszerekkel lehet meghatározni: tudományos megfigyelésekkel, tapasztalati becslésekkel stb. Igen nagy a jelentősége a közvetlenül a háztartásstatisztikai vizsgálatok alapján felállított fogyasztói skáláknak. *Agabab'jan* és *Karapetjan* ezzel a módszerrel végeztek számításokat elektronikus számítógépek felhasználásával és eredményeik nem egyeztek meg *Posztnikovnak* az ún. fiziológiai skála alapján meghatározott mutatóival. Szerző véleménye szerint ilyen tapasztalati mutatókat kellene alkalmazni a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának vizsgálataiban is.

A fogyasztói skála alkalmazása új típusú mutatóhoz vezet tehát, mely a fogyasztói egységre jutó fogyasztás színvonalát méri. Ez a mutató nem egyezik meg sem a mérlegmódszerrel, sem a háztartásstatisztika alapján az egy családfőre vonatkozóan kiszámított mutatóval, hiszen a fogyasztói egységek száma kevesebb, mint a vizsgált személyek száma (mert például a gyermekek nem számítanak teljes fogyasztói egységnek). Ennek ellenére a differenciált fogyasztói skála által nyújtott módszertani előnyök megőrzése mellett a viszonylagos fogyasztói egységről

egyszerű számítással eljuthatunk az egy „főhöz”. Szerző a továbbiakban bemutatja ennek a számítási módszereit. Ennek érdekében a következő jelöléseket használja:

- P — az elfogyasztott termékek mennyisége természetes mértékegységben vagy értékben;
- N — a fogyasztási vizsgálat által felölelt lakosság száma;
- E — N népesség fogyasztói egységeiben kifejezve az adott fogyasztói skála alapján.

Nagy betűvel azokat a nagyságokat jelöli, melyek az úgynevezett standard népességre vonatkoznak (például az ország egész népességére). A megfelelő kis betűkkel a közvetlenül megfigyelt csoport értékeit jelöli.

E jelölések mellett az egész népességre vonatkozóan az egy főre jutó fogyasztás:

$$X_n = P : N.$$

Az egy fogyasztói egységre számított fogyasztás viszont:

$$X_e = P : E.$$

Ha a megfigyelt háztartási csoportok megfelelő értékeit kis betűkkel jelöljük, akkor

$$x_n = p : n \text{ és } x_e = p : e.$$

A bemutatott mutatók közötti összefüggés:

$$X_e = \frac{P}{E} = \frac{P}{N} \cdot \frac{N}{E} = X_n \cdot \frac{N}{E}.$$

Átalakítva:

$$X_n = X_e \cdot \frac{E}{N}.$$

Az egy fogyasztói egységre vonatkozó mutatót úgy kell átszámítani, egy „főre”, hogy megszorozzuk egy olyan hányadossal, melynek számlálója E , nevezője pedig N . Tehát

$$x_n = \frac{p}{e} \cdot \frac{E}{N}.$$

Ez a standardizált mutató független a családtagok összetételének hatásától és elég jól összehasonlítható a mérlegmódszerrel meghatározott mutatókkal is. Természetesen azonban függ a „standardnak” tekintett népesség összetételétől. Standardnak jelenleg a Szovjetunióban legcélszerűbb a népesség 1959. évi összetételét választani.

(Ism.: Szelényi Iván)

MINC, L. — SVŪRKOV, V.:

A FOGYASZTÓI MODELL ÖSSZEÁLLÍTÁSA ÉS ELEMZÉSE

(Posztroenie i analiz modeli potreblenia.) — *Voproszŭ Ekonomiki*, 1962. 5. sz. 80—85. p.

A fogyasztás perspektivikus tervezése megköveteli a fogyasztást meghatározó tényezők egymásba kapcsolódó modellrendszerének a kidolgozását. A fogyasztás dinamikus modelljének a megszerkesztése során számolnunk kell a lakosság jövedelmeinek a növekedésével, a fogyasztás tudományosan felmért normáival, a népgazdaság valamennyi ágának optimális fejlődésével stb. Az egyes népgazdasági folyamatok fejlődési törvényszerűségei a fejlődés fokától függően változnak, s ezt a modellnek szintén tükröznie kell.

A fogyasztói modell megszerkesztése során a lakosság számának, nemek és kor szerinti megoszlásának a változásából kell kiindulnunk, figyelembe véve ennek során a lakosság nemzetiségi, szociális helyzet, lakóhely, termelési és foglalkozási ágak szerinti, valamint e csoportokon belül családnagyság szerinti megoszlását is. A különböző családtípusokat jövedelemnagyság-kategóriák szerint is csoportosítjuk, figyelembe véve ennek során az összes pénz- és természetbeni jövedelmek eredet szerinti összetételét (bér, ösztöndíj, nyugdíj, gyógykezelés, bölcsődei ellátás stb.) is. A fogyasztás tényleges alakulásának modelljét korrigálnunk kell a tudományosan megalapozott racionális fogyasztási normákkal.

A jövedelemnagyságnak, a családnagyságnak és a család összetételének a fogyasztásra gyakorolt hatását legegyszerűbben az ún. csoportosítási módszerekkel elemezhetjük. A jövedelemnagyság hatásának felmérése céljából azonos nagyságú és összetételű, de különböző jövedelmű, a családnagyság hatásának felmérése céljából azonos összetételű és jövedelmű, de különböző nagyságú, a családösszetétel hatásának felmérése céljából pedig azonos nagyságú és jövedelmű, de különböző összetételű családokat kell alapul vennünk, az elemzés céljából táblázatosan csoportosítanunk és az egyváltozós egyszerű regresszió módszerével elemeznünk. E célból kidolgozandók a két-két ismérv közti összefüggést kifejező görbék és egyenletrendszer. A család élelmiszerkiadásának (y) és jövedelmének (x) a kapcsolata például kifejezhető az:

$$y = a + \frac{bx}{x+c} \text{ vagy az } y = a - \frac{b}{x+c} \text{ képlettel.}$$

egyszerű számítással eljuthatunk az egy „főhöz”. Szerző a továbbiakban bemutatja ennek a számítási módszereit. Ennek érdekében a következő jelöléseket használja:

- P — az elfogyasztott termékek mennyisége természetes mértékegységben vagy értékben;
- N — a fogyasztási vizsgálat által felölelt lakosság száma;
- E — N népesség fogyasztói egységeiben kifejezve az adott fogyasztói skála alapján.

Nagy betűvel azokat a nagyságokat jelöli, melyek az úgynevezett standard népességre vonatkoznak (például az ország egész népességére). A megfelelő kis betűkkel a közvetlenül megfigyelt csoport értékeit jelöli.

E jelölések mellett az egész népességre vonatkozóan az egy főre jutó fogyasztás:

$$X_n = P : N.$$

Az egy fogyasztói egységre számított fogyasztás viszont:

$$X_e = P : E.$$

Ha a megfigyelt háztartási csoportok megfelelő értékeit kis betűkkel jelöljük, akkor

$$x_n = p : n \text{ és } x_e = p : e.$$

A bemutatott mutatók közötti összefüggés:

$$X_e = \frac{P}{E} = \frac{P}{N} \cdot \frac{N}{E} = X_n \cdot \frac{N}{E}.$$

Átalakítva:

$$X_n = X_e \cdot \frac{E}{N}.$$

Az egy fogyasztói egységre vonatkozó mutatót úgy kell átszámítani, egy „főre”, hogy megszorozzuk egy olyan hányadossal, melynek számlálója E , nevezője pedig N . Tehát

$$x_n = \frac{p}{e} \cdot \frac{E}{N}.$$

Ez a standardizált mutató független a családtagok összetételének hatásától és elég jól összehasonlítható a mérlegmódszerrel meghatározott mutatókkal is. Természetesen azonban függ a „standardnak” tekintett népesség összetételétől. Standardnak jelenleg a Szovjetunióban legcélszerűbb a népesség 1959. évi összetételét választani.

(Ism.: Szelényi Iván)

MINC, L. — SVŪRKOV, V.:

A FOGYASZTÓI MODELL ÖSSZEÁLLÍTÁSA ÉS ELEMZÉSE

(Posztroenie i analiz modeli potreblenja.) — *Voproszŭ Ekonomiki*, 1962. 5. sz. 80—85. p.

A fogyasztás perspektivikus tervezése megköveteli a fogyasztást meghatározó tényezők egymásba kapcsolódó modellrendszerének a kidolgozását. A fogyasztás dinamikus modelljének a megszerkesztése során számolnunk kell a lakosság jövedelmeinek a növekedésével, a fogyasztás tudományosan felmért normáival, a népgazdaság valamennyi ágának optimális fejlődésével stb. Az egyes népgazdasági folyamatok fejlődési törvényszerűségei a fejlődés fokától függően változnak, s ezt a modellnek szintén tükröznie kell.

A fogyasztói modell megszerkesztése során a lakosság számának, nemek és kor szerinti megoszlásának a változásából kell kiindulnunk, figyelembe véve ennek során a lakosság nemzetiségi, szociális helyzet, lakóhely, termelési és foglalkozási ágak szerinti, valamint e csoportokon belül családnagyság szerinti megoszlását is. A különböző családtípusokat jövedelemnagyság-kategóriák szerint is csoportosítjuk, figyelembe véve ennek során az összes pénz- és természetbeni jövedelmek eredet szerinti összetételét (bér, ösztöndíj, nyugdíj, gyógykezelés, bölcsődei ellátás stb.) is. A fogyasztás tényleges alakulásának modelljét korrigálnunk kell a tudományosan megalapozott racionális fogyasztási normákkal.

A jövedelemnagyságnak, a családnagyságnak és a család összetételének a fogyasztásra gyakorolt hatását legegyszerűbben az ún. csoportosítási módszerekkel elemezhetjük. A jövedelemnagyság hatásának felmérése céljából azonos nagyságú és összetételű, de különböző jövedelmű, a családnagyság hatásának felmérése céljából azonos összetételű és jövedelmű, de különböző nagyságú, a családösszetétel hatásának felmérése céljából pedig azonos nagyságú és jövedelmű, de különböző összetételű családokat kell alapul vennünk, az elemzés céljából táblázatosan csoportosítanunk és az egyváltozós egyszerű regresszió módszerével elemeznünk. E célból kidolgozandók a két-két ismérv közti összefüggést kifejező görbék és egyenletrendszer. A család élelmiszerkiadásának (y) és jövedelmének (x) a kapcsolata például kifejezhető az:

$$y = a + \frac{bx}{x+c} \text{ vagy az } y = a - \frac{b}{x+c} \text{ képlettel.}$$

az iparcikkekre fordított kiadásoknak (y) és a jövedelemnek (x) a kapcsolata pedig az

$$y = \frac{1}{a + bc^x} \text{ képlettel.}$$

Az élelmiszerkiadásoknak (y) és a családnagyságnak (x) a kapcsolata a $\log y = a + b \log x$; az iparcikkekre fordított kiadásoknak (y) és a családnagyságnak (x) a kapcsolata pedig a $\log y = a + b \log x$ képlettel fejezhető ki. Végül az élelmiszerkiadásoknak (y) és a családösszetételnek (a gyerekek százalékarányának) (x) az összefüggését a $\log y = a + b \log x$; az iparcikkekre fordított kiadásoknak (y) és a családösszetételnek (x) a kapcsolatát

pedig az $y = a + \frac{b}{x + c}$ vagy az $y = a + \frac{b}{x}$ formulával fejezhetjük ki.

Ezen empirikus, korrelációs összefüggéseket függvénykapcsolatokkal helyettesítve felmérhetjük több tényezőnek a fogyasztásra gyakorolt hatását. Ennek az elemzésnek egyik alapvető eszköze az

$$\text{elaszticitási } \partial = y'_x \frac{x}{y_x}$$

koefficiens kiszámítása, ahol y'_x a fenti egyenletek „ x ”-szerinti első differenciálhányadosát, x a család jövedelmét, y_x pedig a család élelmiszerkiadásainak elméleti értékét jelenti. Az egyes tényezők fogyasztásra gyakorolt hatásának felmérése után a többszörös regresszió egyenletének segítségével megállapíthatjuk a fogyasztásra gyakorolt együttes hatásuknak a nagyságát is.

Az élelmiszerkiadásokat az

$$y = a_0 + a_1 \frac{x_1}{x_1 + b_1} = a_2 x_2^p + a_3 x_3^q,$$

az iparcikkekre fordított kiadásokat pe-

dig az $y = a_0 + \frac{1}{a_1 + b_1 c_1 x_1} + a_2 x_2^p + \frac{a_3}{x_3}$

egyenlettel fejezhetjük ki, ahol x_1 — a család jövedelmét, x_2 — a család nagyságát, x_3 — a család összetételét, $a_0, a_1, a_2, a_3, b_1, p, q, c_1$ pedig az egyenlet paramétereit jelentik.

A fenti egyenletek paramétereinek meghatározása után kiszámíthatjuk az ún. részleges vagy tiszta (vagyis a fogyasztásnak egy valamilyen ismérv hatására történő százalékos változását kifejező) elaszticitási koefficienseket. A szerzők ez a következő példán illusztrálják.

Feltételezve, hogy a ruházati kiadások lineárisan függnek a családi jövedelemtől és a családnagyságtól, felírhatjuk a következő egyenletet: $y_{xz} = a + bx + cz$, ahol y — a család ruházati kiadásait, x — a család jövedelmét, z — a családnagyságot, a, b, c pedig az egyenlet paramétereit jelentik.

E paraméterek a legkisebb négyzetek módszerével vannak kiszámítva 10 család feltételezett kiadásainak alapulvételével. Az eredmény: $y_{xz} = 22,39 + 0,025x + 0,094z$.

A jövedelem és a családnagyság befolyásának felmérése céljából meghatározandó elaszticitási koefficiensek a következő képletek segítségével számíthatók ki:

$$\partial = y'_x \frac{x}{y_x}; \quad \partial = y'_z \frac{z}{y_z},$$

ahol y'_x és y'_z differenciálhányadosok.

A fenti elaszticitási koefficiensek meghatározásához kiszámíthatók az „ x ” és „ z ” szerinti regressziók is. E számítás eredményeit a következő táblázat mutatja:

Családok	A havi ruházati kiadások	A havi jövedelem	A családnagyság fogyasztói egységeiben	A havi ruházati kiadások elméleti értékei	A „ x ” szerinti regresszió	A „ z ” szerinti regresszió
	nagysága rubelben			$y_{xz} = 22,39 + 0,025x + 0,094z$	$y_x = a + bx + cz = 22,39 + 0,025x + 0,094 \cdot 2,29$	$y_z = a + bx + cz = 22,39 + 0,025 \cdot 130,671 + 0,094z$
	y	x		z	y_x	y_z
1	18,63	80,87	2,0	24,60	24,63	25,84
2	19,47	90,73	2,1	24,86	24,87	25,85
3	12,89	109,17	2,2	25,33	25,33	25,86
4	21,17	113,07	2,2	25,42	25,43	25,86
5	25,22	120,22	2,3	25,61	25,61	25,87
6	17,05	135,66	2,3	26,00	26,00	25,87
7	33,60	140,99	2,4	26,14	26,13	25,88
8	27,03	151,07	2,4	26,39	26,38	25,88
9	40,62	175,96	2,5	27,02	27,00	25,89
10	43,10	188,97	2,5	27,35	27,33	25,89
Összesen	258,78	1306,71	22,9	258,72	258,71	258,69
Átlagosan	25,878	130,671	2,29	25,872	25,871	25,869

A ruházati kiadások jövedelem-elaszticitása

$$\epsilon = \frac{dy_{xz}}{dx} \cdot \frac{\bar{x}}{\bar{y}_x} = 0,025 \cdot \frac{130,671}{25,871} = 0,126,$$

vagyis a családi jövedelem 1 százalékos növekedése a ruházati kiadások 0,126 százalékos növekedését vonja maga után, ha a család nagysága állandó és 2,29 fogyasztói egységgel egyenlő. A ruházati kiadások családnagyság-szerinti elaszticitása

$$\epsilon = \frac{dy_{xz}}{dz} \cdot \frac{\bar{z}}{\bar{y}_z} = 0,094 \cdot \frac{2,29}{25,869} = 0,0083\text{-al}$$

egyenlő, vagyis a családnagyság 1 százalékos növekedése a ruházati kiadások 0,0083 százalékos növekedését vonja maga után, ha a család jövedelme változatlan marad és 130,67 rubellel egyenlő.

Ugyanez az eljárás ugyanazon tényezők alapulvételével dinamikus elemzések céljára is felhasználható. A szerzők feltételezik, hogy a fogyasztásra ható egyéb tényezők hatása elhanyagolható nagyságrendű.

Az élelmiszerkiadásokra vonatkozó számításokat a szerzők a családi fogyasztói összkiadások, az áruforgalom, az élelmiszer- és az iparcikkárak figyelembevételével végezték el. Számításaikhoz 11 éves periódus alatti felvételezett háztartásstatisztikai adatok átlagait vették alapul. A feladat megoldásához használt egyenlet-típusok:

$$y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 x_3 + a_4 x_4$$

$$y = a_0 + a_1 x_1 + b x_1^2 + a_2 x_2 + a_3 x_3 + a_4 x_4$$

$$\log y = a_0 + a_1 \log x_1 + a_2 \log x_2 + a_3 \log x_3 + a_4 \log x_4 \text{ voltak,}$$

ahol y — a családok élelmiszerkiadásait, x_1 — a családok összkiadásait, x_2 — az egy családra jutó áruforgalom indexét, x_3 — az élelmiszerárak indexét, x_4 — az iparcikkárak árindexét, $a_0, a_1, a_2, a_3, a_4, b$ — az egyenletek paramétereit jelölik. A paramétereiket a Gauss-féle algoritmus alapján határozták meg, kiszámították az egyes figyelembe vett tényezők és az élelmiszerkiadások közti korreláció koefficienseit, majd a fenti tényezők összesített hatását tükröző „összesített” korrelációs koefficiensek alapján a harmadik egyenletet találták a vizsgálatok elvégzésére a legjobbnak

$$\log y = -0,21157 + 0,73604 \log x_1 + 0,00411 \log x_2 + 0,51066 \log x_3 - 0,23193 \log x_4.$$

Az elvégzett számítások alapján a jövedelemelaszticitási koefficiens értéke + 0,74-el, az áruforgalom szerinti elaszticitásé 0,004-el, az élelmiszerár elaszticitási koefficiensé + 0,5-el, az iparcikkár elaszticitási koefficiensé pedig — 0,23-al egyenlő. Az egyenlet természetesen javítható egy, a figyelembe nem vett tényezők hatását képviselő paraméter beiktatásával:

$$\log y = a_0 + a_1 \log x_1 + a_2 \log x_2 + a_3 \log x_3 + a_4 \log x_4 + a_5.$$

Ha a figyelembe veendő fő tényezők számát növeljük meg (ami igen célszerű), akkor a többszörös regresszió egyenletének formája:

$$\log y = b_0 + b_1 \log x_1 + b_2 \log x_2 + b_3 \log x_3 + b_4 \log x_4 + b_5 \log x_5 + b_6 \log x_6 + \dots + b_n \log x_n \text{ lesz,}$$

ahol $b_0, b_1, b_2, \dots, b_n$ — az egyenlet állandó paramétereit, y — a termékek, illetve termékcsoportok fogyasztását, x_1 — az adott cikk termelését, x_2 — a család jövedelmét, x_3 — a család összetételét, x_4 — a családfő foglalkozását (munkája nehézségének figyelembevételével stb.), x_5 — a családra jutó társadalmi alapok nagyságát, x_6 — a családfő iskolai végzettségét stb. fogják jelteni. Ilyen egyenletek dolgozandók ki tulajdonképpen minden fogyasztási cikk, illetve cikkcsoport számára. Az egyenletbe különböző formákban az ártényező is beépíthető stb. Minden tényező szerepeltethető benne érték és természetbeni vagy valami egyéb „egyezményes” mértékegységben. A szerzők figyelmeztetnek arra, hogy a figyelembe vett tényezőknek külön-külön is megalkotandók a modelljei. A fenti egyenletben szereplő, a családfő foglalkozásának az élelmiszerfogyasztás nagyságára gyakorolt hatását kifejező x_4 tényező modellje

$$\log x_4 = b'_0 + b'_1 \log z_1 + b'_2 \log z_2 + b'_3 \log z_3 + b'_4 \log z_4 + b'_5$$

lehetne, ahol z_1 — a foglalkozási ágat, z_2 a munkavégzés helyét (rajonját), z_3 — a munka nehézségének fokát, z_4 — a munka jellegét, z_5 — a munka egészségügyi és számos egyéb feltételét jelentené. Az ehhez hasonló módon megalkotható, egymásba kapcsolódó részmodellek a szintetikus fogyasztói modell részeit jelentenék. Tényleges felhasználásuk természetesen igen sok közgazdasági kalkulációt tenne szükségessé. Minél differenciáltabban, minél több tényezőre kiterjedően állítjuk össze e részmodelleket, annál pontosabb perspektivikus előrebecsléseket végezhetünk segítségükkel.

(Ism.: Valkovics Emil)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

REVISTA DE STATISTICĂ

A Román Népköztársaság Minisztertanácsa
mellett működő
Központi Statisztikai Hivatal folyóirata

1962. ÉVI 4. SZÁM

A szocializmus győzelme a mezőgazdaságban a párt politikája helyességének ragyogó bizonyítéka.

A kolhozok gazdasági szervezetének megerősödését jellemző főbb mutatók.

Nastasot, I.—Cilimchievici, M.: Bacau körzet ipari fejlődése a népi demokrácia évelében.

Serbu, G. R.: A nők termékenységének alakulása Romániában, 1900—1960.

Radulescu, L.—Ionescu, M.: A lakosság pénzügyi kiadásainak és bevételeinek statisztikai mérlege területi bontásban.

Eckstein F.: Az önköltségi terv teljesítésének elemzése az „1000 lei árutermelésre jutó ráfordítás” alapján.

Firescu, D.: A minőség statisztikai ellenőrzésének új módszere (a cementtermelésre való alkalmazással).

Rancu, N.: A bukaresti Lenin Közgazdaságtudományi Intézet tudományos kutató csoportjainak 8. ülése.

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő
Központi Statisztikai Hivatal folyóirata

1962. ÉVI 6. SZÁM

Manjakin, V.: A statisztika a mezőgazdaság irányításának szolgálatában.

Riznik, A.—Litvak, Sz.: A Szovjetunió 1960. évi fűtőanyag-energia mérlege.

Kil'disev, G.: A mintavétel tapasztalatai.

Román, Z.: Módszerek a termelékenység színvonalának nemzetközi összehasonlítására.

Jugenburg, Sz.: Az „egy rubel árutermelésre jutó költség” elnevezésű mutató alkalmazása.

Cvetkov, I.: Kiszámítható-e a munkatermelékenység bármely időegységre?

Labok, P.: A munkások szakmai összetételének számbavétele 1962. augusztus 1-én.

Ne duzzasszuk fel, hanem egyszerűsítsük és tökéletesítsük a statisztikai számbavételt.

Muszijaka, Ju.: A munkaráfordítások megoszlása fő- és melléktermékekre a kolhozok növénytermesztésében.

Grabovszkij, P.: Az egészségügyi statisztika szervezetének tökéletesítése halaszthatatlan feladat.

Sztepanjuk, I.: Az állami statisztika állományon kívüli felügyelői csoportjainak munkája.

Arabszkij, P.: Meg kell változtatni az állat-összeírás megkezdésének időpontját.

Markcev, V.: A számvitel és a statisztika kérdései az állami hivatali dolgozók szakszervezetének XIX. kongresszusán.

Az ipari és építőipari munkások megoszlása munkabér-rendszerek, -formák és -osztályok szerint 1961. március 31-én

1962. ÉVI 7. SZÁM

Vinogradov, K.: A beruházások—építkezések statisztikáját az új feladatok színvonalára kell emelni.

Volodin, V.: A gyapotfelvásárlási árak és a kolhozok gazdálkodása.

Kacev, P., Sziszikov, V.: A szerszám üzemképességének statisztikai becslése.

Sztaroverova, V.: A csoportosítások alkalmazása a kert- és szőlőgazdálkodás fejlődésének elemzésére.

Raszkin, G.: A beruházások hatékonyságának becslésére szolgáló módszerek a kolhozokban és szovhozokban.

Szatunovszkij, L.: A termelés mérése a munkatermelékenységi mutatószámokban.

A falusi lakóhelyek csoportosítása a népességszám alapján, köztársaságok, határterületek és területek szerint.

Wiadomości STATYSTYCZNE

Lengyel Statisztikai Főhivatal folyóirata

1962. ÉVI 2. SZÁM

Az 1962. február 15-i törvény az állami statisztika szervezetéről.

Padowicz, Zygmunt: Az állami statisztika új szervezete és feladatai.

Román Zoltán: A munkatermelékenység nemzetközi összehasonlításának módszerei.

Kantor, Jan: Az államigazgatási beosztás változásának hatása az ország egyes területeinek fejlődésére.

Nagurski, Teodor: Üzemi balesetek a szocialista szektorban és iparban, 1955—1960.

Peuker, Zygmunt: Még egyszer az üzemi baleseti statisztika felvételi íveinek bővítéséről.

Dabrowa, Stanislaw: Munkanormák megállapítása a számológép-állomásokon.

Kordos, Jan: A statisztikai vizsgálatok mintavételi módszere.

Junak, Andrej: Varsó új statisztikai évkönyve.

Statistische Praxis

A Német Demokratikus Köztársaság
Állami Központi Statisztikai Hivatalának
folyóirata

1962. ÉVI 5. SZÁM

Haacke, Wolfgang—Neumann, Klaus—Noack, Dieter: Mindenütt vissza kell tükröződnie a termelési vállalásnak.

Grosshans, Helga: A szocialista mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak képzettségének színvonala az NDK-ban.

Kante, Edgar: A kiskereskedelmi árindex újraszámításának eredményei.

Bork, Joachim—Küster, Fritz: A szocialista országok ipari termelése és munkatermelékenységének színvonalának összehasonlítása.

Brosch, Otmar: A prémium alakulása, elemzésének lehetőségei a vegyiparban (II).

Bloss, Ingeborg: Milyen lehetőségeket nyújtanak a hivatalos statisztikai jelentések az anyagmegtakarítások kimutatására?

Kurze, Günter: A mezőgazdasági termelési jelentések alapadatait tervszerűen kell ellenőrizni.

Domschke, Curt: A napi tervellenőrzés az üzemben meggyorsítja az ipari jelentések elkészítését.

Egenolf, Heinz: Az anyagfelhasználási normák és mutatók gépi feldolgozása Karl-Marx-Stadt körzetben.

Kollokvium a matematika felhasználásáról gazdasági problémák megoldására.

A Vietnami Demokratikus Köztársaság
Központi Statisztikai Hivatalának folyóirata

1962. ÉVI JÚNIUS

Vu Hoang: A népgazdasági ágak osztályozásának egyes fő kérdései.

Lüong Zuen Lak: A csoportosítás és a statisztikai elemzés.

Van Nien: A megművelt földterület hasznosításának vizsgálata.

Nguen Van Lin: Az ipari teljes termelés kiszámítása.

Ngo Tú: Az áruforgalom fő mutatószámainak tökéletesítése.

Mak Kien: Mindent meg kell tenni a népességi statisztika megjavítása érdekében.

Csin Van Tüong: A munkaverseny-mozgalomban elért eredmények Nge An tartományban.

Csao Csun Läu: Az iparstatisztikai elemző munka fokozását össze kell kapcsolni a takarékosági mozgalommal.

Kínai Népköztársaság Központi Statisztikai Hivatala: A beruházások-építkezések statisztikáját össze kell kapcsolni az ország építéséért, a termelés növeléséért és a takarékoságért folytatott mozgalommal.

Statisztikai adatok.

DEMOGRAFIE
Revue pro výzkum populačního vývoje

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság
Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai
Hivatalának folyóirata

1962. ÉVI 2. SZÁM

Srb, Vladimír: A községek osztályozása Csehszlovákiában.

Bezouska, Jiri—Vytlačil, Josef: A csehszlovák lakosság időfelhasználásának vizsgálata.

Musil, Jiri: Az ókori görögök népesedési nézetei.

Maly, Vladimír—Genkovová, Vera: A természetes népmozgalom statisztikai vizsgálata (II).

Vidláková, Olga: Harc a zaj ellen az új kutatások fényében a lakótelepeken.

Matxner, Jiri: Az összefüggő halálokok kérdései.

Olakowski, Tadeusz: Az ionizáló sugárzás hatása az egészségre (I.).

Fajfr, Frantisek: Az emberi élet meghosszabbítása.

STATISTISK TIDSKRIFT

A Svéd Központi Statisztikai Hivatal folyóirata

1962. ÉVI 5. SZÁM

Widstam, Ture: Bevándorlás Svédországba és visszavándorlás az 1950-es években.

Lindh, Thure: Adatfeldolgozás az 1960. évi népszámlálás első szakaszában.

Atmer, Johan: Az 1960. évi népszámláláshoz és lakásösszeíráshoz kapcsolódó mintavétel.

STATISTICA

edita sotto gli auspici delle Università di Bologna Padova e Palermo

A bolognai, páduai és palermói egyetem
folyóirata

1962. ÉVI 1. SZÁM

Amato Vittorio: Valószínűségszámítás egy Markov-féle lánc n -edik állapotának átmenetével kapcsolatban.

Gabriele, Giuseppe: Az átlagok elemzése a saktáblán lehetséges állásokban.

Cucconi, Odoardo: Kísérlet a postagalambok által követett útvonal meghatározására.

Az 1941–1961. évfolyamok szerzők szerinti és időrendi mutatója.

ALLGEMEINES
STATISTISCHES
ARCHIV

A Német Statisztikai Társaság folyóirata
(Német Szövetségi Köztársaság)

1962. ÉVI 1. SZÁM

Menges, Günter: Az európai területi statisztika.

Paulsen, Uwe: A söripari statisztika nehézségei a Közös Piacban.

Schubnell, Hermann: Az 1961. évi népszámlálás. Módszertani és szervezési kérdések.

Berndsen, Rudolf: A hivatalos mérleg-statisztika rendszere.

Blind, Adolf: A statisztika mint tantárgy és vizsgatárgy a közgazdasági és társadalomtudományi oktatás keretei között.

Fürst, Gerhard: A hivatalos statisztika munkájából.

Engelmann, Margot: A FAO és az Európai Statisztikusok Konferenciájának együttes ülése

a magánháztartások élelmiszerfogyasztásának vizsgálata tárgyában.

Katsch, Karl Heinz: A berlini Statisztikai Hivatal 100 éve.

Mewes, Bernhard: A bécsi városi statisztika 100 éve.

STATISTISCHE NACHRICHTEN

**Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal
folyóirata**

1962. ÉVI 2. SZÁM

Gazdasági helyzet. 1961. december és 1962. január. Visszatekintés az 1961. évre.

Mező- és erdőgazdasági üzemi összeírás, 1960. Felső-Ausztria eredményei.

Általános állatszámítás, 1961. december 3. Aratási eredmények, 1961.

Gyümölcsfaállomány és gyümölcsstermeseredmény, 1961.

A mező- és erdőgazdasági iskolaügy az 1960/61. iskolaévben.

Jövedelemstatisztika, 1958.

Külkereskedelem decemberben és 1961. évben.

1962. ÉVI 3. SZÁM

Előzetes költségvetési javaslat az 1962. évre. Középfokú kereskedelmi szakiskolák az 1961/62. tanévben.

Bejelentett fertőző betegségek 1935., 1936. és 1954—1960. években.

Természetes népmozgalom 1961. évben és 1962. januárjában.

Lerövidített halandósági táblák, 1960.

Az 1961. évi népszámlálás, ház- és lakásösszeírás előzetes eredményei Bécsben és Alsó-Ausztriában.

Mező- és erdőgazdasági üzemi összeírás, 1960. Felső-Ausztria eredményei.

Az 1961. évi szüret.

1962. ÉVI 4. SZÁM

Fogyasztói árak, 1961.

Az 1958. évi forgalmiadó-statisztika.

Az 1961. évi népszámlálás, ház- és lakásösszeírás előzetes eredményei Ausztriában, Felső-Ausztriában és Stájerországban.

Az 1961. évi ház- és lakásösszeírás végleges eredményei Burgenlandban.

A baleset okozta halálozások Ausztriában.

Az osztrák erdőgazdaság, 1961.

Mező- és erdőgazdasági üzemi összeírás, 1960. Bécsi eredmények.

1962. ÉVI 5. SZÁM

Tejtermelés és -felhasználás 1961-ben.

Vágási statisztika 1961-ben.

Válások 1961-ben.

Az 1961. évi karintiai ház- és lakásösszeírás végeredményei.

1962. ÉVI 6. SZÁM

Idegenforgalom az 1961/62. téli félévben.

Osztrák kórházak, 1961.

Az 1961. évi ház- és lakásösszeírás végleges eredményei. Tirol.

Mező- és erdőgazdasági üzemi összeírás, 1960. Alsó-Ausztria eredményei.

A népesség községek szerinti megoszlása.

Az 1961. március 21-i népszámlálás végleges eredményei. (Melléklet.)

STATISZTIKAI SZEMLE

Megjelenik havonta egyszer

Felelős szerkesztő: Dr. Kenessey Zoltán

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5—7. Telefon: 155—208

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó: Hajdú Györgyné

Kiadóhivatal: Budapest II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358—530 (305. mellék)

Előfizethető: a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József nádor tér 1.)

és bármely postahivatalnál

Előfizetési díj: félévre 54,— Ft, egy évre 108,— Ft

Csekkszám: egyéni 61.272, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára)

A folyóirat régebbi példányai kaphatók:

a Posta Központi Hírlapiroda Újságboltjában (Budapest V., József Attila utca 3.)

62.2750. Állami Nyomda, Budapest

Terjeszti: a Magyar Posta